

BIBLIOTEKA LOGOS

NIJAZ IBRULJ

Uređivački odbor
Samir Arnautović
Muhamed Filipović, predsjednik,
Nijaz Ibrulj i Hidajet Repovac

Urednik
Muhamed Filipović

FILOZOFIJA LOGIKE

Sarajevo -Publishing
1999.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

1:16

IBRULJ, Nijaz
Filozofija logike / Nijaz Ibrulj. - Sarajevo :
Sarajevo-Publishing, 1999. - 246 str. ; 21 cm. -
(Biblioteka Logos)

Bibliografske i druge bilješke uz tekst

COBISS / BIH-ID 6786054

ISBN 9958-21 - 112-2

Mom sinu

αἰὼν παις ἐστὶν παίζων, πεσσεύων · παιδὸς ἢ βασιλῆι.

PREDGOVOR

Aktivnost integracije i distribucije prožima cjelokupni čovjekov jezik, mišljenje i djelovanje; njegov praktični i teorijski um, uz pomoć malog broja operacija (konjunkcija, negacija, kvantifikacija) koje čine logičke *konstante*, sabire i razdjeljuje *varijabilne* elemente jezika, svijeta i mišljenja u beskonačne konačnosti (skupovi, klase, relacije, atributi) u kojima se koreliraju realne stimulacije i virtualne simulacije, čijom se konstrukcijom, rekonstrukcijom i dekonstrukcijom formiraju i transformiraju "dobro uređene formule" jezičko-gramatičkih i mentalno-psiholoških struktura koje se u svijetu saznanja imenuju pojmom *svijeta*, pojmom *jezika*, pojmom *duha*. Svijet pojmova, koji se uzima u kvantificiranoj formi govora / "(x) (F_x) I kao realni ili egzistentni, a u substitutivnoj formi / "{ x : F_x }" I kao virtualni ili subzistentni zbog apstraktnosti klasa i relacija, konstruira mrežu multipliciranih logičkih općenitosti, njihovih relacija ili zakonitih sukcesija koje se mogu izraziti, parafrazirati i prevesti iz jedne notacije u drugu *salva veritate ed salva congruentia*. Vanjsku stranu ove aktivnosti producira promjenljivi *kritički i analitički idiom* (ontološki, matematički, pragmatički, semantički) koji je usmjerava na određenu vrstu karakterizacije ili tematizacije temeljnog filozofskog problema *jednomnogo*. Unutarnju stranu ove aktivnosti potpuno određuje *ideal*, u jednom pravcu ideal jednoznačnosti ili jednostrukosti, u drugom pravcu ideal mno-

goznačnosti ili mnogostrukosti: gramatičko/jezičke, logičko/kategorijalne ili ontološko/analogijske.

Ideal jednoznačnosti, koji je vodio ontološki idiom karakterizacije relacije bitka i trpnosti koje mu pripadaju po sebi, izražen je u Aristotelesovoj henologici stavom $\tau\omicron\ \acute{\omicron}\nu\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\tau\alpha\iota\ \mu\omicron\lambda\lambda\alpha\chi\acute{\omega}\varsigma$; u teoriji o logici termina, poznatoj pod nazivom *Proprietates Terminorum*, izražen je utvrđivanjem svojstava koja dobijaju termini u njihovoj upotrebi kao *significatio* ili *suppositio*; kod Leibniza u *ars combinatoria (lingua characteristica i lingua ratiocinator)*, u diferencijalnom i infinitezimalnom računu; u Kantovoj transcendentalnoj logici jednostrukom (empirijskom) upotrebom čistih formi saznanja; kod Fregea u proširivanju saznanja kroz *Wiedererkennungsurteile*, te razlikovanju *smisla* i *značenja* izraza; u Carnapovoj fenomenalističkoj orijentaciji "racionalne rekonstrukcije" ili orijentaciji na iskaze opažanja (motrenja); u Tarskijevoj rekurzivnoj definiciji (Konvencija T) i semantičkoj unifikaciji varijabli.

Ideal mnogoznačnosti ili *mногоstrukosti* začinjse se novim pojmom beskonačnosti ("konačna/prava/beskonačnost", *Eigentliche-Unendlichkeit*) ili sa Cantorovom teorijom skupova (*Mannigfaltigkeitslehre*), i razvija u Benthamovoj i Fregeovoj eksplikaciji kontekstualne definicije; u Wittgensteinovim jezičkim igrama, Russellovoj teoriji konačnih opisa, Austinovoj mnogostrukosti upotrebe govornih radnji ili izgovaranja rečenica (*utterance of sentences*); u Strawsonovom razlikovanju stilova uvođenja singularnih i generalnih termina u govor; u Quineovom relativnom empirizmu sa tri negativne teze: o ontološkom relativitetu, nedokučivosti referencije i neodređenosti prevoda; u Davidsonovom aposolutnom empirizmu ili radikalnom holizmu; u Putnamovom internalističkom razlikovanju istine i racionalne prihvatljivosti, te u Rortvevom strogom holizmu ili pragmatizmu/etnocentrizmu .

Bilo daje vođen idealom jednoznačnosti, bilo idealom mnogoznačnosti, *kritički i analitički idiom* je stalno za logiku otvarao pitanje ontoloških i epistemoloških pretpostavki aktivnosti integracije i distribucije elemenata misaonih, jezičkih, i fizičkih struktura. U tom se smislu filozofija logike pokazuje kao područje istraživanja mreže odnosa između logičke/kategorijalne i ontologijske/analogijske općenitosti, područje na kojem, povodom formalne logike, niču ontološka i epistemološka pitanja o porijeklu i primjeni onog logičkog, o vrsti i egzistenciji entiteta na koje se izražene logičke forme odnose, te pitanja o egzistenciji (realnosti) ili subzistenciji (virtualnosti) samih logičkih formi. Usvajanje i upotreba skraćene ili proširene notacije singularnih elemenata (vlastita imena) i denotacije skupova elemenata (predikati), predstavljanje sistema multiplicirane logičke općenitosti u sistemu znakova, prirodnog ili artificijelnog jezika, pitanje o egzistenciji ovih općenitosti, te pitanje o njihovom porijeklu i primjeni, čini *jedinstvo problema filozofije logike* u njenim različitim koncepcijama: *ontološkoj* ili metafizičkoj, *atomističkoj* ili analitičkoj, te *holističkoj* ili holofrastičkoj. Logika se, kako kaže Wittgenstein (*Tractatus*), mora brinuti o samoj sebi. Jezik se, kako kaže Wittgenstein, (*Philosophische Grammatik*) mora brinuti o samom sebi. *Filozofija logike se mora brinuti i o logici i o jeziku*. Ta briga ispunjava ovu knjigu.

Knjiga koju predajem javnosti na prosudbu nastala je sažimanjem širih istraživanja provedenih u doktorskoj disertaciji pod naslovom *Filozofija i filozofija logike. Prilog istraživanjima ontoloških i epistemoloških pretpostavki logike*, koju sam odbranio 1998. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Profesoru **Muhamedu Filipoviću**, koji je bio mentor toga rada, dugujem *filozofski odnos* prema temeljnim logičkim problemima. Bez tog

odnosa logička istraživanja bi "spala na tri slova" (konjunkciju, negaciju, kvantifikaciju) i njihovu kanonsku notaciju, logika bi bila potpuno izolirana iz filozofije i odvojena od temeljnih filozofskih pitanja.

Misli koje su ovdje izložene mišljene su dok su barbarske horde sa brda palile Sarajevo, ubijale njegove građane i topovskom paljbom "razvlačile pamet" njegovih stanovnika. Pitanje: *da li je logika univerzalno prihvatljiva?* - distribuiralo se u pitanja o minimumu i maksimumu racionaliteta, te o minimumu i maksimumu moralnosti. Autor je došao do spoznaje da u "ljudskim stvarima" samo forma života može biti forma dokaza, tj. da minimum istine zahtijeva minimum morala, a da trunka morala započinje sa trunkom istine. Da bi odagnao loše misli koje su uvijek vezane uz pitanje o istini i moralu, autor je krenuo putem karakterizacije onog logičkog, putem kojim je jedino bilo moguće dospjeti do tolerancije, širokogrudnosti, univerzalnosti i njihove rekurzivnosti u čijoj se mreži onda (tek) mogu procjenjivati "ljudske stvari". Profesoru **Andreju Uleu** iz Ljubljane i profesoru **Rasimu Muminoviću** iz Sarajeva zahvaljujem za *ljudski odnos* koji su iskazali u, - za mene -, teškim trenucima, kojih je u ratu i nakon rata bilo napretek.

Autor, 1998.

S araj evo-Ljubljana

UVOD

Filozofija koja se začela polovinom XX stoljeća obilježila je ovo vrijeme antiesencijalističkim i postmetafizičkim zahtjevima za falibilnim, relativnim, pragmatičkim, internalističkim, holističkim, inkomenzurabilnim, znanstvenoanarhističkim i modalnim/devijantnim racionalitetom, koji na temelju izmjenjenog kritičkog i analitičkog idioma istraživanja unutar znanosti, logike i jezika traži sve veći prostor za spoznavanje epistemološkog objekta kroz kontingenciju jezika, sopstva i društva, kroz **odbacivanje ekonomije mišljenja sprovedene u kanonskim notacijama simboličke logike i povlaštenim epistemologijama u povlaštenim diskursima**, kao i kroz odbacivanje metodoloških principa kao vječnih i nepromjenjivih logičkih zakona.

Od Cantorovog oduševljenja izrečenog tvrdnjom *alles möglich*, a zapisanog u njegovom čuvenom spisu *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitslehre* iz 1883., koji je bio odgovor na Kantov "horror infiniti"¹ ili ograničavanje saznanja na predmete mogućeg iskustva i ostavljanje transcendentnog izvan spoznaje, pa do Feverabendovog znanstveno/anarhičkog *anything goes*, značajno je promjenjen pojam epistemologije: Cantorov epistemološki optimizam, pronađen u jednom sasvim novom pojmu beskonačnosti, u pojmu *Eigenuich-Unendliche* ili u konceptu transfinitnih skupova, značio je *da je sve moguće*

1 Cf. Cantor, G. (1962): *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim. S. 173)

može se osloboditi pitanja o vrsti i egzistenciji entiteta na koje se odnose logičke forme, logičke varijable i logičke konstante, lingvističke univerzalije i lingvističke partikularije, a s druge strane niti pitanja da li su logičke forme samostalne, da li imaju svoju egzistenciju u umu ili u nekom vječnom i nepromjenjivom svijetu formi, ili nastaju povodom određenog vanlogičkog sadržaja, drugim riječima: da li su potpuno autonomne, apriorne i važeće u svim mogućim svjetovima i u svakoj mogućoj upotrebi, ili se potpuno poklapaju sa formama jezika i upotrebom/izgovaranjem rečenica, ili su čak samo odraz ekstra-lingvističkih ili ekstra logičkih sadržaja ili procesa i stimulacija.

Aristoteles je odnos stvari, riječi i pojmova izgradio na suprotstavljenosti podmeta (τό ὑποκείμενον) i priroka (τό κατηγορούμενον), kao jednu konvertivnu relaciju: ono stoje u jednoj formi podmet u drugoj može biti prirok, a što je prirok može biti podmet. Time je dovedena u međuzavisnost struktura misli i struktura jezika, no ono što je ontološka osnova koja je zajednička tim strukturama jeste samorelacija: prva supstancija ne može biti prirok. Time je pitanje jezičkih univerzalija ili ontološkog statusa nereferentnih riječi koje je bilo kod Platona pokrenuto i kojima je određen ontološki status u logičkom prostoru (referentne samo u logičkom prostoru) postalo otvoreno za novu redefiniciju. Aristoteles je time otvorio put Porfiriju za pitanje ontološkog statusa onog logičkog. U pismu svom prijatelju Hrizariju, u kojem naglašava važnost ispravnog shvatanja kategorija za mišljenje, trudeći se da mu ih ukratko razjasni i prikaže njihovu funkciju, Porfirije u prikladnom uvodu u Aristotelesove kategorije poznatom pod naslovom Εισαγωγή (lat. Isagoge) na jednom mjestu kaže:

Upravo što se tiče pitanja o rodovima i vrstama, da li nekako bivaju ili su zasnovani samo na pukim pomislama, te da li su,

ako nekako bivaju, što tjelesno ili pak netjelesno, te konačno, da li su što odvojeno ili su u čemu osjetilnom: o ovim uzdržavam se da govorim, budući je takva rasprava ponajdublja i traži drugo obuhvatnije istraživanje⁶

Ovo će mjesto postati izvor srednjovjekovne rasprave o univerzalijama, a u suvremenoj analitičkoj filozofiji, kako u njenom atomističkom tako i u holističkom konceptu, pretvoriće se u pitanje o jezičkim univerzalijama, pitanje o ontološkom statusu referentnih i nereferentnih izraza.

U jednom drugom smislu filozofiju logike je ocrtao Bochenski uspostavljajući jasnu razliku između formalne logike, metodologije i filozofije logike. Kada se postavi pitanje o samoj logici i o prirodi njenih zakona, onda se zapravo dolazi do sljedećih nedoumica:

"O čemu se tu radi? O jezičkim tvorevinama, psihološkim procesima, objektivnim strukturama ili, pak, o stanjima stvari? Staje, zapravo, jedan logički zakon? Otkuda znamo daje on istinit? I može li se, uopće, u tom kontekstu govoriti o istini? Važe li logički zakoni 'po sebi' ili su samo puke pretpostavke? - Dalje: logički zakoni često sadrže izraz 'za sve'. Šta on stvarno znači? Postoji li, uopće, nešto općenito? Ako postoji: gdje ga treba tražiti: u psihološkom, u objektivnom ili u realnom - ili, možda, samo u jezičkom području? Bjelo-

⁶ Cf. Porphyrii Isagoge et in Aristotelis Categorias Comentarium. Ed. Busse. Berolini MDCCCLXXXVII. Ia 8-13: αὐτίκα περί των γενών τε και ειδών τό μεν είτε ὑφέστηκεν είτε και ἐν μόναις ψυλαῖς ἐπινοίαις κείται είτε και ὑφεστηκότα σώματα ἐστιν ἢ ασώματα και πότε-ρον χωριστά ἢ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς και περί ταῦτα ὑφεστώτα, παραιτήσομαι λέγειν βαθυτάτης οὔσης τῆς τοιαύτης πραγματείας και ἄλλης μείζονος δεομένης ἐξετάσεως. (ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΕΙΣΑΓΟΓΗ ΤΟΥ ΦΟΙΝΙΚΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ ΠΛΩΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΑΥΚΟΠΟΛΙΤΟΥ)

dano da takva i slična pitanja ne spadaju niti u formalnu logiku, niti u metodologiju: ova pitanja *Ime predmet filozofije logike*⁷

Jedno se vrijeme mislilo da se matematika može identificirati sa logikom, naročito u djelima Russella i "Wittgensteina, čime se želio, bez obzira na **Fregeova upozorenja o morbus mathematicorum recens**, utemeljiti odnos između znaka i značenja kao unutarnji odnos operacije i baze operacije, opće stavne forme i elementarnog stava u kojem se pokazuje opća stavna forma kao struktura koja ne struktuirala ništa, ili kao odnos atomskih i kompleksnih simbola i notacija, kao izraz shvatanja da se znak i značenje mogu povezati bez označenog (misli, pojmovnog sadržaja, *proposition*), čime su se pitanja ontologije izbacila na samom početku kao pitanja mentalnih ili fizičkih entiteta, a pitanja o referenciji nadomjestila teorijom jezika kao ogledala koje odlikava entitete kao što su činjenice, stanja stvari, relacije u logičkom prostoru ili relacije relacija.

No, teorija slike je bila, kako kaže Quine u *Ontological Relativity*, teorija privatnog jezika pa prema tome i privatnog svijeta i privatnog mišljenja. Ona je slijedila zahtjev jedne me-

7 Cf. Bochenski, I. M. (1950): *Die zeitgenössischen Denkmethode*. Lchnen Verlag. S. 16. Pitanje o istinitosti logičkih zakona i izlaženju izvan "konteksta", o kojem govori Bochenski, primjetio je i Gottlob Frege u jednoj bilješci svoga rada *Grundgesetze der Arithmetik*. "Na pitanje, dakle, zašto i sa kojim pravom priznajemo jedan logički zakon kao istinit, logika može odgovoriti samo tako što ga svede na druge logičke zakone. Gdje to nije moguće, ona mora ostati dužna odgovor. Istupajući iz logike može se reći: mi smo zbog svoje prirode i zbog vanjskih okolnosti prinuđeni na sudjenje, i kada sudimo ne možemo ovaj zakon - npr. zakon identiteta - odbaciti, mi ga moramo priznati ako ne želimo zbuniti naše mišljenje i na kraju odustati od svakog suda." Cf. Frege, G. (1962): *Grundgesetze der Arithmetik. Begriffsschriftlich abgeleitet, I-II*. Georg Olms, Hildesheim. S. XVII.

tafizike za iznalaženjem idealne slike svijeta, idealne jezičke konstrukcije koja se pojavljivala u sintaksičkim shematima⁸ na osnovu nekoliko (kvantifikacija, konjunkcija i negacija) jednostavnih logičkih operacija koje su u stanju iz ispražnjenih simbola sačiniti bilo kakvu semantičku relaciju između simbola (semantika formaliziranih jezika, upravo, znači tu relaciju između riječi, između oznaka, kako je pokazao Tarski⁹, a ne između znakova i označenog sadržaja).

Eley Lothar je u svom radu *Philosophie der Logik* (1987), u kojem se bavi filozofijom logike Edmunda Husserla, ukazao na opasnost da se bavljenje filozofijom logike završi u bavljenju onim što su osnove saznanja ili spoznajno-kritičkim teorijama.¹⁰ S druge strane, Ernst Casirrer je, upravo, sa stanovišta *Grundlagen der Winssenschaft* u svojoj knjizi (1910) *Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen iiber die Grundfragen der « Erkenntniskritik* razmatrao koncept logike oslonjene na pojam

8 Cf. Bergman, G. (1954): *The Metaphysics of Logical Positivism*. Logmans, Green & Co., London, p. 86. Bergman je u više eseja pokušao odgovoriti u čemu se sastoji okret u jezik i rekonstrukcija metafizike koje je poduzeo logički pozitivizam, nalazeći te karakteristike prije svega u pokušaju konstrukcije idealnog jezika kao sintaksičke sheme koja treba da riješi, pored logičkih, još i ontološke probleme. Na kraju se ovaj pokušaj završio u jednom smislu kao "gramatička psihoterapija" (kod Wittgensteina).

9 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London. Tarski je u svom radu *The Concept of Truth in Formalized Languages* spoj semantičke i sintaksičke definicije, koje pojedinačno nisu mogle biti korektno i neprotivriješno primjenjene na prirodni ili kolokvijalni jezik (§1), primjenio na formalizirane jezike, koji su u stanju igrati ulogu objekt-jezika i meta-jezika, upravo, zbog njihove neuniverzalnosti ili jednoznačnosti simbola (opisa) koji se podređuju jednostavnim logičkim operacijama i koji onda opisuju samo te logičke operacije.

10 Lothar, E. (1985): *Philosophie der Logik*. Wiss. Buchgesellschaft. Darmstadt. S. xii

roda i koncept logike oslonjene na pojam funkcije. Iz Casirrevih istraživanja slijedi razlikovanje dva osnovna tipa logike: jedan metafizički, koji počiva na shvatanju i interpretiranju pojma kao roda, a drugi prirodno-nastveni, koji pojam shvata kao funkciju. Za prvi tip logike, ili logiku supstancije, vrijedi jedan tip apstrakcije, za drugi, logiku funkcije, vrijedi drugi tip apstrakcije. Stanovište koje mi ovdje želimo braniti, jeste, najgrublje rečeno, *jedinstvo problema predstavljanja multiplicirane logičke općenitosti*, izražene u pojmovima *podmet* (ὀποκειμενον), *činjenica* (fact), *promjenjiva* (variable), koji su karakterizirali kritički i analitički idiom preko kojeg su išle promjene ontoloških i epistemoloških pretpostavki. Rečeno sofisticirano, ovi tipovi logike mogu se posmatrati, ne samo iz vizure epistemoloških dihotomija koje ucrtava spoznajna teorija, već i kao dio jedne nadređene oblasti istraživanja, iz mape same filozofije u kojoj su uvezani problemom *jedno-mnogo*.

Posebno su novija istraživanja u području post-analitičke filozofije, u istraživanjima *pragmatizma* bliskog strogom holizmu (R. Rorty) i *internalističkim konceptima realizma* (H. Putnam), dovela u pitanje vječno i nepromjenljivo važenje logičkih zakona ukidanjem dogmi analitičke filozofije koje je počelo sa Quineovim tekstom *Two Dogmas of Empiricism* i nastavilo se kod Putnama, koji se zalaže za ukidanje svih dihotomija na kojima je počivao atomistički koncept analitičke filozofije, te razlikovanjem racionalno prihvatljivog od istinitog (cf. Putnam: *Reason, Truth, and History*).

Susan Haack, u svom radu *Philosophy of Logics* (1978), smatra da je "posao filozofije logike, kako ga ja razumijem, istraživanje filozofskih problema koji nastaju zbog logike, kao što je posao filozofije znanosti da istražuje filozofske probleme koji nastaju zbog znanosti, i filozofije matematike da istražuje

filozofske probleme koji nastaju zbog matematike." Mi se, u ovom radu, možemo složiti s tim da postoje filozofski problemi koje producira logika shvaćena kao calculus, ali ne i sa tim kako Susan Haack određuje te probleme ("Šta znači reći da je jedan argument validan?, da jedan stav slijedi iz nekog drugog, kako se prepoznaje logička istina?", itd.). Mi smatramo, i na taj način su ovdje izvršena istraživanja, da su filozofski problemi logike, kako god da su nefilozofski formulirani, u posljednjoj osnovi pitanja o epistemološkim i ontološkim svojstvima jedne logičke teorije ili jedne teorije istine, te da se tek u otvaranju logičkog, ontološkog i epistemološkog aspekta *problema jedno-mnogo* može pokazati zašto je to filozofski problem kada se u calculusu razrješava ova relacija, tj. kakve pretpostavke producira za filozofiju *logičko* formuliranje tog problema.

Willard Van Orman Quine u *Philosophy of Logic* (1970) pruža ponajviše dokaza o rezonantnosti logike i gramatike, smatrajući kako je istina komponenta dvije sile (logike i gramatike). Ovaj je pristup karakterističan po tome što ovdje Quine napušta ideju da je logika zasnovana na ideji calculusa koji proizilazi iz teorije skupova i na taj način napušta matematički idiom, pokušavajući da definira logičke istine na temelju strukturalno-deduktivnog (gramatičko-logičkog) idioma strukture rečenica: logički istinite su sve rečenice koje imaju istu logičku i gramatičku strukturu, što znači da logičke istine uvijek idu u paru, tj. ne može se utvrditi logička istina (istinsna vrijednost) jedne rečenice same za sebe na osnovu značenja njenih dijelova, nego tek na osnovu podudaranja sa strukturom druge rečenice čije je značenje (logička istina, istinsna vrijednost) poznato.¹²

11 Cf. Haack, S. (1978): *Philosophy of Logics*. Cambridge Univ. Press, Cambridge. p. 1.

12 Cf. Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York. Ovo djelo je značajno za filozofiju logike jer se u njemu po prvi put

Povezanost filozofije i logike, i to naročito one logike koja je već proglašena formalnom i u tom smislu za filozofiju mrtvom, istaknuo je Hans Burkhardt u djelu *Logik und Semiotik in die Philosophie von Leibniz* (1980) tvrdnjom da "... kao stoje kod Aristotelesa logika igrala odlučujuću ulogu u njegovom filozofskom sistemu, i jednako, kao za tog filozofa, važi i za Leibniza da se njegova filozofija ne može razumjeti, ako se ne razumije njegova logika" (*Ibid.*, S. 15).

U ovom radu mi se nećemo baviti filozofskim sistemima koji su (uz sve ostalo, na kraju) producirali i vlastitu logičku teoriju na temelju insinuiranih ontoloških i epistemoloških pretpostavki. Drugim riječima, nećemo se baviti Kantovom teorijom saznanja ili transcendentnom logikom, Hegelovom fenomenologijom duha i znanošću logike, niti Huserlovom transcendentnom fenomenologijom, odnosno: pod filozofijom logike mi razmatramo samo ona pitanja koja su nastala povodom logike i zbog logike (kao što su pitanja filozofije znanosti ona koja su nastala povodom, ili od strane ili zbog znanosti, kako to obrazlaže Susan Haack u svojoj *Philosophy of Logics*), a ne želimo eksplicirati one vrste logika koje su proizašle kod sistemskih filozofa kao posljedica ili rezultat apliciranja ontoloških i epistemoloških pretpostavki systemske filozofije, unutar koje se logika, estetika, etika ili filozofija religije ili filozofija povijesti javljaju samo kao eksplicacija ili forma ideje. U jednom, ne tako strogom smislu, ovdje će se sagledavati oni ontološki i epistemološki problemi

pokušava karakterizirati predikat "logično" umjesto predikata "istinito" koji važi za pojedinačne rečenice. Karakterizacija ovog predikata pokazuje, možda, najbolje kako logičke rečenice uvijek idu u paru, u kojem jedna čini uvjet istinitosti prve. Zato nije moguće reći da li je jedna rečenica istinita ili lažna. To znači, opet, da tek u harmoniziranju (zavisnih) dijelova jedne rečenice, koje je Frege posmatrao kao harmoniziranje (ispunjavanje pojma predmetom) dijelova misli, ono logičko, koje ih povezuje kao srednje, poput uzroka, ima svoje mjesto u jeziku.

koje producira razmatranje formalne logike u kritičkom i analitičkom idiomu, za koji se kaže da je metoda filozofije; oni, dakle, aspekti preko kojih formalna logika pripada u filozofiju čiju prvobitnu insinuaciju garantira kao moguću, a ne kao apsolutno izvjesnu ili kao apsolutno nemoguću.

Filozofija se ovdje uzima kao moguća, a ne kao apsolutno izvjesna (tautološka) ili apsolutno nemoguća (kontradikcijska) insinuacija ontoloških i epistemoloških pretpostavki logike. To je već kod Wittgensteina (*Tractatus*) bio način da se kaže: logika obuhvata sve mogućnosti i sve su mogućnosti - mogućnosti logike. Uzeta u tom smislu, koji je naveden, ova odredba filozofije prikriveno nagovještava da se tu radi o dvostrukom odnosu, *o logici filozofije i o filozofiji logike.* Logika filozofije sastoji se u insinuaciji gotovih ontoloških i epistemoloških počela u temelje logike pa, čak, i matematike (Dewey), a filozofija logike pokazuje kako se logički problemi pojavljuju kao ontološki i epistemološki. Jedini način da se ovaj rad uspješno privede kraju bio bi da se izdržava u toj napetosti, pokazujući šta ona donosi na jednoj i na drugoj strani.

Pod ontološkim pretpostavkama logike podrazumijevamo orijentaciju principa logičkog na vrstu entiteta na koje mogu referirati singularni (imena) i generalni (predikati) termini i cijele rečenice jednog jezika - prirodnog ili artificijelnog - u okviru (frameworku) kvantificirane forme jedne teorije, čiji su

13 Cf. Quine: *Identity, Ostension, and Hypostasis*. In: Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. Harper, New York. p. 73. Ovdje Quine upotrebljava izraz *insinuacija* da bi njime označio moguć način uvrštavanja varijabli ili konstanti u funkciju, odnosno generalnih i singularnih termina u rečenicu, ili stvari i predikata u ontologiju jedne teorije. Zato mi smatramo da se o filozofiji može govoriti kao o vrsti insinuacije ontoloških i epistemoloških pretpostavki. Strawson u *Individuals* govori o načinima ili stilovima uvođenja singularnih i generalnih termina u diskurs.

izvedeni stavovi istinite konsekvence hipotetičkih (analitičkih ili empirijskih) stavova koji su (formalno) ontološki, logički ili vremenski primarni i koji se mogu - bez opasnosti po istinu -prevesti, preformulirati ili parafrazirati u stavove neke druge teorije, a sama teorija interpretirati u jeziku druge teorije zadržavajući smisao i značenje.

No, pojam ontologije složen je već unutar prve filozofije (logika bitka ili henologika i logika bića ili mereo-logika), preko mereo-logike pojedinačnih znanosti unutar transcendentalne filozofije (Kantov zahtjev za metafizikom u granicama pojedinačnih znanosti bez logike stvari po sebi), do semantičke ontologije ili ontologije lingvističkih izraza, gdje se prije svega pita za ontologiju singularnih termina i predikata, za njihovo značenje i referenciju unutar određenog koncepta ili teorije istine. To se pitanje sa područja formaliziranih jezika, koje za svoje objekte ima svojstva i klase, unutar semantičke metode analize značenja postavilo kao pitanje o lingvističkim univerzalijama i partikularijama, odnosno kao pitanje *designatora* (singularnih termina, predikatora i čitavih iskaza), njihove *ekstenzije* (individue, klase individua, istinosne vrijednosti) i njihove *intenzije* (individualni pojmovi, svojstva, propozicije), te, kada se prebacilo na područje prirodnih jezika i pitanja epistemologije i ontologije, vezalo se za pitanje o značenju i referenciji izraza prirodnih jezika (predikata, atributa, singularnih termina, indikativnih rečenica, rečenica vjerovanja i svih drugih vrsta rečenica), odnosno verbalnog ponašanja uopšte, kvantifikatora, navodnih znakova itd., unutar jedne komprehenzivne teorije istine koja kao objekte uzima individue, radnje, događaje, na koje se odnose riječi ili rečenice, ili za koje važe kao istiniti predikati jednog jezika ili jezika teorije u kojoj se pojavljuju.

Pod epistemološkim pretpostavkama logike podrazumijevamo pitanje porijekla i primjene istinitosti konsekvenci jedne teo-

rije, tj. pitanje o tome da li su konsekvence jedne teorije istinite zbog svog ontološkog, logičkog ili empirijskog prioriteta koji je postavljen u okviru teorije (frameworku), najprije samo kao formalan (moguć, hipotetički), ili zbog toga što njihova (rekurzivna) primjena na hipotetičke stavove proširuje mogućnost (saznanja) njihove istinitosti.

Ovdje, međutim, treba voditi računa o tome da su različiti pristupi jeziku i stvarnosti rezultirali različitim povezivanjem ovih pojmova. U ime razdvajanja transentalnog izvora onog logičkog i njegove empirijske primjene, Kant je postavio pitanje o mogućnosti sintetičkih apriornih sudova. Frege je odbacio ovaj način povezivanja izvora i primjene tvrdeći da su matematički stavovi analitički apriorni sudovi, tj. da proširuju sferu onog logičkog ili apriornog proširivanjem formi sudova ponovnog prepoznavanja (*Wiedererkennungsurteile*), te da se kao takvi ne odnose na stvarnost, nego na naše sudove o stvarnosti. Russell je u svom spisu *On Denoting*, po tom uzoru, napravio razliku između znanja putem opisa ili **denotacije** (tj. analitičkih apriornih istina) i znanja putem upoznavanja/opažanja svojstava predmeta (sintetičkih aposteriomih istina). Quine je u *Two Dogmas of Empiricism* odbacio ovu podjelu, kao što je to uradio i Putnam u *Reason, Truth, and History*. Koncept apriorija na osnovu iskustva dao je Kripke u *Naming and Necessity*.

Prema tome, kada u ovom radu govorimo o ontološkim i epistemološkim pretpostavkama logike onda mislimo na samu logiku kao predmet istraživanja, a ne na insinuiranje gotovog (ontološki realizam ili idealizam, racionalizam ili empirizam, dualizam ili monizam; te epistemološki apriorizam ili aposteriorizam) predmeta logike od strane nekog filozofskog sistema. Drugim riječima: sama logika producira epistemološke i ontološke pretpostavke na kojima je moguće zasnovati filozofiju, kao što je npr. zasnovana filozofija logičkog pozitivizma na lo-

gičkom atomizmu (logičkom pluralizmu za razliku od hegelijan-skog monizma).¹⁴

Mi ćemo se u ovom radu držati jednog *holističkog hipotetičkog okvira*, tj. takvog koji ne dozvoljava da se govori o istinitosti pojedinačnih hipoteza, nego samo svih hipoteza koje spadaju u isti hipotetički okvir unutar kojeg se neke tvrdnje pojavljuju kao konsekvence ranije postavljenih hipoteza. To znači da se navedene hipoteze posmatraju kao znanstvene varijable koje imaju svoju istinosnu vrijednost, a onaj skup hipoteza sa kojim su povezane u hipotetičkom okviru čini uvjet njihove istinosne vrijednosti. Kada se jednom unutar jednog hipotetičkog okvira podese vrijednosti varijabli (ili kada se podese referencija hipoteza), onda je pitanje istinitosti samo još teorijsko: za odbacivanje teorije koja počiva na podešenom hipotetičkom okviru potrebna je nova teorija sa novim hipotetičkim okvirom.

Hipotetički okvir istraživanja filozofije logike, na koji se oslanjamo kada heuristički dovodimo u razmatranje odnos između filozofije i logike, povezuje sljedeće tvrdnje:

(a) *Logika ne može biti u koliziji sa ontološkim i epistemološkim pretpostavkama filozofije sa čijim kritičkim i analitičkim idiomom korespondira.* Logika nije identična kritičkom i analitičkom idiomu filozofije u koju spada i koji može biti izabran i kao lingvistički, odnosno čiji stavovi predstavljaju (lingvističke) transformacije elementarnih stavova u kompleksne i kompleksnih stavova u elementarne na osnovu formativnih (logičkih) pravila. Svaka filozofija se mora pojaviti u horizontu logike (cf. Dewey), odnosno svaka filozofija mora zadovoljiti logičke zakone. Funkcioniranje jezika pokazuje da je moguć beskonačan broj lingvističkih transformacija iz malog broja logičkih, ili for-

mativnih pravila, i istovremeno govori o deduktivnoj prirodi intuitivne logike koja ima drugačiju strukturu od strukture jezika. Rekurzivnost misli, koja se zasniva na multiplikaciji, ili na odnosu dijelova pojmovnog sadržaja različite širine (opsega), drugačija je od rekurzivnosti ili reduplikacije jezičkih dijelova koja se zasniva na adiciji. Ipak to ne znači da unutar jedne teorije može opstati kolizija između logičke strukture ili strukture misli « i gramatičke strukture ili sintakse jezika: *podešavanje smisla i podešavanje značenja* usklađuje ovu razliku tako što se, ili logička struktura podvrgava strukturi jezika, ili se jezička struktura podvrgava logičkoj strukturi. To podvrgavanje ili kvantificiranje već je kod Aristotelesa bilo iskazano kao *poopčavanje općeg* (uzeti opće u stavu kao opće, cf. *Peri hermeneias*) i *razopčavanje općeg* (univerzalna negacija) kao jedna vrsta kvantifikacije *ontološkog porijekla*, o čemu je na neki način govorio i Husserl kada je tražio strogo razlikovanje generaliziracije i individualizacije, s jedne strane, i formalizacije s druge strane, kao dvije različite ontološke metode, jedne koja vodi materijalnoj, i druge, koja vodi formalnoj ontologiji, misleći pod tim na materijalnu i formalnu implikaciju.¹⁵

(β) *Ono logičko (das Logische) ne može imati privilegirano/izuzetno mjesto u logičkom prostoru ili sekvencu u konceptualnoj shemi, niti privilegirano/izuzetnu kategoriju u jeziku; drugim riječima, ono logičko nema nikakvu privilegirano misaonu, jezičku ili zbiljsku formu.* Nema privilegirane ontologije (privilegirane vrste objekata kako misli Strawson u *Individuals* da su tjelesnine), niti privilegirane epistemologije (kakva je znanstvena prema Carnapu i logičkim pozitivistima), već postoji samo *podešavanje smisla, značenja i označenog unutar okvira jedne*

14 Cf. Russell, B. (1979): *Filozofija logičnoga atomizma*. Cankarjeva založba, Ljubljana. Str. 19.

15 Eley, L. (1985): *Philosophie der Logik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. S. 80-81.

teorije istine koja harmonizira ono logičko sa njegovim ontološkim i epistemološkim pretpostavkama. To harmoniziranje se zbiva kroz jezik, kroz produciranje jezičkih struktura: logičkih, semantičkih i sintaksičkih općenitosti. Logičke strukture se, pri tom podešavanju ili harmoniziranju, javljaju kao semantičke i sintaksičke kategorije, kao dubinska struktura. Tu dubinsku strukturu mi nazivamo *principom logičkog* (princip teorije istine) koji je različit od *logičkih principa* mišljenja. Naročito je Davidson u novije vrijeme istakao zahtjev da se značenje i referencija moraju rješavati samo unutar teorije istine.

(γ) *Logička struktura ne može biti u koliziji sa semantičkom i sintaksičkom strukturom.* Logička struktura ne može biti u koliziji sa semantičkom i sintaksičkom strukturom jezika čija značenja i referencije određuje teorija istine, odnosno čiji je pojam istinitosti orijentiran na konvenciju razumijevanja značenja. Logička struktura jezika nije dublja od njegove gramatičke strukture, ali je drugačije sama u sebi postavljena kao okvir u kojem se pojavljuju i nestaju logičke općenitosti različitog stupnja i poretka, i kao okvir u kojem su te općenitosti povezane logičkim konstantama različitog tipa, i konačno, kao okvir u kojem nema ničeg pojedinačnog, nego samo multiplicirane općenitosti kojima se može utvrditi stupanj, a čije se referencije podešavaju ili su relativne od ontologije koju usvaja jezik date teorije ili od vrste entiteta koje obuhvataju kvantifikatori te teorije.

Ovim smo konstatacijama o prirodi logike i jezika odredili i svoju temeljnu misao: da dokaz rezonantnosti područja jezika i logike nije dokaz njihovog apsolutnog identiteta, nego da treba posebno karakterizirati predikat "logično" koji važi za misli, a posebno predikat "istinito" koji se pripisuje iskazima. Naravno, rezultati karakterizacije ova dva predikata su rezonantni, odazivaju se na problem koji ih povezuje, tj. na problem smisla i značenja u čijoj osnovi leži problem entiteta.

(δ) *Logička struktura sastoji se od različitih sekvenci konceptualne sheme.* Pojmovi koji učestvuju u tim sekvencama, koje mogu imati raspon od imenovanja (ortonimije), preko predikacije (ortologije), do složenih teorijskih cjelina, pripadaju jeziku ili jesu jezik kako kaže Quine,¹⁶ imaju svoj tok i način formiranja, podliježu u sekvencama pravilima transformiranja, sužavanju i proširivanju značenja, promjeni značenja itd. Pojmovi su izloženi mira-konceptualnom uticaju (multiplikaciji sadržaja), izloženi su mter-konceptualnim stimulacijama (generalizaciji, specifikaciji), te na kraju extra-konceptualnim ili extra-lingvističkim stimulacijama. Sve to omogućava, korak po korak, ili, pak, kako svjedoči Heidegger u *Was ist - Metaphysik?*, najednom i u cjelini, promjenu i reviziju konceptualne sheme.

UI dijelu rada mi ćemo se baviti filozofijom logike od onog trenutka kada su se rasuta učenja o prirodi (περί φύσεως), iz svojeg kruženja oko počela svega i kriterija istinite spoznaje (κριτήριον τῆς ἀληθείας), vratila i sabrala prinudom logike metafizike (filozofije), čiji je okvir odredio i utemeljio Platon, postavljajući zahtjev da se ustanovi koja je prava priroda predmet dijalektičkog saznavanja, odnosno koja priroda može biti predmet znanstvenog, na *načelima homologemata uma* zasnovanog i neprotivrječnog saznavanja, a ne sofističkog ili mitološkog znanja. Brojna Platonova razmatranja u filozofiji logike imala su snažan i odlučujući uticaj na Aristotelesovu metafiziku kao prvu filozofiju, a posebno logiku za koju Ernst Casirrer kaže daje "ogledalo Aristotelesove metafizike".¹⁷

16 Cf. Quine: *Identity, Ostension, and Hypostasis*. In: Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. p. 79

17 Cassirer, E. (1923): *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*. Berlin. S. 4: "Die Aristotelische Logik ist in ihren allgemeinen Prinzipien der getreue Ausdruck und Spiegel der Aristotelischen Metaphysik" (S. 4), a na drugom mjestu: "Das spezifische Fassung der Aristotelischen Logik ist somit bedingt durch die spezifische Fassung seines Seinsbegriffs" (S. 10).

U II dijelu bit će razmotreni temeljni problemi atomističke faze filozofije logike, počev od promjene središta logičkih istraživanja sa pojma na sud ili složenu misao,¹⁸ sa čijim se dijelovima može računati kao sa predikativnim dijelovima jednog stava, koji se može raščlaniti sve do najmanjih pojmovnih formi svoje datosti - logičkih atoma, onih dijelova misli koji imaju smisao i značenje i od kojih se konstruiraju kompleksne misaone cjeline koje se izražavaju kompleksnim simbolima. Teorija istine kao teorija sintakse jednog formaliziranog jezika (jezika računa predikata ili jezika računa klasa), odnosno teorija L-istina kao zbira L-ekvivalencija ili ekvivalentnih formi izraza jednog pojmovnog (znanstvenog) sadržaja, nastoji se ovdje utemeljiti na vezi semantičke i strukturalne definicije.

U III dijelu bit će predstavljene osnovne tendencije holističkog koncepta analitičke filozofije, idejna pozadina na kojoj je zasnovan holistički koncept filozofije logike, te glavne teze na kojima počivaju holistička verzija ontološkog relativiteta i konceptualnog relativiteta (neodređenost prevođenja i nedosegljivost referencije), i šta slijedi iz radikalizacije ovih teorija, koju je poduzeo Davidson. Na kraju će biti napravljen pomak ka

18 Ovaj zahtjev za pomjeranje središta logičkih istraživanja sa pojmovna na sudove kao dijelove stava (stav je kod Fregea sud kojem je određena istinosna vrijednost, i čija forma pokazuje da je to prosudeni sud, npr. $|x - 4x = x(x - 4)$ kao istinit, gdje znak " $|$ " koji znači "istinito je da", ili "činjenica je da" ima funkciju zajedničkog predikata svih istinitih sudova) izložio je Frege u svom eseju iz 1883. g. *Über den Zweck der Begriffsschrift* u kojem kaže: "Zaista je jedna od najznačajnijih razlika moga načina shvatanja od booleovskog, a mogu slobodno reći i od aristotelovskog, to da ja ne polazim od pojmova, nego od sudova." Cf. Frege, G. (1964): *Begriffsschrift and andere Aufsätze*. 2. Auflage, Georg Olms, Hildesheim. S. 101. Iz ovoga se vidi daje Frege predikat "istinito" primjenjivao na misao (određivanje istinosne vrijednosti misli) ili sud (Urteil = Gedanke), i time mu dao logičku, a ne gramatičku karakterizaciju.

odnosu pragmatizma zasnovanog na holističkoj koncepciji iz koje se izvodi teorija o kontingenciji jezika, sopstva i društva. Ovdje će biti izloženo zašto je napuštena teorija istine kao metoda semantičke analize značenja, odnosno kao strukturalna definicija ili opis strukture objekt-jezika u strukturi višeg tipa općenitosti ili meta-jeziku (Carnap, Tarski), ali će se pokazati i pokušaj da se izgradi jedna teorija istine bez dihotomija analitičko-sintetičko, apriorno-aposteriorno, čime se opredijelilo za em-pirističko zasnivanje teorije istine koja je zavisna od lingvističkih i ekstralingvističkih činjenica.

U IV dijelu, pod zajedničkim naslovom *Princip logičkog* izdvojiti ćemo one probleme koji se tiču konceptualne sheme, razlika u tretiranju ovog problema i različitih tipova epistemologije koji su producirani unutar tri različita koncepta filozofije logike. Pri tome ćemo nastojati ovaj dio rada učiniti revizionarnim u odnosu na ovaj problem, u smislu u kojem je Strav/son razlikovao deskriptivnu orijentaciju filozofije logike od njene revizionarne orijentacije.¹⁹ Tu ćemo predložiti jedan novi koncept opisa konceptualne sheme koji će najviše zavisiti od karakterizacije predikata logično i njegovog postavljanja u odnos prema jezičkim strukturama ortonimije, ortologije i ortografije.

Mi se nadamo da će naša istraživanja i zaključci izvedeni iz njih u dijelovima I, II, i III uspjeti da iznesu argumentaciju za prve dvije hipoteze koje smo unijeli u naš hipotetički okvir, za kojeg smo rekli da je inspiriran holizmom. Dio IV, u kojem se posebno bavimo teorijama istine i teorijama konceptualne sheme, treba da navede argumentaciju za druge dvije hipoteze.

19 Cf. Strawson, P. F. (ed.) (1967): *Philosophical Logic*. Oxford Univ. Press, Oxford. p. 9.

Prvi dio

METAFIZIČKI KONCEPT FILOZOFIJE LOGIKE

§ 1. Kosmologika versus kosmogeneza

Put koji vodi ka pojmu ontološke logike, prirodi i porijeklu te logike, i prirodi problema kojima se ona bavi i koji je distanciraju od načina mišljenja koji su joj prethodili u povijesti antičke filozofske misli, polazi, prije svega, od utvrđivanja razlika i sličnosti u tipu racionaliteta, odnosno načina i metoda shvatanja predmeta koji je zaokupljao pažnju racionaliteta. Na ovom mjestu želimo raspraviti način na koji se kosmologika ili fiziologika predsokratske filozofije odvojila od kosmogeneze ili od načina na koji je slikovna teorija položena u mitologemama o nastanku svijeta napuštena, da bi se zasnovao novi tip racionaliteta, kojeg mi imenujemo *predsokratskom dijakritičkom logistikom*. Drugačiji put pristupanja onom vječnom i istinitom, koji je vodio preko novog tipa racionaliteta ili *novog kritičkog i analitičkog idioma*, distancirao je metafizički koncept logike od njegovog kosmologijskog koncepta.

Koji, dakle, kritički i analitički idiom stoji u središtu kosmologijskog koncepta logike ili antičke kosmologike? U traženju odgovora na to pitanje relevantna je, svakako, Aristotelesova kritika metoda i rezultata istraživanja onih filozofa koje je on nazivao οι φυσιολόγοι. Prema Aristotelesovom svjedočanstvu (M 993a 15) propalo je cjelokupno (όλη) istraživanje o prirodi (περί φύσεως) jer nije uspjelo dokazati da je Jedno Sve (ότι

εν ἅπαντα). Nadalje, Aristotelesu se čini kako filozofija (prirode) tepa (πεελλιζόμενη) o svim stvarima (περί πάντων) "budući da je bila još mlada (véα) i na svojem početku (κατ' ἀρχάς οὐσα και το πρώτον)." No, prema Aristotelesovom svjedočenju postoje višestruki uzroci propasti (cijele) filozofije prirode:

"Dakle, svi oni koji postavljaju (τιθέασι) Sve (τό πᾶν) kao Jedno (εν) i nekakvu jednu *narav* kao tvar (ὕλην), i to kao tjelesnu (σωματική ν) i koja ima veličinu (μέγεθος), bjelodano je kako višestruko griješe. Oni postavljaju samo počela tjelesnina, a ne i netjelesnina (iako postoje i netjelesnine - ἄσωμάτων). I dok nastoje navesti uzroke nastanka i nestanka, istražujući narav svih stvari, ukidaju uzrok gibanja (τό τῆς κινήσεως αἴτιον). Griješe uz to i u tome što ničemu ne postavljaju kao uzrok (αἴτιον) ni bivstvo (την οὐσίαν) ni ono što jest (τό τί ἐστίν),..." (M. 988 b 20-30).

Aristoteles je, dakle, primijetio da su predsokratovci: (1) reducirali postojanje ili bivstvjuće na tjelesne stvari, (2) reducirali uzroke, (3) eliminirali kretanje (promjenu!) kao uzrok, (4) nisu uzimali uzrok κατά τον λόγον. Time je Aristoteles ukazao na dva nedostatka: filozofi prirode nisu odredili ono logičko kao uzrok, i drugo, nisu imali pouzdan kriterij istinitosti: postojanje netjelesnina su ispustili.

Iz navedene Aristotelesove kritike i interpretacije filozofije prirode slijedi, kao osnovni prigovor, da se uzimanjem tjelesnog uzroka (vatra, voda, zrak, i si.) dokazuje samo Mnoštvo, a da se tim putem nije u stanju dokazati Jedno. Suprotno tome, "prijatelji ideja", kako Aristoteles naziva platoničare, koji uzimaju za uzrok bit (τί ἐστίν), u stanju su dokazati samo Jedno, ali ne i pokazati kako se iz njega može deducirati Mnoštvo. U tom smislu je takva orijentacija, samo na Jedno ili samo na

Mnoštvo, onemogućavanje dedukcije. Izlaz iz ovog kruga antinomija, koje su najbolje prikazane u Platonovom spisu *Parmenides*, nalazi Aristoteles u *ontološkoj ortonimiji ili henologici*, odnosno u jednoizricateljskom karakteru logosa kojeg treba nametnuti i mereološkim znanostima, tj. onim koje uzimaju u razmatranje samo neki rod bića (γένος τι) i na taj način se bave samo jednim dijelom bitka (μέρος τι) (M 1003 a 25), a ne bitkom koji je svim rodovima zajednički. Odlučujući stav Aristotelesove prve filozofije, kojim se suprotstavlja ovom konceptu mereoloških (pojedinačnih) znanosti, izrečen je u formi τό ον λέγεται πολλαχώς: bitak se kaže mnogostruko (M 1003 b 5). To je značilo za Aristotelesa da se sva jezička mnogostrukost, izražena u rodovima priricanja ili kategorijama kao formama priricanja (τα σχήματα τῆς κατηγορίας), uvijek odnosi ili označava samo Jedno, ili bitak bića. Postoji, prema tome, samo *jedno značenje* riječi i iskaza, jer "ako se, pak, ne bi postavilo tako, nego se reklo kako ima beskonačno mnogo značenja (ἀπειρα σημαίνειν) bjelodano je da ne bi bilo govora (λόγος), jer ne značiti Jedno (μη εν σημαίνειν) znači ne značiti ništa (ουδέν σημαίνειν εστίν)..." (M 1006 b 9). Time je Aristotelesova prva filozofija *merološkoj polinimiji* pozitivnih znanosti postavila granice u *metafizičkoj ortonimiji* ili u jednoizricateljskoj prirodi (mnoštva) govora - λόγος-a. Kako se došlo do ove prirode λόγος-a, to je centralno pitanje ovog poglavlja. Iz naših istraživanja će se pokazati daje ontološka logika Aristotelesovog tipa "riješila problem" dokazivanja eleatske formule εν πάντα tek prihvatanjem Platonovog stava *da je logos jedan od rodova bića* (εν τί γενών τών οντών) u kojem *mного* (πλήθος) ima *jedno* značenje i u kojem se jedno *kaže* mnogostruko: τό εν λέγεται πολλαχώς.

Ovdje se sada otvara novo pitanje: da li to znači da je filozofima prirode nedostajalo, upravo, λόγος-a, i da li je baš taj nedostatak odlučio o njenom neuspjehu? Ili se, možda, radi o drugačijem pojmu logosa kod predsokratika, tj. o *drugačijem kritičkom i analitičkom idiomu*?

Sasvim suprotno Aristotelesu, koji u predsokratskoj filozofiji vidi propast filozofije prirode, Karl R. Popper - koji je smatrao da je sva znanost kosmologija - u svom kratkom istraživanju epistemologije predsokratika, naslovljenom sa *Back to the Presocratics*, traži povratak racionalitetu predsokratika zbog njihovog "naivno jednostavnog racionaliteta" koji je iznjedrio jednostavnu teoriju saznanja svijeta u kojem su živjeli. Sta donosi, ustvari, povratak ovom tipu racionaliteta? Popper tu ponajviše misli na racionalnost koja samu sebe redefinira, konstruira i rekonstruira, bez potrebe da se poziva na činjenice iskustva, što implicira da je najranija predodžba o kosmologiji plod teorijskog, a ne promatračkog uma. Tajnu napredujućeg racionaliteta predsokratske filozofije vidi, Popper, prije svega, u tradiciji kritičkog raspravljanja (*the tradition of critical discussion*): racionalitet producira racionalitet, svaka nova kosmološka doktrina nastaje redefiniranjem stare kosmološke doktrine, prihva-tanjem i preuzimanjem onoga što je racionalno prihvatljivo i

1 Cf. Popper, K. R. (1971): *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, London, p. 136. "Tradicionalna empiristička epistemologija i tradicionalna historiografija znanosti su obje duboko pod uticajem Bekonovog mita da sva znanost započinje opažanjem/posmatranjem i da onda polako i oprezno izrasta u teoriju. Da su te činjenice vrlo različite, može se naučiti iz učenja ranih predsokratika. Ovdje nalazimo smjele i fascinantne ideje od kojih su neke čudne i čak nesigurne anticipacije modernih rezultata, dok su mnoge druge sasvim daleko od našeg modernog shvatanja; no većina i najbolje od njih nemaju ništa sa opažanjem/posmatranjem."

odbacivanjem i pobijanjem onoga što ne odgovara *principima* nove doktrine. Revolucionarnost Anaksimandrosove teorije o jednoj arhitekturi kosmosa proističe iz kritičkog odnosa spram Talesove teorije.

"Kako je Anaksimandros došao do ove značajne teorije? Sigurno ne putem opažanja, nego razmišljanja. Njegova teorija je pokušaj da se riješi jedan od problema kojeg je njegov učitelj i sunarodnik Tales, utemeljitelj miletske i jonske škole, ostavio otvorenim prije njega. Ova se okolnost, vjerujem, može braniti ramatranjem strukture Anaksimandrosove teorije."²

Ono, što nas u vezi sa ovim nalazima Poppera interesuje jeste, upravo, taj tip racionaliteta koji je u predsokratskoj filozofiji iznjedrio takve kosmološke teorije koje su imale uticaj kasnije na znanstvenu misao novog vijeka, a nije se temeljio na opažanju.

Ako su, s druge strane, Platon i Aristoteles dodijelili logosu, unutar prve filozofije, ulogu jednog roda bića: εν τι γενών των οντων (cf. Platon, *Soph.*, 260 a 5-6), bez kojeg bismo bili "lišeni najvažnijeg, naime, filozofije", i to takvog roda koji treba da riješi problem kako se riječi odnose na nešto i ništa, odnosno problem otkud i kako se može izreći i misliti nebiće, postavlja se onda opravdano pitanje: nije li predsokratska filozofija vladala *nekim drugim kritičkim i analitičkim idiomom*, nekim drugim tipom logosa, neizricateljskim ili nelogičkim tipom λόγος-a koji se ne da rastaviti i ponovo složiti u συλ-λογισμός σ, jednim tipom kriptologosa koji ne podrazumijeva/postavlja ništa unaprijed, koji ne izriče ništa o trpnostima ili rodovima i vrstama bitka, nego

2 Cf. Popper, K. R. (1971): *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, London, p. 139

je samo slušanje (ἀκούειν) onog prednjeg i samog sobom postavljenog - bitka bića? Jer nemoguće nam je, nakon Herakleitosa i Parmenidesa, misliti predsokratsku filozofiju bez logosa. Nadaju li se nama ovdje dva tipa logosa, dva tipa racionaliteta (dva tipa analitičkog i kritičkog idioma) koji vladaju antičkom filozofijom: jednog vidljivog, u sebi razvrstanog i kategoriziranog logosa, logosa izricateljskog i apofantičkog, logosa, dakle, Platona i Aristotelesa, koji ima dubinu i širinu, rodove i vrste, u čiju se mrežu može uhvatiti neko "ovo" koje "jest", u kojem se na čudan način miješa jedno i mnogo, biće i nebiće, i, s druge strane, logosa neizricateljskog, afantičkog, logosa semantičkog, koji οὔτε λέγει οὔτε κρίπτει, ἄλλο σημαίνει (Herakleitos), kriptologosa kojeg treba "slušati" ili pokoravati mu se, biti njime *unazad* upravljene (κυβερνεῖν)?

Šta je, međutim, sa onim filozofima prirode koji nisu ništa eksplicitno govorili o logosu ili o λογική kosmosa, nego utvrđivali αρμονική u svakom predmetu svoga mišljenja, od neba i položaja zvijezda do muzičkih tonova i geometrijskih figura? Po čemu se njihova predstava o harmoniji svega (το πᾶν) razlikuje od *palintropijske ili unatrag okrenute harmonije*, kriptoharmonije o kojoj je govorio Herakleitos i o kojoj je posvjedočio, u simbolu Σφαῖρος-a, Parmenides? Šta u stvari znači slušati ili pokoravati se *unatrag okrenutoj harmoniji* (παλίντροπος ἁρμονία),³ nevidljivoj ili afantičkoj harmoniji (ἁρμονία ἀφανής), koja je jača od vidljive (φανερής)?

Vratimo se još za trenutak Aristotelesovoj interpretaciji predsokratske filozofije i filozofa. Ovi su filozofi - prema Aristotelesu - tragali za onim što su počela *svih stvari* (τα τῶν

3 Diels, Hermann (1974): *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Griechisch und deutsch. Herausgegeben von Walther Kranz. Erster Band. Weidmann. S. 162., Fr. 51 Hippol. ix 9.

ράντων στοιχεία), uzimajući onda to počelo ili više njih uglavnom tjelesne i tvarne prirode, kao *uzrok* (αἴτιον) ili načelo (αρχή) svega (τά πάντα). Polazeći samo od tvarnog počela, producirali su samo mnoštvo tvarnog. *Prva filozofija*, međutim, postavlja pitanje šta je *uzrok uzroka* ili *prvi uzrok* svih drugih uzroka, ili uzrok i načelo ne pojedinačnog, nego njegove biti, odnosno traži uzrok onog unutarnjeg oblika (το εἶδος το ἐνόν) (M 1037 a 25-30), koji je *naprosto bit* (ἀπλῶς οὐσία) *svakog* pojedinog (ἐκαστον). Baviti se, dakle, uzrokom onoga stoje samo uzrok, ili baviti se načelom onoga stoje samo načelo znači baviti se prvim uzrocima i prvim načelima *svega pojedinog*, a to je zadatak *prve filozofije* koja sebe ne vidi više kao mudrost (σοφία), nego kao znanje (ἐπιστήμη) ili misaono promatranje (θεωρία) bitka kao bitka (το ἐν ἡ ὄν) (M 1003 a 20). U tome se, dakle, razilazi prva filozofija sa filozofijom prirode: ova se bavi uzrokom ili uzrocima svega, dok se prva filozofija bavi *prvim* uzrocima uzroka svega posebnog. Jedno je fiziologika (ne fizika u Aristotelesovom smislu), drugo metafizika.

Dovodi li nas ova diferencija uzroka bliže pojmu diferenciranog racionaliteta? Po ovom drugom, metafizičkom tipu racionaliteta (ili metode) ne treba se baviti uzrokom svih stvari (Koja bi se znanost mogla time baviti uopće? - pita se Aristoteles), nego se spoznaja, ako želi biti znanost (ἐπιστήμη) treba baviti uzrokom onoga "što jest" (τι ἔστιν) svaka pojedina stvar. Bitak je, doista, za metafiziku dnevni posao, upravo kako to Hegel kaže za Aristotelesovu filozofiju,⁴ pokazujući način na koji je

4 Cf. Hegel G, V. F. (1983): *Istorija filozofije* II. BIGZ. Beograd. Str. 259. Ovdje smo, međutim, u nedoumici o Hegelovom tumačenju Aristotelesove filozofije. Hegel kaže: "Čini se da je Aristotel uvijek filozofirao samo o pojedinačnom, o onome što je posebno, a da ne govori o tome što je apsolutno, opšte, šta je bog; on neprekidno ide naprijed od pojedinačnoga ka pojedinačnome. On uzima u razmatranje cjelokupnu masu svijeta pred-

Aristoteles ontologizirao ono logičko naselivši ga u svako pojedinačno biće kao uzrok njegovih uzroka.

Ovo kruženje oko tipova racionaliteta nužno je bilo zbog pitanja o onom tipu racionaliteta kojem se želi vratiti Karl R. Popper i kojeg nalazi kod predsokratika kao jednostavni i otvoreni racionalitet. U čemu je, dakle, njegova naivnost, jednostavnost i otvorenost. Otvorenost za šta?

Bliže istraživanje Talesove filozofije, onoga mudraca koji se prvi među Grcima bavio astrologijom (πρώτος ἀστρο-λογήσαι) i koji je prvi raspravljao o prirodi (πρώτος περί φύσεως διελήχθη), a koji je ostao zapamćen kod Aristotelesa samo po tvrdnji daje počelo svega voda (αρχή δε των πάντων ὕδωρ), govori nam još nešto: mudrac koji je prvi upisao u kružnicu pravokutni trokut vjerovao je istovremeno u jedan psihokosmizam (τον κόσμον ἐμπυχον) tj. daje svijet živ i da ima dušu, jednako kao što je vjerovao u polidemonizam (δαιμόνων πλήρη), tj. da je kosmos pun božanstava. Za Talesa je kosmos najljepši (καλλίστον) jer je djelo božje (ποίημα θεοῦ). Iz ovoga što smo naglasili u Talesovoj filozofiji, vidi se da sa Talesom ne započinje samo antička filozofija koja pita za αρχή svega, već s njim započinje i antičko egzaktno mišljenje kojem

stava i proučava je: dušu, kretanje, osjećanje, sjećanje, mišljenje, - njegov dnevni posao jeste ono što jeste, - kao što neki profesor obavlja svoj posao u polugodišnjem kursu; i, kako izgleda, dospio je samo do saznanja istine o onome što je posebno, što je samo pojedinačno, do niza posebnih istina, - ono stoje opšte on ne ističe... Opštu ideju on nije logički istakao - inače bi ona kao metod imala za cilj da u svačemu sazna jedan pojam; samo i jedino jedno apsolutno, - tako da se ono (ideja boga) pojavljuje umjesto njega, također, kao nešto posebno pored ostalih posebnosti, i da je cijela istina u ovome: 'Postoje biljke, životinje, ljudi, osim toga i bog, ono što je najizvrsnije!' Ovo je, možda, kritika, a možda kompliment Aristotelesu, ali, u svakom slučaju, opisuje kako je Aristoteles uspješno ontologizirao ono logičko.

je data racionalnost i (lijep) poredak svijeta, u kojoj poredak svijeta (τάξις) ili λόγος svijeta nije izvan tog svijeta, ali je skriven (φύσις κρύπτεσθαι φολεῖ: "u biti je prirode da se skriva", kako kaže Herakleitos) i njegovo se otkrivanje zbiva kroz otkrivanje *harmonije oblika ili vječnih i čistih oblika* (u geometriji), *tonova* (u muzici), *brojeva* (u aritmetici), i *putanja planeta* (u astrologiji).

"Tales je, naravno, znao da su dijagonale u pravokutniku jednake i da se presjecaju. To se moglo zaključiti iz simetrije figure. No, da li bi se moglo zaključiti da su to vrhovi pravokutnog trougla; strogo govoreći, ne - ali to da se uočilo kako ovdje postoje logičke veze i naknadno ih opet otkrivati - jeste besmrtna zasluga grčkih filozofa od Talesa do Aristotelesa."⁵

Talesova otkrića u geometriji i astrologiji ne čine još nikakvu potpuno uređenu teoriju u smislu jednog logički povezanog lanca stavova u koji ne prodire ništa čulno i empirijsko, ali se njegova mudrost jasno razlikuje od empirijskog i fragmen-tarnog znanja koje je dugi niz stoljeća akumulirano u zemljama Istoka, u Egiptu i Mesopotamiji, naročito u Babilonu i djelomično u Indiji. Kreiranje jednog ideala teorijskog saznanja ili jednog kritičkog i analitičkog idioma koji je izvorno logički pripada, prije svega, grčkom mišljenju, u kojem je ljudski um po prvi put spoznao "mogućnost postavljanja jednog ograničenog broja principa i deduciranja iz tih principa istina koje su njihove rigorozne konsekvence."⁶ Ovoj transformaciji empirijskog znanja, koje u svojoj osnovi ima tehnički i praktički pristup, u teo-

5 Cf. Lorenzen, P. (1960): *Die Entsehung der exakten Wissenschaften*. Springer Verlag. Heidelberg. S. 46.

6 Cf. Farrington, B. (1944): *Greek Science. Its Meaning for us (From Thales to Aristoteles)*. New York. p. 13.

rijsko znanje, doprinio je, prije svega, *okret od kosmogeneze ka kosmologici*.

"Ljudska znatiželja je prirodno bila usmjerena prvo na istaknuta 'čarobna djela' fizičkog svijeta, na planete, periodičnost njihovih pokreta, smjenu godišnjih doba, vjetrove, oluje i grmljavine, i slično. Dakle, najranije grčko razmišljanje bavilo se problemima astronomije i meteorologije. Zatim, kao odraz napredovanja čovjek je razmišljao o geometrijskoj figuri i broju, o mogućnosti posjedovanja sigurnog znanja uopće, o karakteru zajedničkih principa dobijenih u svim granama istraživanja ili o posebnim principima sadržanim u jednoj grani, i tako je filozofija konačno postala nepristrano istraživanje svakog sektora bića ili stvarnosti"⁷

Ovo okretanje ka kosmologici i reduciranje svega što se pojavljuje na jedan prvi princip ili prvo počelo svega, koje je stvarne prirode, ne dokazuje, međutim, materijalistički monizam prvih filozofa prirode, već prije svega potrebu da se neka permanentna tvar (ὕλη), kao ono što je *vječno živo*, suprotstavi vječnoj promjeni pojavnog svijeta.⁸ Put prema *unatrag okrenutoj harmoniji* (Herakleitos) započinje sa ranim filozofima prirode. Ono što dovodi u sumnju tzv. materijalistički monizam predso-kratika jeste, možda, neodređenost ili neprincipijelnost te permanentne tvari.

Traženje onoga što ima jednaku distancu od svega, traženje počela (αρχή) i principa (στοιχεῖον) svih stvari kao neodređene supstancije na kojoj se može zasnovati skladno ili *dobro uređeno shvatanje* poretka kosmosa koji je već po sebi lijep i

7 Cf. Taylor, A. E. (1955): *Aristotel*. Revised Edition. Dover Publications. INC., New York. p. 14.

8 Cf. Applcton, R. B. (1922): *The Elements of Greek Philosophy*. Mcthuen & Co. Ltd. London, p. 12

dobro uređen, ili otkrivanje jednog kriterija za pristupanje spoznaji toga, na kojem se onda može zasnovati kosmologika kao znanje o kosmosu, jeste, dakle, ono filozofsko i logičko u ranih filozofa prirode. Kosmologika je morala riješiti ono što je kosmogeneza rješavala u slikama i pričama (μῦθοι): nastajanje i nestajanje, vječno nastajanje i vječnu promjenu, i još, povrh toga, znanje o tome kako to vječno funkcionira i po kojem principu. To je ujedno problem koji otvara pitanje pravog pristupa ili metoda kojim se dolazi do istinite spoznaje.

Postoji jasno uočljiva mogućnost da se, unutar ovog korpusa problema, pitanje o tome staje αρχή i στοιχεῖον svih stvari, razdvoji od pitanja staje κριτήριον τῆς ἀληθείας, u svrhu jasnijeg i preciznijeg razlikovanja pitanja o izvoru ili porijeklu saznanja, od pitanja njegove primjene ili upotrebe, koje je dominantno već kod Homera i Hesioda. Već kod ovih postoji pozivanje na Muze kao božanski izvor spoznaje i aktualnog znanja, kao na instanciju koja garantira ispravnost saznanja,⁹ a sama stoji izvan spoznaje.¹⁰ Ova vrsta apriorizma koja je osiguravala "optimističku epistemologiju" u anamnesisu kod Platona (*Meno*), temeljila se na učenju o božanskom porijeklu ljudske duše. No, samo pitanje o kriteriju istinitosti spoznaje nastalo je na razlikovanju čulnog i intelektualno-jezičkog pristupa predmetu saznavanja na ispravan (ὀρθός) način. Već kod epskih formi opisivanja prirode (περί φύσεως) može se odvojiti pitanje o tome koji je

9 Cf. Jacger, Werner: *Die Theologie der milesischen Naturphilosophen*, In: *Gadamer, H-G. hrsg (1968): Um die Begriffstvelt der Vorsokratiker*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. S. 53 10 U poglavlju *Sources of Knowledge and Ignorance*, Karl Popper jasno ukazuje na stalnu prisutnost i religiozni karakter problema izvora saznanja, od Parmenidesa do Herakleitosa, preko Platona ("anamnesis") i Descartesa ("vcracitas dei"). Cf. Popper, K. R. (1971): *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, London, p. 9.

pravi ili ispravan put - μεθόδος - spoznavanja bitka. Ustanovljene su jasne granice između čulnog pristupa koje donosi samo mnjenje (δόξα) ili netačno saznanje, i onoga što daje ispravno saznanje, επιστήμη. U nekim odgovorima koje su dali na pitanje o kriteriju istinitosti, možemo naći kod predsokratika već elemente *ortonimije*, *ortologije* i *ortografije*. U predsokratiskoj logistici je već utemeljena ortologija kao jedini ispravni put spoznavanja bitka. Čak i kod mislilaca koji još uvijek zadržavaju veliki dio mitološke identifikacije, kao što je slučaj kod Empedoklesa, postoji jasno i izričito naglašen ortologijski element spoznaje:

ἄλλοι δε ἦσαν οἱ λέγοντες κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. A bilo je i drugih koji su tvrdili da prema Empedoklesu kriterij istine nisu osjeti, nego ispravna misao. (2 / 32-40 K., 2-10 st. / SEXT. VII 122-124)¹¹

Ovdje su već prisutna oba određenja predsokratske logistike, (i) ὀρθός kao ispravnost, kao bitkom bića upravljena misao/govor, (ii) kao λόγος. Od ovoga ὀρθός, koje ide uz govor o istini ili bitku, put je vodio ka pitanju staje ἀληθής ili bitak samog logosa.

Na taj način se pitanje o onome šta je sve (τὸ πᾶν), kao pitanje koje podrazumijeva jedan plan ili jednu vrstu spekulacije, u sebi transformiralo u pitanje o pojmu kosmosa (ὁ κόσμος), kao drugačije organiziranom predmetu saznanja, jer je sada uz pojam kosmosa kod predsokratika povezano razmišljanje o "paljenju" i "gašenju", o propadanju i nastajanju, pojavljivanju i

¹¹ Cf. Diels, Hermann (1974): *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Griechisch und deutsch. Herausgegeben von Walther Kranz. Erster Band. Weidmann. S. 308.

išchezavanju jednog mogućeg reda ili poretka elemenata. O tome svjedoče fragmenti sačuvani od Anaksagore, doduše bezbožnika Anaksagore, koji tvrdi da postoji mnoštvo svjetova. Anaksagorin doprinos filozofiji, smatra Aristoteles, jeste uvođenje uma (νοῦς) kao dijakosmičkog kriterija, kao onog stoje dijakosmički metron, mjera, koja postavlja u relaciju "ono što je u početku bilo skupa". Sada τὸ πᾶν obuhvata u sebi različite redove ili nizove mnoštva koji su dijakosmički uređeni po kriteriju uma. Tek je pitanje o tome šta je ovaj poredak, kosmos, omogućilo proučavanje dijakosmičkih suprotnosti ili relacija na čijoj ravnoteži (ὀδός ἀνω κάτω μία και ὡπτή: jedan je i istovjetan put gore i dole) počiva ravnoteža prirode, odnosno omogućeno je istraživanje onoga što drži tu ravnotežu. Time se došlo do *predodžbe* suprotnosti ili trpnosti. Logistika je time došla do izraza kao metoda ravnoteža, način ili put kojim se spoznaje ravnoteža ili harmonija prirode (φύσις). Talesovo upisivanje jednokrakog trougla u kružnicu predstavlja način kako se isto istim spoznaje, harmoniziranje oblika i metoda ravnoteža koja je sagledala idealitet tih oblika i tačke njihove potpune podudarnosti. *Logistika se, dakle, može kod predsokratika odrediti kao metoda ravnoteža, koja, u skladu sa epistemološkim principom da se isto istim spoznaje, odnosno da dijelovima poretka svijeta odgovaraju dijelovi ljudske duše, stoji prema ravnoteži fysisa i omogućava da se ona spozna*. Pitanje: staje mjera (τὸ μέτρον) na kojoj ova ravnoteža počiva bit će jedno od glavnih pitanja predsokratske filozofije. Herakleitos će reći da je mjera sam λόγος; sofistika će sa Protagorom reći da je mjera svih stvari čovjek, dok će Aristoteles u *Metafizici* decidno utvrditi da je Jedno (τὸ ἐν), koje je analogno Bitku (τὸ ὄν), mjera svakog *izricanja* i *mišljenja*, budući je *prisutna u svakom mjerjenom*.

Na ovaj način je predsokratska filozofija došla do *pojma svijeta* u jednoj *ortologiji*, koja je izraz *balansa vanjskog poretka*

i njegovih značenja u simbolima vatre, vode, zraka, zemlje, *njihovog* združivanja i suprotstavljanja, koje je trebalo samo ispravno (ὀρθός) postaviti ili unijeti u simboličke forme koje su zadate.

Znanost je, međutim, zahtijevala da se te suprotnosti spoznaju i iskažu ne više kroz simbole, nego kroz pojmove ili κατά τον λόγον. Logička konstitucija pojma svijeta ide drugim putem i traži prethodnu izgradnju *svijeta pojmova* iz kojih se tek može on dohvatiti i spoznati. Logička konstrukcija iz svijeta pojmova podrazumijeva διαίρεσις i σύνθεσις, te afirmaciju i negaciju, a to znači da se više ne može govoriti o identitetu bitka i mišljenja, kao stoje govorio Parmenides, te daje potreban novi kritički i analitički idiom, novi tip logosa koji ima "dubinu" i "širinu", *logički prostor* sastavljen od rodova, vrsta, i negacije. Tek je ovo unošenje mjere u mjereno, biti u bića, otvorilo mogućnost promjene pravca harmoniziranja i upravljanja spoznaje: od *unatrag* okrenute harmonije obrat je vodio prema *unaprijed* postavljenom principu spoznaje, ili uzimanju u obzir onog što se već unaprijed zna u svakoj znanosti.

§ 2. Metafizika versus filozofija prirode

Pod "metafizičkim konceptom filozofije logike" ovdje se misli na "staru ontološku logiku"¹², odnosno na logiku koja je orijentirana na bitak: u ontološkom smislu kao prvo bivstvjuće ili podmet trpnosti; u logičkom smislu kao srednji termin ili uzrok istinitosti silogizma, u jezičko-gramatičkom smislu kao

12 Cf. Apelt, K. O. (1980): *Transformacija filozofije*. Veselin Masleša, Sarajevo. Str. 143.

podmet priroka. Za razliku od theogeneze, koja je predstavljala sebi pojam uzroka u formi mitsko-poetskih slika suprotstavljenih kao smrtna (θάνατοι) i besmrtna (αθάνατοι) bića, filozofija prirode je istraživala uzrok (αίτιον) svega (το πᾶν) tražeći ga u jednoj permanentnoj tvari (ύλη), a kriterij istinitosti spoznaje (κριτή ριον τήσ ἀληθείαβ) u mogućnosti generiranja tog jednog, permanentnog simbola sa svim njegovim pretvorbama u prostoru i vremenu. Kosmologika (versus pan-geneza) se javlja kao pokušaj harmoniziranja relacije Jedno-Mnogo sredstvima logiciranja, nasuprot njegovom mitskom generiranju iz simbola "puno-prazno", "živo-neživo". Kosmo-logika, koja se odvojila od "najdubljih mitologema i theologema Orijenta o nastanku svijeta",¹⁴ pojavila se najprije pod imenom fiziologike ili učenja o prirodi (περί φύσεωσ), koje je prema Aristotelesovoj ocjeni (M 992 b10) u potpunosti propalo, upravo, zbog orijentacije na (jedan ili veći broj) tvorni uzrok: takvom orijentacijom oni (oi φυσιολόγοι) nikako nisu mogli dokazati Jedno, već uvijek samo Mnogo.

U prethodnim razmatranjima mi smo tek pristupili otkrivanju ortologijskih elemenata u ranom grčkom mišljenju. Pri tome se jasno pokazalo da u napetosti filozofskog učenja o logosu i logistike kao načina otkrivanja "unatrag okrenute harmonije" kosmosa, te kao temeljne forme saznanja, prisutne i noseće u kanonu saznanja antičkog čovjeka, stoji zahtjev da se jasno utvrdi kriterij istinitosti saznanja uopće. Logistika, kao metodski ili ortologijski pristup logosu svijeta, nastala na principu da se isto

13 Cf. Appleton, R. B. (1922): *The Elements of Greek Philosophy*. Methuen & Co. Ltd. London, p. 12

14 Cf. Jaeger, Werner: *Die Theology der Milesischen Naturphilosophen*. In: Gadamer, H-G. hrsr (1968): *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. S. 48.

istim spoznaje, tj. da se poredak svijeta zahvati logističkim djelom duše, poretkom ili redom misli, bila je jedini organon saznanja koji je omogućio izgradnju jednog uvida u fenomenologiju svijeta. Logistika je na taj način bila spoznaja u kojoj je pojam svijeta dolazio (pojavljivao se, φαίνεσθαι) do svijeta pojmova.

U Platonovo doba je, međutim, već toliko narastao ovaj svijet pojmova, a logosu je dato mjesto jednog roda bića, tako daje logistika, sada kao *dijalektika*, postala način razumijevanja kroz pojmove, kroz svijet pojmova, kroz jezik i njegove oblike na putu do spoznaje istine i bitka bića. Tek na ovom putu postaju izdvojeni problemi filozofije logike, tj. *problemi ortonimije, ortologije i ortografije*.

Način na koji je pojam svijeta producirao svijet pojmova nije, dakle, jednak načinu na koji je svijet pojmova producirao pojam svijeta u filozofiji Platona i Aristotelesa ili u metafizici općenito. Predsokratska logistika vrhuni u Parmenidesovom stavu da su bitak i mišljenje jedno isto, dakle, u identitetu, bitka i mišljenja, dok filozofija logike započinje postavljanjem svijeta pojmova u jezik, u kojem sada od načina spajanja ili razdvajanja (*συμπλοκή*) zavisi da li će se u tim formama povezivanja pojaviti i pokazati "unatrag okrenuta harmonija" svijeta. Već se tu fenomenologija svijeta zamjenjuje fenomenologijom jezika. Stara parmenidovska ontologija ne izlazi iz kruga ortologije bitka, dok je nova ontologija prisiljena uzeti u obzir i ortologiju nebitka, ili semantiku nebitka koja razbija logističku ravnotežu "logičkog prostora" parmenidovske ontologije. Sa Platonovom filozofijom logike, sa svijetom pojmova i načinom dolaženja do njih koji je pokazan u *Sophytestu*, sa pitanjem τί ἐστίν svakog pojedinog bića, ono pojedinačno ulazi u filozofiju kao veliki problem i veliki motiv epistemologije i filozofije logike. Ono negativno u

mišljenju i u jeziku, kojemu je sada priznato da na neki način postoji, uvelo je mnoštvo pojedinačnog kao svoj stvarni korelat.

Razlikujući, međutim, između pojedinačnog (jednog određenog čovjeka), jedne pojedinačne ideje, pojma ili misli (noema, čovjek kao vrsta), i ideje kao ideje (čovjek uopće), Platon je došao do paradoksa poznatog kao "dokaz o trećem čovjeku", kojim je bit udaljena iz onoga čega je to bit: iz pojedinačnog. Sve dok Aristoteles nije izjednačio biće i jedno tvrdnjom da "biti" znači "biti jedno", te da je bit (ουσία) upravo uzrok ili unutarnji oblik pojedinačnog, uvodeći izricateljski ili *apofantički logos* kao organon ove identifikacije (za razliku od *afantičkog logosa* kod Herakleitosa), nije se mogla konstituirati neka neprotivurječna teorija o bitku kao bitku. Tek je, dakle, identificiranjem biti pojedinačnog (το τί ην εἶναι) i pojedinačnog (ἡ οὐσία, ἕκαστον), identificiranje koje skrивljuje jezik, jer pretpostavlja da su riječi i njihova značenja identične stvarima i njihovim oblicima, postala moguća ontologija kao teorija predmeta i kao onto-teo-logika: kao logika bića i kao logika bitka (νόησιν νοήσεως).

Mi smo do sada napravili razliku između logistike i dijalektike jedino iz odnosa spram pojma svijeta. Sada treba reći da matematičko mišljenje ili matematički um stoji u središtu filozofije logike, od Platona i Aristotelesa do Quinea i Davidsona. No, dok se Aristotelesova filozofija logike imenuje kao formalna, ali nigdje ne poziva na matematičku izobrazbu, za Platona i za dijalektiku matematička izobrazba je bila preduvjet bavljenja filozofijom, mada se uz Platonovo ime ne veže neki značajan doprinos razvoju formalne logike. Čini se da je u Platona matematički um bio eksplicitno prihvaćen kao djelatan u sokratskim dijalozima ili *majeutičkim formulama*, kao dobro uređenim govorima (u matematici se traži *dobro uređena formula*), dok je u

Aristotelesovoj filozofiji, implicitno, djelovao kao jedina mogućnost da se riješi eleatska formula $\epsilon\nu \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$ (Jedno Sve) njenom transformacijom u matematičku formu $\epsilon\nu \pi\lambda\acute{\eta}\theta\omega\varsigma$ (Jedno Mnogo/struko). Šta je onda doprinos ova dva različita djelovanja matematičkog uma u filozofiji?

"Prije sto i četrdeset godina poznati platonist, Thomas Taylor, ukratko je izložio osnovnu razliku između dva filozofa, napominjući daje Aristoteles, čak i kada je raspravljao o teologiji, činio to na način prirodnjaka, dok je Platon čak i prirodu razmatrao na teološki način."¹⁵

Prihvatili se kao ispravna tvrdnja Thomasa Tavlora da je Platon prirodu teologizirao, a da je Aristoteles i samu teologiju naturalizirao onda se, sa stanovišta matematičkog mišljenja koje je jednako učestvovalo u sprovođenju ovih zamisli, pokazuje da je u tim konceptima, koje je odredio Pitagora i kojih se nisu nikada odrekli, broj jednom uzet kao bit/mjera koja leži izvan pojedinačnog, izvan samog fvsisa, dok je u drugom slučaju uzet kao sama mjera, kao u pojedinačnom prisutna njegova bit. Imamo, dakle, slijedeću aporiju: teologiziranje prirode nije iskazano na formalan način i nije uspjelo, bar prema Aristotelesovoj kritici Platonove teorije ideja koju je dao u *Metafizici*. Naturaliziranje (čak i same teologije) utemeljilo je formalnu logiku i pokazalo kako je pojedinačno identično sa svojom logičkom prirodom. Ova dva različita koncepta, međutim, počivaju na uvođenju različitih principa u ovaj odnos, u Platonovom konceptu samo formalnog, a kod Aristotelesova još i finalnog uzroka, kao jedne vrste uzroka kretanja. Dijalektika, međutim, kao metoda koju je razvio

15 Cf. Farrington, B. (1944): *Greek Science. Its Meaning for us (From Thales to Aristoteles)*. New York. p. 107

Platon, nije sadržavala jedan takav uzrok i zasnivala se ponajviše na geometriji unutar koje je prvi put iskrasao problem iracionalnih veličina kroz otkriće nesamjerljivosti dijagonale sa stranicama kvadrata: izvan logističke ravnoteže, koja je izraz harmoniziranja enantiotropskih veličina, postoji nešto treće što se ne može identificirati sa svojim trpnostima, i što se kroz Platonovu dijalektiku javljalo kao agnosticizam u pogledu prvih elemenata stvari ili jezika, kao residuum koji vodi u reductio ad impossibile. Postoji u dijalektičkom postupku izvjesna inkompatibilnost konsekvenci sa hipotezama, i čini se, doista, "da je prvo precizno značenje riječi dijalektika bilo reductio ad impossibile u metafizici"¹⁶.

Razlikovanje u pojmu racionaliteta, na koje je Aristoteles ukazao, potrebno je generalizirati i posmatrati kao razliku u λογιστική τέχνη ili, kako mi danas možemo reći, između razotkrivanja *pojma svijeta* (διακριτική τέχνη), kakvu su imale stare ontologije, prije svega herakleitovska i parmenidovska, i konstrukcije *svijeta pojmova*, kakva je započela Sokratesovim okretanjem unutarnjem ili onome stoje on zvao δαίμωνιον. U obadviije koncepcije, heurističkoj i konstrukcijskoj, centralnu ulogu je imao pojam λόγος-a, no kod Herakleitosa je on bio mišljen kao sveobuhvatajuća, unatrag okrenuta ili enantiotropijska harmonija koja obuhvata sve protivnosti, a sama ne sadrži u sebi nikakvu. U tom smislu je logos sabiralište, ili princip harmonizacije koji djeluje izvana.

Herakleitos je neprekidno tražio slušanje jednog i zajedničkog logosa, koji sve obuhvata, u kojem svi učestvuju itd. Sve dok se taj pojam logosa ili pojam svijeta nije odredio i kao unutarnji, a ne samo kao unatrag okrenuti, govor o bitku bića,

16 Cf. Kneale, W. & Kneale, M. (1962): *The Development of Logic*. Oxford Univ. Press. London, p. 9.

nije se uspjelo pokazati kako je logos, doista, sabiralište bića i *nebića*, ono što omogućava ortologiju istinitog i ortologiju lažnog, niti se mogao prevladati simbolički način govora o logosu. Tek sa Platonom je otvoren logički prostor, tek sa njim je logos proglašen jednim rodом bića. To znači: sve dok se Herakleitosisovom logosu nisu odredile trpnosti koje u sebi nosi, rodovi istinitog i lažnog, ili dva stupca protivnosti, tautologija i kontradikcija kao unutarnja i vanjska mogućnost stava (logosa) - kako se izražavao Wittgenstein - Herakleitosisov logos je simbolizirao pojam svijeta unutar kojeg nije bio izdiferenciran svijet pojmova svijet vrsta i rodova koji ga sačinjava. On je došao do pojma suprotnosti i izrazio ga u metafori polemosa (vatra-voda), ali nije suprotnosti i njihovo jedinstvo izrazio pojmovno, κατά τον λόγον. Suprotno tome, stara parmenidovska ontologija nije mogla da se probije iz svijeta pojmova ka pojmu svijeta i da tako dokaže Jedno, jer je odbijala mogućnost mišljenja i izražavanja nebića, odnosno odbacila je mogućnost otvaranja logičkog prostora za negaciju.

Sa Platonovom redefinicijom starih ontologija (starih i vladajućih), herakleitovske i parmenidovske, kao novim tipom konstrukcije pojma svijeta iz svijeta pojmova, iz pokušaja da se pokaže kako se *dva stupca suprotnosti* (συ-στοιχία) koji postoje u svakom Jednom odnose jedan prema drugom, kako se jezik provodi kroz te stupce suprotnosti na putu ka shvatanju Jednog, započela je faza metafizičkog koncepta filozofije logike. Trebalo je ontologizirati ono logičko, tj. učiniti ga bitkom koji se može umno sagledati (θεωρεῖν), a to je za Platona značilo ontologizirati jezik ili logos i u njemu promatrati kako se miješaju "na čudan način" stupci suprotnosti koji pripadaju bitku po sebi, biće i nebiće.

Hipostaziranje lingvističkog frameworka krenulo je otvaranjem logičkog prostora, ili onog trenutka kada je Platon odredio **nebiće** (μη ον) semantički, kao jezičko-logičku trpnost bitka, tj. kada je u jeziku - λόγος-u iznašao mjesto negaciji. Drugi preduvjet bio je ispunjen kada je Aristoteles transformirao formulu εν πάντα (Jedno Sve), zbog čije je nedokazivosti - prema Aristotelesu - propala filozofija prirode (περί φύσεως), u formu εν πλήθους (Jedno Mnogo/struko), koja se onda rješavala kroz jezik kao suprotnost *jednoznačno-mnogoznačno* (το ον λέγεται πολλαχώς), bivstvo (ὑποκείμενον) i forma njegovog iskazivanja (κατηγορούμενον). Postoji za Aristotelesu deset načina iskazivanja Jednog, odnosno deset značenja riječi το ον ili *deset izrecivih trpnosti bitka bića* kao prvog bivstvajućeg u jeziku i mišljenju. Razliku, koja postoji između logičke i jezičko-gramatičke strukture, Aristotelesova logika je savladavala podešavanjem sadržaja pojmova koji sastavljaju iskaz i podešavanjem logičke veze kojom su povezani ti sadržaji. Razlika između suda koji sadrži generalni termin ("Čovjek ozdravlja") i suda koji sadrži generalni termin, ali je sam generalni termin još jednom uzet kao οπί-πορτέον ("Svaki čovjek ozdravlja"), već je sadržana u Aristotelesovom spisu *Peri hermeneias*, gdje je doslovno rečeno da univerzalni kvantifikator ne označava opće: το πᾶς οὐ το καθόλου σημαίνει, nego da se izraz οπίρτέυει: αλλ ὅτι καθόλου, *Peri hermeneias*, 20 a 10). *Podešavanje referencije* kvantifikatorskom formom govora ne znači daje ovaj problem οπίρτέυει općeg riješen bikondicionalom, sa čije lijeve i desne strane stoje iste strukture: od Cantora, preko Fregea do Davidsona, od kada se počela u logiku unositi matematska metoda obostranog jednoznačnog preslikavanja, tamo i ondje skupova, ovde i sada struktura rečenica, zahtijeva se još jedan uvjet kojeg korelirane strukture moraju ispuniti - sveta jedno-

značnost. Koliko je važno ovo podešavanje struktura jezika i mišljenja, i koliko je važno Aristotelesovo otkriće kvantifikatora koji vežu logičku općenitost i utvrđuju joj mjesto u odnosu na druge općenitosti, jezičke ili logičke, svjedoči srednje vjekovna rasprava o univerzalijama, zasnovana, prije svega, na jednoj teoriji značenja i referencije koja se imenuje teorijom supozicije, a cijelo područje istraživanja *Logica Terminorum*.

17 Pitanje o smislu i značenju postavljano je u srednjovjekovnoj logici i filozofiji u formi učenja o "Proprietates Terminorum", odnosno kao nauk o izvjesnim semantičkim i sintaksičkim svojstvima izraza, ali ne u smislu neke izgrađene i dovršene teorije, nego više u smislu objašnjenja putem navođenja primjera, metalogičkih opisa i klasifikacija. Stoga, učenje o *proprietates terminorum* nije nikakva teorija u striktnom ili doslovnom smislu te riječi što pokazuju i tekstovi koje su ostavili Petrus Hispanus, Ockham ili Burleigh: jedino skice, opisi, kratki primjeri, uputstva za upotrebu termina u ovom ili onom kontekstu. No, problemski krug koji ovo učenje zatvara, a koji se u mnogo čemu pokazuje frapantno sličnim suvremenim logičkim istraživanjima verbalnog ponašanja, od Quineove ontogeneze reference i stimulus-značenja, do Putnamovih lingvističkih stereotipova, sastoji se od (1) objašnjavanja sintaksičke uloge sinkategorematičkih izraza (kvantifikatora prije svega) putem jedne semantičke interpretacije, (2) jezičke analize ili analize gramatičkih univerzalija, i na kraju (3) ontološke analize sa kojom je u vezu dovedeno pitanje reference. Samo učenje o *proprietates terminorum* (izraz se prvi put javio kod Prisciana u djelu *Grammatica*) sastoji se u većini od uspostavljanja razlike uloge termina koju imaju u rečenici u funkciji *significatio* ili *suppositio*. (Razliku između *significatio* i *appellatio*, koja se kasnije pretvorila u razliku *significatio* i *suppositio* postavio je prvi Anselmo u svom djelu *De Grammatico*). U novijim istraživanjima srednjovjekovne logike, naročito kod Rijka i Pinborga postoji intencija da se *significatio* i *suppositio* koreliraju sa smislom (Sinn) i značenjem (Bedeutung) kod Fregea, odnosno sa Carnapovim izrazima intenzija i ekstenzija uvedenim u *Meaning and Necessity* ili, pak, sa pojmovnim parom denotacija-konotacija. Cf. Kneale & Kneale (1962) i M. Bochenski (1956).

§ 3. Ontologiziranje logičkog / Platonova filozofija logike /

Platon je bio prvi antički filozof koji je postavio heretičko pitanje pred staru ontologiju ili ontologiju predsokratika (koju je Aristoteles nazivao fiziologijom), natjeran s jedne strane, konfrontiranjem parmenidovskog i herakleitovskog koncepta prirode (φύσιν), a s druge strane mogućnostima ortologije u formi sofistčkog argumentiranja u kojem se "slabiji razlog čini jačim". Platon je, naime, postavio *pitanje o prirodi prirode*, ili pitanje o tome *koja je prava priroda koju treba istraživati* i na kojoj se može utemeljiti spoznaja: ona herakleitovska, koja je totalitet nastajanja i nestajanja ili totalitet trpnosti bića, koja je stalno u kretanju i koju je Platon nazvao ontologijom "glinenih lonaca" (πάντα ὡσπερ κεράμια πέτ), koji se stalno oblikuju i raspadaju (cf. *Kr.* 440 C 5), ili to treba biti parmenidovska ontologija. Jednog identičnog sa mišljenjem Σφαίρος-a bez trpnosti, čiji svaki pokušaj logičkog i jezičkog određenja i definiranja vodi u kontradikciju ili tautologiju (cf. Platon, *Parmenides*). Čini se daje pred Platonom bio isti izbor kao pred Hegelom: Bitak, čisti bitak ili Ništa, čisto ništa. Platon se odlučio, ipak, da redefinira staru ontologiju tražeći mogućnost utvrđivanja statusa onog logičkog.

Sam Platon nije razmatrao mogućnosti za neku formalnu logiku, već je prakticirao dijalektiku ili podjelu pojmova po rodovima i vrstama, po širini (κατά πλάτος) i po dužini (κατά μήκος) onako kako je to prikazao u svome spisu *Sophistes* (266 a). No, upravo, Platona smatramo značajnim za filozofiju logike iz više razloga.

Prvo, on je prvi antički filozof koji je sistematski dramatizirao problem jezika [njegovu bit i njegovu upotrebu kroz forme ortonimije, ortologije, ortografije i ortopraksije (*Kratylos*).

Drugo, Platon je prvi filozof koji je poduzeo redefiniranje kontradiktorne ontološke tradicijeina temelju pitanja o semantici nebitka i ortologiji lažnog govora, što gaje dovelo do određivanja govora (λόγος) kao jednog roda bića (*Sophystes*).

Treće, Platon je prvi filozof koji je otvorio logički prostor postavljajući pitanje o mjestu i ulozi negacije za ontologiju i epistemologiju}(.*Sophystes*, *Parmenides*).

Četvrto, Platon je prvi govorio jasno o homologematima uma (τα ὁμολογήματα) ili logičkim zakonima(*Theaiteetos*).

Peto, Platon je pokazao smisao epistemološkog obrata za logička/dijalektička istraživanja(*Kratylos*, *Theaiteetos*), odnosno smisao metafizičkog utemeljujućeg koncepta ontološke logike.

U spisu *Kratylos* Platon postavlja pitanje o suštini ortonimije ili ispravnosti imena,(περί των ονομάτων ὀρθότητος) stvari i načina njihovog nastanka i upotrebe, suprotstavljajući dvije teze: jednu koju zastupa Hermogenes. a koja određuje ispravnost imenovanja kao stvar konvencije ili dogovora, a to znači samo iz jezičke prakse i upotrebe riječi, i drugu, koju zastupa *Kratylos*, a koja ispravnost imenovanja izvodi iz vječne prirode ili vječne biti stvari po kojoj, i zbog koje su imena ispravno (ὀρθός) i dobro (καλός) postavljena. No, u suštini ovog dijaloga leži rasprava o odnosu riječi i stvari prema biti ili istini, kao pitanje na šta se riječi odnose i šta je njima označeno: Jijihov vanjski oblik koje riječi mogu ortografski oponašati svojim dijelovima (slovima i slogovima ili njihovu bit (ουσία) koju stvari imaju po sebi. Time je Platon dao jeziku mimetički karakter. S druge strane, stvari (τα πράγματα) koje su označene, svojim spoljašnjim svojstvima pokazuju smjer ovom mimetičkom karakteru jezika i učestvuju u relaciji sličnosti prema riječima, usmjeravaju ovu relaciju svojim djelovanjima (praksisom) unutar odnosa sa drugim stvarima. No, stvari svojim unutarnjim oblikom ili onim što je njihova bit učestvuju i u drugoj vrsti sličnosti, koja nije

samo ispravnost nego i istinitost, odnosno u relaciji prema istini, prema vječnim oblicima ili bitku bića. **Imenovanje** je stoga organon, i to dijakritički organon, kojim se prodire do biti stvari i iz nje same se stvarima nameće ime, koje je sada i ispravno i istinito. Ova vrsta oponašanja (μίμησις) je vrsta oprtopraksije, ili oponašanja biti stvari koja se zbiva jedino kroz ortologiju ili ispravan govor o biti stvari. Ovdje se sada ime (ὄνομα) posmatra kao dio iskaza, dio logosa, koji je nužno istinit ili lažan. Praksis, ili djelatnost stvari, sastoji se u njihovim trpnostima, tj. u mogućnosti da trpe neki uzrok ili da same budu uzrok trpnosti u drugim stvarima. Stvari imaju u sebi svoju vlastitu i vječnu bit koja određuje upotrebu riječi i njihovo iznalaženje kao postupak imenovanja.

Utvrdivši razliku unutar pojma djelovanja ili različitih vidova prakse (αἱ πράξεις), [Platon je uključio stvari i njihovu praksu, i riječi i njihovu praksu, u praksu samog bitkajU tom određenju Platon je slijedio stupce protivnosti ili trpnosti koje svako područje posjeduje: stvari imaju u sebi svoju vlastitu prirodu, imaju bit koja je postojana i bez odnosa prema nama i neovisno o nama (*Kr.* 386 E 1-5), dok s druge strane imaju neke trpnosti ili neka djelovanja (αἱ πράξεις, 386 E), odnosno mogu trpiti suprotnosti (promjene) i mogu same producirati neke trpnosti u drugim stvarima i tako biti uzrok promjene u njima (sjeći i biti sječen, npr).Ime (ὄνομα) je Platon odredio kao sredstvo - ὄργανον (*Kr.* 388 A, C) koje u imenovanju (ὀνομάζειν) postaje jedan vid djelovanja (πράξις), tako što kroz vanjski oblik stvari prodire do njihove biti i oponaša je, te, stoga, kao dijakritički i didaskalički organon oponaša glasom ono što se oponaša (ὄνομα = μίμημα φωνῆς, 423 B)Uloga imena je da otkrivaju prirodu stvari (*Kr.* 396 A), a s druge strane da trpe svoju uključenost u logos ili govor. Platon je jezik (λόγος) odredio kao ono što sve izražava, pokreće se kružno, stavlja sve

u kruženje i dvostruke je naravi: istinit i lažan (*Kr.* 408 C) i na taj način oponaša sam tok stvari (*Kr.* 417 E): biće (ov) i ουσία (bit) slažu se sa ἀλεθής, jer ov (biće) znači ἰών - koji ide, a nebiće (οὐκ ὄν) znači koji ne ide (οὐκ ἰόν) (*Kr.* 421 C). Tako i ime ima dvije suprotnosti. Ortonimijsku praksu, međutim, verificira njena uključenost u ortologijsku praksu. Govori su sastavljeni od imena i sami su jedan vid djelovanja (πράξις) jer mogu biti istiniti i lažni. Oni učestvuju dalje u ortopraksiji bitka: lažan govor je trpnja ili suprotnost koju ima govor kad se poveže (na sofistički način) sa nebićem, istinit govor je trpnja koju ima u odnosu prema bitku. No, kad se ovo istraživanje dotakne pitanja o prvotnim imenima (τα στοιχεία) ili o njihovom sastavljanju iz slogova i slova kojim bi trebali oponašati bit, onda se mora tražiti drugi tip sličnosti i drugi tip ispravnosti nego što je ortografska i gramatička (*Kr.* 432 C), koja ne identificira apsolutnu sličnost dijelova imena i dijelova govora sa stvarima, "jer bi imena koja imenuju stvari bila slična stvarima u svim tačkama: sve bi postalo dvogubo, te ne bi o njima mogao kazati koja je sama stvar, a koja je ime stvari" (*Kr.* 432 C). Ono što je sada potrebno, ona vrsta sličnosti koju zahtijeva govor o biti, jeste tipska sličnost (ὁ τύπος) ili ispravnost koja počiva na odnosu jezika prema uzorku stvari, a ne jednoj pojedinoj stvari, što znači da mimesis kao ortografija ne zadovoljava. Time je Platon došao do negativne teze: da imena, premda trebaju da otkrivaju prirodu stvari, zbog nemogućnosti da potpuno identificiraju svoje¹ posljednje elemente sa posljednjim elementima stvari, nisu u stanju da je i otkriju: otkriće imena se ne podudara sa otkrićem biti bića. To znači da jedno takvo istraživanje, bilo da pođe od stvari, bilo da pođe od riječi ne može doći do objašnjenja kako se istina pokazuje i u stvarima i u riječima. U tome vidi Platon razlog za *epistemološki obrat*, sličan onom kojeg će pokazati na kraju spisa *Theaitetos*, iskazan ovdje kao zahtjev: "da treba tražiti izvan

imena ono što će nam objasniti bez imena koja je od dvije vrste istinita" (*Kr.* 438 D). Ovdje Platon sugerira epistemologiju koja upoznaje stvarnost izvan imena i izvan stvari, ili koja upoznaje svijet istine. Kroz stvari i njihov međusobni odnos, kao i kroz riječi i njihov međusobni odnos, moguće je postići veću spoznaju stvari, ali nije moguće spoznati istinu kao takvu. Stoga, zaključuje Platon, *nužno je krenuti od istine* (*Kr.* 439 B). U tom ontološkom zasnivanju istine stvari i istine riječi ili govora leži *smisao Sokratovog sna* (*Kr.* 439 C-D): da postoji nešto dobro, lijepo, i istinito po sebi što utemeljuje istinitost kao ispravnost. Na taj način je lanac kojeg čini ortonimija-ortologija-ortografija, kao oblici ortopraksije, uslovljen onim što prethodi i riječima i stvarima, samom istinom ili bitkom bića koju treba umom zahvatiti u jednom drugom svijetu relacija.

U spisu *Sophistes* Platon želi utvrditi na čemu počiva ortologija lažnog govora, odnosno sofistička mogućnost da se "logično" izlaže neistina, tj. da neistiniti iskazi izgledaju kao istiniti, a da s druge strane istiniti iskazi izgledaju kao neistiniti. Platonova je, međutim, osnovna namjera da progovori o najtežem ontološkom pitanju kojeg ne rješavaju Herakleitosova niti Parmenidesova ontologija, a to je *pitanje o nebiću*, koje se nije moglo uspješno riješiti ni uvođenjem dviju različitih predikacija, jedne πρὸς εαυτό i druge πρὸς τα ἄλλα, jedne, dakle, kojom bi se iskazivao bitak, a drugom sve ostalo.¹⁸ U tu svrhu, Platon je postavio pitanje o biti jezika kao onome u čemu se producira i ortologija lažnog i ortologija istinitog govora. Pitanje o jeziku nužno je otvorilo pitanje o ontologiji.

¹⁸ Značajnu studiju o dvostrukoj predikaciji uz čiju je pomoć Platon pokušao riješiti problem bića i nebića, te učestvovanje ideja u biću i nebiću, napravio je Constance C. Meimvald, *Plato's Parmenides*. Oxford Univ. Press. 1991.

Osnovni jezički kriterij koji je Platon postavio za razlučivanje referencije istinitog i lažnog govora, jeste henologija: riječi se uvijek moraju odnositi na neko nešto (το τί), koje je brojem jedno (εν), i nedjeljivo (ατομον). No, ono što je za Platona vječna poteškoća (απορία) leži u mogućnosti: "pokazivati se i činiti se, a ne biti" (το φαίνεσθαι τούτο καί το δοκεῖν, εἶναι δε μη), s druge strane: "govoriti nešto, a ne istinu" (το λέγειν αττα, αληθῆ δε μη) (cf. *Soph.* 237 a-c). Rješenje ove aporije podrazumjeva uvođenje nove ontologije, koja mora uključiti u sebe obadvije ove mogućnosti, ali tako da ih ne poveže na apsolutan način niti sa bitkom niti sa nebitkom. Ta nova ontologija se usuđuje - prema Platonu - pretpostaviti (ὑποθέσθαι) da nebiće postoji (το μη ὄν εἶναι), jer se na neki način i pojavljuje i izgovara, i kao takva je ova teza u suprotnosti sa mišljenjem "velikog Parmenida" koji je rekao da bitak jeste, nebitak nije, niti se može misliti, niti iskazati. Platonova je hipoteza, međutim, utemeljena na funkcioniranju i praksi običnog govora, jer se mi usuđujemo nekako izricati "ono što nikako nije"

Osnovno je, dakle, pitanje sada imenovanja: ako se svaka riječ odnosi tako da imenuje nešto, šta je to što imenuju riječi koje sadrže negaciju, npr. šta imenuje riječ "ništa". Govoriti, smatra Platon, znači govoriti "neko nešto" - το τί, i govoriti nešto znači govoriti jedno - εν (cf. *Soph.* 238 a), što znači da se biće ne može iskazivati odvojeno od broja, te bi takva analogija trebala važiti i u slučaju iskazivanja nebića, što se pokazuje kao nemoguće jer bi se sa brojem povezalo nebiće. Platon iz toga izvodi zaključak da se *nebiće samo po sebi* (το μη ὄν αὐτό καθ' αὐτό) ne može niti izraziti, niti izreći, niti misliti, iz čega slijedi da nije moguća ortologija nebića po sebi, tj. nebića kao nebića, nego ga treba odrediti jedino kao "ono drugo" (ἕτερον)

bića. Govoriti o "onom drugom bića" kao o biću jeste sofisticka umjetnost preplitanja riječi koje označavaju biće i onih koje označavaju "ono drugo bića" kao nebiće koje postoji. Lažno mišljenje, koje počiva na krivim slikama ovog povezivanja, zamišlja da postoje nebića: εἶναι τα μη οντά, i zamišlja da ne postoje bića: μη εἶναι τα δντα, (cf. *Soph.* 241 d). Isti se problem javlja kad se pokuša odrediti biće po sebi, bez relacije prema "onom drugom".

Nova ontologija koja je prema Platonovom mišljenju trebala omogućiti iskazivanje bića kao bića i iskazivanje nebića kao jezičko-logičke "drugosti" bića, donijela je otvaranje logičkog prostora kao mjesta negacije, odnosno jednog bića koje je zajedničko (κοινόν), unutar kojeg će se nebiće moći odrediti kao drugo (ἐκεῖνο) ili samo različito (μόνον ἕτερον) položajem (ἀντι-κειμέ v-ov) svoje vrste različitog u rodu od bića, a nikako kao suprotnost (suprotni rod) bića (ἐν-αντί-ov). Platonova analiza negacije pokazuje kako je ovaj odnos kasnije utjecao na Aristotelesov pojam lišenosti ili neprisutnosti svojstva u jednom rodu bića. Razmatrajući kretanje i mirovanje kao dvije vrste istog roda ili iste kategorije koji je suštinom jedno, Platon je utvrdio da su vrste kakvoćom različito (pa prema tome: biti u drugoj vrsti znači biti drugačije, a ne ne biti uopće), a samim rodovima ništa nije kontrarno suprotno. Kontrarno su suprotni članovi jedne vrste kao veliko i malo, dok veliko i neveliko nisu razlike unutar vrste, nego su τα ἀντικείμενα, razlike između (različitih) vrsta. Lijepo i nelijepo nisu u istoj vrsti, nego su antiteze, kontradiktorne suprotnosti ili suprotnosti između dvije vrste koje učestvuju u istom rodu. Prema tome, "ono drugo bića" (ἕτερον) ne zaostaje ništa manje u biću od drugih bića (cf. *Soph.* 258 b). Na taj način Platon je došao do zaključka, sasvim suprotnog staroj ontologiji, "da nebiće čvrsto stoji imajući svoju vlastitu prirodu (u lancu bića)", tj. "nebiće bijaše i jeste nebiće kao jedan

oblik u broju mnogih *bića'* οὕτω δε και το μη δν κατά ταύτόν ἦν τε και ἔστι μη δν, ἐνάρνθμον των πολλών ὄντων εἶδος εν. (cf. *Soph.* 258 c 3-4.).

Nakon akomodacije negacije u logičkom prostoru ili u strukturalnom i sintaksičkom smislu, Platon je smatrao da je potrebno ovoj koncepciji ontologije obezbijediti njenu semnatičku utemeljenost, i u svrhu toga postavio pitanje gdje i na koji način se ovaj odnos vrsta i rodova u referencijalnom smislu zasniva kao moguća fenomenologija. Utvrđujući da logos nastaje u međusobnom prepletanju pojmova (δια την αλλήλων των ειδών συμπλοκήν), tj. da nastaje kao povezivanje pojmova (των ειδών), a ne praznih riječi. Platon je sada utvrdio (cf. *Soph.* 260 a) da upravo jezik (λόγος) mora biti za nas (ἡμῖν) jedan od rodova (εν τι γενών) *bića* (τών δντων), i to takav rod *bića* u kojem se miješaju pojmovi pa prema tome u kojem se miješaju i na čudan način povezuju *biće* i *nebiće*, te bez čijeg postavljanja bismo bili lišeni onog najvažnijeg, same filozofije.

Theaiteetos je Platonov dijalog koji je vođen s namjerom da poentira epistemološki obrat, a ne negativnu ideju da nije moguće odrediti šta je pravo saznanje, i ima istu namjeru koju je imao dijalog *Kratylos*: da pokaže kako ne određuje način istraživanja ili metoda šta je bitak *bića*, nego da, obratno, bitak *bića* određuje put ili metodu istraživanja. To znači da se ne može utvrditi šta je bliže istini, riječi ili stvari, percepcija ili jezičko-logička podjela pojmova, dok se ne utvrdi kako bitak učestvuje u njihovom formiranju. Platon je u *Theaiteetosu* postavio pitanje: sta je znanje (τί ἔστιν επιστήμη), i suprotstavio dvije vrste odgovora: *Theaiteetesovu* tezu (1) da je znanje percepcija ili čulno opažanje stvari (αἰσθησις), odnosno da onaj ko nešto zna opaža to što zna (cf. *Th.* 151 e), čime se ova teza dovodi u vezu ga Protagori-nom tezom (πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπων εἶναι, τών μεν ὄντων, ὡς ἔστι, τών δε μη ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν)]

! Ovu tezu, prema Platonu, ruši herakleitovska ontologija, po kojoj je sve u promjeni i sve se kreće, tako da niti jedna vrsta percepcije nije u stanju zahvatiti ono što je istinito u svemu tome. Po toj ontologiji ništa samo po sebi nije jedno (εν μεν αυτό καθ' αυτό ουδέν ἔστιν), a da bi se posjedovalo istinsko znanje mora nešto biti samo sebi identično i jednakofTeza (2) da je znanje pravo shvaćanje (ή ἀληθής δόξα επιστήμη εἶναι) (cf. *Th.* 187 b 5), kao druga *Theaiteetosova* teza (nakon neuspjele prve), uzima daje znanje mišljenje spojeno sa poznavanjem razlika! tj. daje znanje istinsko shvaćanje spojeno sa objašnjenjem ili dokazom (λόγος), što otvara problem pogrešnog shvatanja i pogrešnog objašnjenja (δόξα ἀληθής - δόξα ψευδής), odnosno vodi [Platonovom shvatanju da jezik nije put istinskog saznavanja jer prvi elementi (πρώτα στοιχεία) "iz kojih smo sastavljeni i mi i ostale stvari" nemaju dokaza, jer se prvi element može samo imenom označiti, a ne može se reći niti da jeste niti da nije (cf. *Th.* 201 e). Prvi elementi su στοιχεία ἀγνωστα (cf. *Th.* 202 e); oni su nesastavljeni, a objašnjenje o njima je sastavljanje imena koja ih označavaju, tako da ne može nešto sastavljeno (logos) objasniti i dokazati ono što je nesastavljeno.

One koji smatraju da je to moguće Platon naziva "taocima govora.

Da bi došao do principa saznanja stvarnosti, ne samo one koja je estetička i u stalnom toku i mijenjanju, niti samo one koja je logička i koja u sebi sadrži nepoznatljive elemente (ἀγνωστον), Platon je morao potražiti principe koji dokazuju da postoji nešto stalno i nepromjenljivo, stalna i nepromjenljiva priroda koja može biti predmet znanja. U tu svrhu je on ovdje najprije suprotstavio Herakleitosovoj ontologiji Parmenidesovu koja, upravo, inzistira na jednom trajnom i nepromjenljivom bitku. No, ova ontologija nije zadovoljavala onaj princip koji je pokretao dušu u njenom spoznavanju. Stoga je Platon u central-

nom dijelu dijaloga govorio o mišljenju čovjeka, ili "o skrivenoj istini mišljenja čovjeka" (ανδρῶν ονομαστών τῆσ διανοίας την ἀλήθειαν, cf. *Th.* 155 d-e), pri čemu je najprije istražio pojave u nama (τα φάσματα ἐν ὑμῖν) i naveo tri sljedeća *homologemata uma* (τα ομολογηματ α τῆσ διάνο ίασ):

- (1) μηδέποτε μηδέν αν μείζον μηδέ ἔλλατον γενέσθαι μήτε ὄγκω μήτε αριθμῶ, ἕως ίσον εἴη αυτό έ αυτ ω: ništa nikada ne može postati veće niti manje po broju dok ostaje jednako samom sebi;
- (2) ὦ μήτε προστιθοῖτο μήτε ἀφαιροῖτο, τοῦτο μήτε ἀξιά νεσθαι πότε μήτε φθίνειν, ἀεί δε ίσον εἶναι: ono čemu se ništa ne dodaje niti oduzima, to niti raste ikada niti se umanjuje, nego je uvijek jednako samo sebi;
- (3) δ μη πρότερον ή ν, ἀλλα ὑστερον, τοῦτο εἶναι άνευ τοῦ γενέσθαι καί γίγνεσθαι αδύνατον: što prije nije bilo, a kasnije jeste, nemoguće je da to bude, a da nije postalo i da ne postaje.

U čemu se sastoji značaj homologemata uma, onih misli koje su u nama nepromjenljive po svojoj istinitosti, ili koje su zakoni po kojima mi mislimo uopće, za Platonovu epistemologiju ili za filozofiju logike? [Prije svega, njima se utemeljuje princip spoznaje, tj. da postoji nešto što je samo sebi jednako (ἐν μὲν αυτό καθ' αυτό έστιν), što ostaje samo sebi jednako u svim promjenama (nastajanje-nestajanje), i što se suprotstavlja mitosu o svekretanju i svepromjeni (Herakleitos, Protagora, Empedokles, Homer) kojeg iskazuje filozofija prirode u stavu: ništa samo po sebi nije jednako (ἐν μὲν αυτό καθ' αυτό ουδέν έστιν, 152 d) Stoga je Platon, ponovo navodeći jedan *Sokratov san*, zaključio ovaj dijalog zahtjevom za epistemološkim obratom: [J^Ne treba, dakle, na taj način razmatrati ono što tražimo, idući

putem znanja (το εἰδέναι) i neznanja (μη εἰδέναι), nego putem bitka (κατά το εἶναι) i nebitka (μη εἶναι)" (cf. *Th.* 188 cjj

Kasnija semantička ontologija, koja se razvijala od logike termina do strukturalnih teorija logičkih istina u analitičkoj filozofiji, nije nijednom reflektirala o relaciji singularnih i generalnih termina i izraza, osim kao L-elemenata nekog L-jezika koji mogu dovesti do L-istina, odnosno ona nije reflektirala o tome kako se te dvije vrste riječi odnose "izvan-L". Pitanje da li postoji ekstra-lingvistička tačka zbog koje su riječi bez privilegiranog položaja u jeziku i prema kojoj treba da odrede svoj logički i ontološki status, nije više uzimano u obzir. Sva je pažnja usmjeravana na semantičko područje koje je područje referencije izraza između sebe. [Potpuno je zaboravljeno Platonovo zapažanje u *Kratylosu* "da se imena nalaze u *ratnom stanju* između sebe", odnosno da i singularni i generalni termini *polazu jednako pravo na istinitost*(sličnost istini, τὰ ὅμοια τη ἀλήθεια, a ne na međusobnu sličnost), jte da se iz samog jezika ne može odgovoriti na pitanja ortonimije, ortologije i ortografije, nego da se mora traži pat izvan imena (πλην ονομάτων), odnosno bez imena Vav8U ονομάτων) kako bi se upoznala stvarnost (τὰ ὄντα). Stvari (τὰ πράγματα) se moraju spoznavati ili (1) jedne kroz druge (δὲ ἀλλήλων), ili (2) same kroz sebe (αὐτα δι'αυτών ΑΙεἰ™ι^: spoznaja stvari preko imena ili spoznaja stvari preko samih stvari, ili čak (1) i (2) trebala se riješiti odgovorom na pitanje: J5Vfl *više nalikuje istini, riječi ili sivan?*] Istina ili bitak (veritativno bivstvo) se sada pojavljuje kao epistemološki objekt od kojeg treba krenuti u istraživanje. "Treba krenuti od istine" (ἐκ τῆσ ἀληθείασ... ἀνάγκη εἶναι) kaže Kratylos u Platonovom spisu o ispravnosti imena (cf. *Kr.* 439 B).

Ovdje navedeni epistemološki obrat vezan za Platonovo ime predstavlja okret od jezičke analize provedene kroz analizu ortonimije, ortologije i ortografije, i vezane još uvijek za vrstu shvaćanja κατά την αἴσθησιν, prema ortopraksiji ili onoj vrsti shvaćanja koja je κατά τον λόγον. Zašto su djelovanja (αἰ πράξεις) jedan rod bića, a ne sam bitak bića, jasno je iz činjenice da su rodovi i vrste bića trpnosti bitka. Ne treba ići putem jezičke analize bića, nego putem ontološke biti jezika i bića. (Tako je Platon u *Kratylosu*, koji spada u njegove ranije dijaloge, i *Theaitetosu*, koji se svrstava u kasnije dijaloge,¹⁹ iskazao identičan stav u pogledu utemeljenja saznanja.

Iz toga nam je poznato kako se završila epistemološka analiza epistemologije, i to nam je poznato od Platonovog, (u analitičkoj filozofiji letećeg) *Teaitetosa*, gdje se pokazalo kako takvo istraživanje sadrži "self-refutation" tezu. Pitanje τί ἐστὶν ἐπιστήμη; nakon provedene dramatizacije dovelo je do identičnog rezultata kao u *Kratylosu* ne treba ispitivati ono što se istražuje (znanje, episteme) putem znanja ili ne znanja, nego putem bitka i ne bitka 'Ap' οὐν οὐ ταύτη σκεπτέον δ ζητοῦμεν, κατά το εἶδέναι καὶ μὴ εἶδέναι ἴόντας, ἀλλὰ κατά το εἶναι καὶ μὴ. (Th. 188 D)²⁰. Tako je iz onog što je imenovano kao "stara esencijalistička filozofija" ili metafizika postavljen zahtjev utemeljenja Svega u Jednom: niti ono logičko niti ono epistemološko ne mogu se utemeljiti sami iz sebe, nego jedino u odnosu spram bitka svega bivstvjućeg. U tome leži smisao Platonovog agnosticizma u odnosu na prve elemente bića i prve elemente jezika, koji se može prevladati samo episte-

19 Cf. Bostock, D. (1988): *Plato's Theaetetus*. Clarendon Press. Oxford. p. 3

20 Cf. Platonis Dialogi. *Secundum Thrasylli Tetralogias*. Recognovit Martinus Wohlrab. Vol. 1. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. MCMII.

mološkim obratom, kako smo ga mi ovdje nazvali, premda ga neki nazivaju i "klimakom Platonove karijere".²¹ No, Platon je morao učiniti i korak dalje, natjeran potrebom redefiniranja stare parmenidovske ontologije Jednog i Nepokretnog Vječnog Bitka identičnog sa mišljenjem, a s druge strane heraklitovskom ontologijom "glinenih lonaca" (πάντα ὡσπερ κέραμα ρεῖ) koji vječno nastaju i lome se (cf. *Kr. 440 C 5*), *te natjeran potrebom da se iznađe mjesto negaciji, ortologiji Nebitka (semantika Nebitka!?)*, što ga je dovelo do priznanja da bi propalo ono najveće (το μέγιστον) tj. sama filozofija, ako se ne bi govor-jezik (λόγος) učinio jednim rodom bića (ἐν τῷ γενῶν τῶν ὄντων) za nas (πρὸς ἡμῶν) (cf. *Soph. 260 a 5-6*).

§ 4. Naturaliziranje logičkog / Aristotelesova filozofija logike /

Sagledavajući mnogostrukost pojavljivanja čulno bivstvjućeg (bića koja u sebi imaju počelo kretanja, prema Aristotelesovoj definiciji iz *Fizike*), Aristoteles je najprije ustanovio (mногоstrukost) četverostrukost *uzroka bića* (materijalni, formalni, pokretački, svrhoviti) (*M. 1013 a 24*), a onda postavio metafizičko pitanje o tome koji je posljednji ili krajnji ili najviši *uzrok uzroka*, odnosno da li postoji takvo bivstvo (ή ουσία), koje je paraestetičko ili izvan i mimo čulnog sagledavanja (παρά τήσ

21 Cf. Rudenbusch, G. (1985): *Plato on Sense and Reference*. Mind. Vol. XCIV. No. 376. pp. 526-537.

22 Cf. Aristotelis *Metaphysica I-II*, (1978). In. Griechisch-deutsch. In ubersetzung von Hermann Bonitz. Neu Bearbeitet mit Einleitung und Kommentar von Hoerst Seidel. FMV, Hamburg.

αίσθήσεως), koje je vremenski (χρόνω), logički ili pojmovno (λόγω) i spoznajno (γνώση) prvo, te stoga ima mogućnost odvojenog postojanja i odvojenog shvatanja, i kao takvo, po sebi bivstvuje (καθ' αὐτός ὄν) ili naprosto bivstvuje (ἀπλῶς ὄν) *uzrok* svim drugim *uzrocima* u tjelesnim i netjelesnim bivstvima.

Aristoteles je utvrdio da se na četverostruk način imenuje i bivstvo (ή ουσία): kao bit svakog pojedinog bića (το τί ην εἶναι), kao opće (το καθόλου), kao rod (το γένος), i kao podmet (το ὑποκείμενον) (M 1028b 33-36).

Bitak se, dakle, kao prvo bivstvuje (πρώτον ὄν) ili kao naprosto bivstvuje (ἀπλῶς ὄν), u svojoj topici *prvog* u prostoru, *prvog* u vremenu, *prvog* u mišljenju, *prvog* u izricanju, kaže četverostruko. To znači: na koliko načina je bivstvo uzrok, na toliko načina je bivstvo prvo bivstvuje. Kao prvo u prostoru bitak se pojavljuje kao τόδε τί ("upravo ovo"), kao pojedinačno biće sastavljeno od forme i tvari; kao prvo u vremenu bitak se javlja kao το τί ην εἶναι (ono što bijaše da bude) ili kao bit bivstvjućeg u prostoru, bit pojedinačnog; kao prvo u mišljenju ili u logičkom prostoru bitak se javlja kao το γένος (rod); kao prvo u izričaju/iskazu bitak se javlja kao το ὑποκείμενον (podmet). Posvuda dakle gdje je prisutan bitak kao prvo bivstvuje označava bitak bivstvo (ή ουσία). I posvuda je prvo bivstvuje ono što po sebi postoji (καθ' αὐτός), ali što posjeduje svojstvene trpnosti ili odredbe (ἴδια πάθη) kao trpnosti oblika u mišljenju i u izričaju, a slučajna određenja ili trpnosti (τα συμβεβήκα) kao trpnosti tvari u prostoru i vremenu. Te trpnosti, ili ta određenja ne mogu postojati bez podmeta, bilo da se sadrže u njemu (έν ὑποκειμένῳ ἔστιν), bilo da se pomišljaju ili iskazuju o njemu (καθ' ὑποκειμένου λέγεται) (K. 1 a 20-27).

No, u svim ovim područjima u kojima je Aristoteles odredio bivstvo kao ono prvo bivstvuje, postoji i ono drugo, koje bivstvuje samo zbog svoje veze sa prvim bivstvjućim ili sa bivstvom. Ta veza je ili ontološka, ili logička, ili jezička i svaka veza odražava raspored ili položaj onog prvog u odnosu na drugo, bilo da se tvrdi (ili poriče) da prvo jest (έστιν) drugo ili da se tvrdi (ili poriče) da prvo *sadrži* (ὑπάρχειν) drugo u sebi.

Zašto mi tvrdimo daje Aristotelesova logika bitno pripadna Aristotelesovoj prvoj filozofiji? Razlog tome je što smatramo da struktura suda ili iskaza koju je ustanovio Aristoteles i imenovao je **λόγος ἀποφαντικός** predstavlja formu ili shemu koja sabire u sebi svaku od navedenih vrsta veza i na taj način čini jedinstvo ontološke, logičke i jezičke strukture odnošenja bitka i svojstvenih mu trpnosti (τα υπάρχοντα καθ' αὐτό, M. 1003 a 21), rodova i vrsta koje obuhvata, te imena i predikata koji se iz njega mogu izvesti ili koji mu se mogu pridodati. Ta vrsta iskaza ili izričaja je u formi negacije (τί ἀπό τινός) jezičko-gramatička analogija onome što je jedna trpnost bitka kao pojedinačnog bića ili što Aristoteles imenuje δύνάμιν ὄν, dok je forma afirmacije (τί κατά τινός) jezičko-gramatička i logička analogija onome što Aristoteles imenuje ἐνεργείαν ὄν. Time je Aristotelesov sistem, uistinu, sistem analogija uspostavljenih uz vertikalnu stupaca suprotnosti ili trpnosti koje u sebi sadrže biće, mišljenje i jezik, sistem koji se rekonstruira u silogizmu, dok je izvan tog sistema, koji se može rekonstruirati u silogizmu, bitak u analogiji sa jednim i taj se odnos ne može više jezičko-gramatički konstruirati, nego samo umom (νοῦς) zahvatiti kao takav²³ (cf. *Analytika hystera*, 100 b 10-15). Postoji kod Aristotelesova i jezičko-gramatička analogija onom stoje δύνάμιν ὄν, vrsta iskaza

23 Cf. Aristotelis Opera, (1960): ed. Academia Regia Borussica, Volumen Primum, Berolini. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri. Editio Altera.

ili izričaja koja ima neko (neodređeno) značenje, koja ne znači ni nešto opće ni posebno, već samo nešto (τι), kao značenje koje je u jeziku prisutno mogućnošću da nešto određeno označava, koje Aristoteles naziva **λόγος σημαντικός** i čijom se kvantifikacijom, tj. univerzalno uzetom negacijom ono pomiče do kraja svoje prisutnosti u vrsti i imenuje kao nemogućnost, ili lišenost (στέρησις), ili potpuno odsustvo oblika (ἀπ-ουσία), ili se univerzalnom afirmacijom postavlja na sam vrh (vrstom jedno), kao biće u kojem je prisutan bitak (παρ-ουσία). **Te dvije vrste iskaza, semantički i apofantički su trpnosti jezika ili logosa, kao što su dvije trpnosti ili protivnosti logosa apofantikosa istinitost i lažnost, jer je on nužno istinit ili nužno lažan. Odakle dolazi ova nužnost? Aristoteles istinitost i lažnost jednog iskaza dovodi u vezu sa spajanjem i razdvajanjem, pricanjem i odricanjem.** Ono spajanje predikata koje prati lanac trpnosti kroz njegov jezičko-gramatički stupac afirmacije (τί κατά τινός) u pravcu prema ἐνεργεῖαν dv ispravno povezuje trpnosti jezika, mišljenja i bitka i zato je istinito. Prelazak u drugi stupac protivnosti je neistinito spajanje jezičko-gramatičkih i logičkih trpnosti sa ontološkim trpnostima. **Reći da nešto nečemu ne pripada, kada mu pripada, ili reći da nešto nečemu pripada, kada mu ne pripada, lažno je. Obratno, reći da nešto nečemu pripada, kada mu pripada, i reći da nešto nečemu ne pripada, kada mu ne pripada, je istinito. Mi smo ovdje varirali Aristotelovu definiciju istine iznesenu u *Peri hermeneias*, 17 a 30-35.**

Mi sada možemo reći da ono logičko nema određenu jezičko-gramatičku kategoriju u izricateljskom ili apofantičkom logosu, koji je nužno istinit ili nužno lažan, nego da ono logičko leži u vezi ili povezivanju najmanje dva iskaza.²⁴ Već je Platon

utvrdio daje smisao logosa u povezivanju (συμπλοκή) dijelova govora, imena i glagola (cf. Platon, *Soph.*, 259 e 4), ili u harmoniziranju singularne i univerzalne referencije, a u logičkom smislu odnos brojem jednog, vrstom jednog i rodnom jednog u njihovom međusobnom preplitanju.

No, ako nema privilegirano mjesto u jednom stavu, ono logičko ima, ipak, neko mjesto. Koje? Da bi se tom logičkom odredilo mjesto potrebne su bar dvije logičke konstrukcije, koja se sastoji od bar tri pojma, i u kojoj je ono što veže, ono u čemu je logičko položeno, srednje, ili srednji termin: ono stoje uzrok

bildung im Griechischen razmatrajući funkciju određenog člana srednjeg roda (το, τά) u grčkom jeziku i supstantiviranje adjektiva, adverbna i glagola koje njegova primjena donosi, kao participske forme glagola i cijelih rečenica u pasivu. Snell svoj izuzetni tekst zaključuje tvrdnjom da ono logičko (das Logische) 1) premda nije strano jeziku, nema nikavo izvorno ili privilegovano mjesto izvan jezika, a ipak 2) nema u jeziku nikakvu vlastitu jezičku kategoriju ili poziciju (S. 31.), odnosno da 3) ono logičko leži u povezivanju, i jeste zajednička pretpostavka za svako racionalno mišljenje i jezik (S. 32.). Rasprava se završava sljedećim riječima, koje smatramo iznimno važnim za argumentaciju naše tvrdnje u Uvodu rada: "Diese Formen, Redeteile zu verknüpfen - seien es Subjekts - und Predikatsnomen durch die Kopula, seien es Satzteile durch Präpositionen durch Konjunktionen, - sind Voraussetzungen für alles logische Denken, und alle treten in dem merkwürdigen Dreischritt hervor, daß dies Logische zunächst im Satzzusammenhang von selbst verstanden wird, daß sich allmählich fVörter, die ursprünglich andere Funktion hatten, zu Trägern dieses Logischen entwickeln und auf dieses Logische reflektiert werden kann, das aber doch unserem an die Sprache gebundenen Denken immer sonderbar und unbegreiflich bleibt, weil daß bloße Verknüpfen, wenn auch keinen ursprünglichen Platz außerhalb der Sprache, so doch keine eigentliche Stelle innerhalb der einzelnen fVörter besitzt; denn die ursprünglichen sinntragenden fVörter gehen immer auf ein Bestimmtes, Inhaltliches." Cf. Snell, Bruno: *Die naturwissenschaftliche Begriffsbildung im Griechischen*. In: Gadamer, H. G. ed. (1968): *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. S. 32.

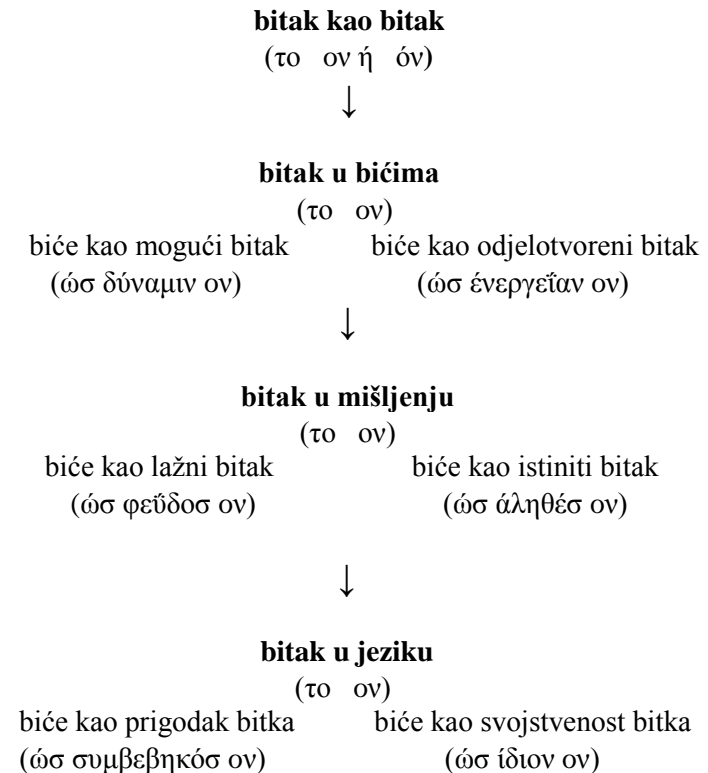
²⁴ Ovdje možemo navesti i dio argumentacije koja je filozofsko-filološka, a koju je izveo Bruno Snell u tekstu *Die naturwissenschaftliche Begriffsbildung*

da kada se jedna stvar postavi da nešto sasvim drugo nužno iz nje slijedi.²⁵ Prema tome, tek u silogizmu se može pokazati ono logičko i odrediti njegovo mjesto. Položaj srednjeg termina u različitim figurama silogizma zorno pokazuje da ono logičko ni u silogizmu nema jedno utvrđeno i privilegirano mjesto, sve do njegovog potpunog iščezavanja u konkluziji.

Aristoteles je u prvoj filozofiji utvrdio načine na koje se bitak pojavljuje u strukturama jezika i mišljenja, no prije svega načine na koji se pojavljuje u strukturi bića, i to kao one trpnosti koje njemu pripadaju. Biće koje je po mogućnosti bitak (*δύναμιν ον*) i biće koje je po udjelovljenosti bitak (*ἐνεργείαν δν*) jesu trpnosti (protivnosti, *τα εναντία*) bitka koje su prisutne u bićima, a ne u samom bitku, i iznad kojih je bitak kao bitak (*το ον ή ον*).

Aristoteles je, u svojim istraživanjima, išao putem koji su mu pokazivale razlike ili protivnosti ili trpnosti u predmetu istraživanja. Stoga je sam nedvosmisleno odredio koje sve trpnosti ili suprotnosti producira bitak u bićima, uvodeći time u antičku filozofiju jednu vrlo preciznu *onto-topo-logiju* ili kategorizaciju učestvovanja bitka u "bićima" (*τα οντα*) koja "se pojavljuju" (*φαίνεσθαι*) u prostoru i vremenu, u mišljenju, i u jeziku (M 1027b-1028a5):

25 Aristotelesova definicija silogizma, za razliku od Heraklitsove "definicije" *λόγος*-a kao "unatrag okrenute harmonije" (*παλίντροπος ἁρμονίη*) kojom se harmoniziraju suprotnosti, izražava nužnost slaganja dva ili više iskaza kako bi se ono logičko pojavilo kao srednje ili kao uzrok istinitosti konkluzije. Silogizam postavlja nešto unaprijed (da nešto jest) i moglo bi se reći da unaprijed harmonizira iskaze i to nužno: "Ἔστι δὲ συλλογισμὸς λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερον τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει δια τῶν κειμένων, (cf. *Topika*, 100 a 25)

Ovdje je šematski prikazano ono što je i kako je Aristoteles postavio kao predmet znanja (episteme) prve filozofije, s tim što u svaki stupac suprotnosti treba dodati još rodove i vrste u kojima se suprotnosti nalaze. U knjizi o aporijama (*M. β*) prešao je sve poteškoće koje se tiču mogućnosti objedinjavanja svih ovih struktura u jedan predmet prve filozofije i zaključio da postoji znanost koja se bavi bitkom kao bitkom i uz to njegovim trpnostima ili određenjima koja ima u bićima, u mišljenju i u jeziku. Na taj način Aristoteles je povezao ontološki, jezički i logički plan spoznaje. Ono što je za filozofiju logike važno sagledati jeste: kako je struktura suda ili iskaza u Aristotelesa načinjena tako da oponaša ili zadovoljava iskazivanje ove dvostrukosti (stupci protivnosti, *τῶν εναντίων συστοιχία*) koje obuhvata bitak u ovim područjima bića. Aristoteles je to riješio tako što je trpno-

stima koje se pojavljuju u istom prostoru i vremenu i u istom poretku pripisao jednakost sa bićem: biće je istinito, odjelotvoreno, postojeće. Suprotno: (drugi stupac protivnosti, *ἐτέρα συστοιχία*) nebiće ili odsutnost iz podmeta ili lišenost svojstva, (biće po mogućnosti) ne znači jedno (u jeziku), nije istinito (u mišljenju), nije prisutno (u podmetu). Tako se u jednom iskazu nikada ne mogu pojaviti (istovremeno) povezane sa prvim bivstvujućim obje suprotnosti koje ono u sebe uključuje. Aristoteles je govorio prije svega o rodovima bitka, odnosno o svim rodovima u kojima je bitak prisutan kao prvo bivstvujuće. Istraživati, međutim, bitak kao bitak i suprotnosti (trpnosti, svojstvene pripadnosti, svojstva koja mu pripadaju kao bitku, svojstva koja su po sebi prisutna bitku) koje mu pripadaju po sebi, znači istraživati biće po mogućnosti i biće po odjel otvorenosti. I kao što je bitak prisutan u svim rodovima bitka tako je i ova suprotnost, koju sadrži u sebi bitak kao biće, prisutna u svim rodovima bitka. Za razumijevanje pripadnosti logike prvoj filozofiji odlučno je Aristotelesovo razmatranje u IV (Γαμμά) knjizi *Metafizike*. Analiza ove knjige pokazuje u kojoj je mjeri tačna Casirrerova tvrdnja daje Aristotelesova (formalna) logika ogledalo njegove prve filozofije. Posebno je Zwergle u radu *Principium Contradictionis* pokazao kako je princip proturječnosti ili isključenja srednjeg, kojeg je Aristoteles na više mjesta formulirao, i u odnosu na različita određenja bitka, "temeljni princip znanosti o bitku kao bitku", i "temeljni princip mišljenja uopće" bitno pripadan Aristotelesovoj prvoj filozofiji, i kako je ta pripadnost povezana sa pojmovnim shvatanjem suprotnosti i njihovim odnošenjem kroz stupce proturječnosti.²⁶ Na temelju ovako sagledane struk-

26 Cf. Zvergel, H. A. (1972): *Prinzipium contradictionis. Die aristotelische Begündung des Prinzips vom vermeidenden Widerspruch und die Einheit der Ersten Philosophie*. Meisenheim am Glan. S. 145.

ture stvarnosti koja se sastoji iz rodova bitka i trpnosti bitka u bićima, na osnovu, dakle, ontoloških suprotnosti (trpnosti) prisutnosti i odsutnosti/lišenosti slučajnih i svojstvenih trpnosti u podmetu (bivstvu), Aristoteles je utemeljio strukturu mišljenja i strukturu iskazivanja. Postoji ono srednje koje je uzrok (cf. *Topika*), kojem se pririče nešto (*καθ' υποκειμένου λέγεσθαι*) i koje u sebi sadrži nešto drugo (*εν υποκειμένω ἔστιν*).

Samo bivstvo (*ουσία*) je u ontološkom smislu *υποκείμενο* v ili podmet trpnostima unutar jednog roda bitka kao oblik i tvar, odnosno, kao aktualno i potencijalno biće, u logičkom smislu *υποκείμενον* ili podmet prirocima koji mu se - kao onom srednjem ili vrsti - ili pririču kao rod ili su u njemu prisutni kao pojedinačno svojstvo koje skrivljuje pojedinačni oblik *μορφή* ili razlika, u jezičkogramatičkom smislu *υποκει-μενον* ili gramatički subjekt za koji se kopulom *εἶναι* vežu predikati/priroci (druga supstancija, vrste i rodovi i *differentia specifica*) ili sa kopulom *υπάρχει* v atributi ili supripadna svojstva podmeta (cf. *Peri hermeneias*).

Logičko-gramatička struktura Aristotelesove prve filozofije nastala je kao opis ontološke strukture, i za naše istraživanje važno je pokazati kako je ontološka struktura formirala logičko-gramatičku strukturu. **Do sada nismo spominjali strukturu iskaza u svim njenim elementima, prije svega nismo uzimali u obzir kvantifikaciju kojom se iz λόγος-a σημαντικός-a dolazi do λόγος-a ἀποφαντικός-a.** Ovdje se radi o poopćavanju općeg. Zasto je to bilo potrebno? Zbog subjekta i predikata i zbog same kopule, tj. zbog vraćanja bivstva na njegovo (srednje) mjesto, tj. zbog pretvorbe kopulativnog bivstva u veritativno bivstvo. Time bi se reklo da je **forma silogizma forma istine**. Aristoteles je u *Peri hermeneias* tvrdio da su činjenice (*τα πράγματα*) dijelom opće (*καθόλου*), a dijelom pojedinačne (*ἐκαστα*), te da su takvi

podmeti i priroci (17 b 1-12). Ali uzeti njihovu vezu u sudu kao opću ili kao pojedinačnu sasvim je druga stvar. Aristoteles je mogao strukturu suda ili jezičku strukturu uopće rekonstruirati iz ontološke strukture, mogao je i negaciju interpretirati kao lišenost (στέρησις) ili neprisutnost jedne trpnosti iz podmeta, ali *strukturu kvantifikacije kojom se poopćava* opće ili pojedinačno, (το γαρ πάσ ού το καθόλου σημαίνει, αλλ' διτι καθόλου: izraz "svaki" ne znači, naime, opće, nego *da se po-općuje.*, cf. *Peri hermeneias*, 17 b 12), nije mogao rekonstruirati niti iz jezičko-gramatičke strukture subjekt-predikat, niti iz logičke strukture koja je postavljena ontološkom. Kvantifikacijska struktura je bitno konceptualna struktura, pojmovi "svaki", ("neki", "jedan"), "nijedan" jesu trpnosti onog logičkog, unutarnja i vanjska granica logičkog prostora: njima se potvrđuje tvrđenje ili određuju se granice predikacije, no ona ovdje kod Aristotelesa ima ontološko porijeklo jer oponaša strukturu *Jedno-Mnogo*, drugim riječima, nameće je odnos prema bitku: bitak ili jedno učestvuje u *svakom biću* (pojedinačnom, izgovorenom, ili pomišljenom - onom koje je brojem jedno, vrstom jedno ili rodom jedno; pojedinačnom i općem); svako biće (pojedinačno, izgovoreno ili pomišljeno; pojedinačno ili opće) označava *bitak* ili *jedno*. Naprotiv, ovu formu relacije bitka i suprotnosti ili trpnosti prenio je Aristoteles sa ontološkog plana na plan jezika i mišljenja: u svakom govoru ili mišljenju pokazuje se bitak kao ono prvo; pošto su forme potvrđivanja i poricanja djelom opće, dijelom pojedinačne, takve su i stvari (τα πράγματα) dijelom opće (καθόλου), dijelom pojedinačne (έκαστα), (cf. 17 a 38-40).

Ovdje je mjesto da se podsjeti na vezu između trpnosti bitka (δύναμιν όν i ένεργείαν δν) i trpnosti logosa: (λόγος σημαντικός i λόγος άποφαντικός). Δύναμιν δν nije određeno kao nebiće (μη όν), kao **što ni semantički logos nije bez**

nekog (neodređenog) značenja, jer kako kaže Aristoteles: svaki je logos značenjski (έστι δε λόγος έπασ μεν σημαντικός), jer znači nešto (τι), ali nije niti istinit niti lažan, jer ne kazuje da li to na šta referira postoji ili ne postoji, tj. ne referira na "τόδε τί" (cf. *Peh hermeneias*, 16 b 26-34). Na isti način na koji funkcionira ontološka trpnost "biće po mogućnosti", funkcionira u mišljenju i jeziku semantički logos kao trpnost jezika. Tek kada biće po mogućnosti pređe u biće po ostvarenosti, semantički logos, koji je izraz tog mogućeg bića, prelazi u logos apofantikos. Staje to što prevodi semantički logos u apofantički? U slučaju afirmacije to je poopćavanje općeg, u slučaju negacije to je razopćavanje općeg, čime se od bića po mogućnosti dospijeva do lišenosti (στέρησις) i odsutnosti (άπουσα) iz podmeta (ύποκειμενον-α). Samo na taj načinje Aristoteles odredio nebiće, u ontološkom smislu kao lišenost oblika iz nekog podmeta, u logičkom smislu kao odsutnost svojstva iz podmeta, i u jezičko--gramatičkom smislu kao negaciju.

SINONIMNO PRIDAVANJE

		(ίδια πάθη)
	(τα καθόλου)	(τα καθόλου)
ούδεις	είναι / μη είναι	
πάσ	ύποκειμενον	κατηγορούμενον
τίσ	υπάρχει / μη υπάρχει	
	(τα καθ'έκαστα)	(τα καθ'έκαστα)
		(τα συμβεβηκότα)

HOMONIMNO PRIDAVANJE

Navedena shema je shema apofantičkog iskaza, tj. iskaza kojim se nešto nečemu pridaje ($\tau\iota$ κατά τινός) ili nešto od nečega odvaja ($\tau\iota$ ἀπο τινός), u jezičkom smislu pririče ili odriče, u ontološkom smislu izražava da je nešto ili prisutno u nečemu kao njegova trpnost (partikularna ili univerzalna), i da zato, zbog učestvovanja u nečemu jeste, ili da nešto samo po sebi jeste. Ovaj ontološki odnos "postojanja po sebi", "postojanja u nečemu", i "odsustvovanja/ne prisutnosti u nečemu", kao izraz trpnosti koja pripada bitku kao bitku, mogućnost i odjelotvo-renost, čiji jezičko-gramatički izraz je poricanje ili potvrđivanje, je bio dio Aristotelesove ukupne koncepcije da se nebitak ne definira kao nešto postojeće, nego kao odsustvo trpnosti iz bitka, ili kao mogućnost koja je u njemu sadržana tvarno, ali ne kao forma. Iskazivati taj odnos korektno i ispravno znači govoriti istinu: reći da jest što jest, da pripada nečemu nešto što je u njemu sadržano. Suprotno iskazivanje je lažno. **No "apofantičnost" jednog logosa ne sastoji se u tome, nego u njegovoj kvantifikacijskoj formi koja mu daje nužnost, i koja dolazi od izraza koji stoje ispred subjekta, ispred podmeta (koji može biti pojedinačni ili opći): svako x je y, nijedno x nije y, neko x je y, neko x nije y. Sud tipa "Čovjek je smrtan" već ima općost i na strani podmeta i na strani priroka. U tom smislu je on veza dvije logičke općenitosti istog stupnja, veza dvije varijable kojima nije određena istinosna vrijednost, što pokazuje konverzija "Smrtno je čovjek". Međutim, sud "Svaki čovjek je smrtan" određuje istinosne vrijednosti koje mogu zadovoljiti ove varijable i dovodi ih u neravnopravan položaj, dovodi logičku općenitost podmeta na prvo mjesto u formi iskaza. Konverzija više ne važi, "Svako smrtno je čovjek" nije istinit iskaz. Šta to znači? To znači daje poopćavanje općeg princip generalizacije koji početnu multiplikaciju predikata (biti čovjek) i (biti smrtan) pretvara u novu**

formu subjekt-predikat odnosa, kojim je jedna varijabla proširila više uvjeta svoje istinitosti, ili zauzela više mjesta u logičkom prostoru, a time više mogućnosti da se odjelotvori u jednu individualizaciju (Sokrat je smrtan, Aristoteles,... itd) ili τόδε τί. To znači da viši nivo logičke općenitosti ukazuje na postojanje viših i nižih nivoa ontološke općenitosti ili bića po mogućnosti. I to znači povećavanje onoga što može biti brojem jedno, a ne samo vrstom (čovjek). **To je put logičke ili kategorijalne općenitosti (put prema gore) čiji izraz su vrste, rodovi, vrsne razlike. S druge strane je ontološka općenitost, čiju je skalu izrazio Aristoteles na osi prvo bivstvjuće - posljednje prvo bivstvjuće (πρώτον κινούν άκίνητον). Između prve supstancije i posljednje prve supstancije (υποκειμενε ύλη, εϊδος άνευ ύλη), između prvog i posljednjeg podmeta, leži logički podmet, logička supstancija čiji su izraz vrste i rodovi. U redu supstancija logička je srednja i kao takva uzrok silogizma, srednji termin ontološke dedukcije pojedinačnog (prve supstancije) iz općeg (posljednje prve supstancije).**

Drugi aspekt logosa apofantikosa je "razopćavanje općeg" kojeg donosi negacija općeg suda (1) "Čovjek nije smrtan" u (2) "Nijedan čovjek nije smrtan", a kojom se onom logičkom smanjuje stupanj općenitosti time što se isključuje iz vrste smrtnih i postavlja u vrstu nesmrtnih bića, a primjenom kvantifikacije ili univerzalne negacije isključuju se iz vrste uopće, i time se logička općenitost dovodi do minimuma. **Ovo širenje onog srednjeg (logičkog) do vrha roda i njegovo sužavanje ili spuštanje do dna roda i vrsta koje su njime obučene, pokazuje na koji način je ontološka logika tumačila pojam ύποκειμενον-a: kao logičke forme koja se može proširiti do čiste logičke forme ili oblika i suziti do vrstne forme koja je povezana sa sadržajem. Ovo podešavanje, kao podešavanje značenja i referencije u on-**

tološkoj logici osigurava "poopćavanje općeg" u afirmativnom i u negativnom obliku. **Zato prve supstancije imaju minimum logičke općenitosti, a maksimum ontološke općenitosti (bitak u bićima), dok druge supstancije (rodovi i vrste) imaju maksimum logičke općenitosti, a minimum ontološke općenitosti.**

Zaključak

Iz onoga što je rečeno o ontološkoj logici, ili o onoj logici koja je pojam istinitosti orijentirala na pojam bitka, tako što je ontologizirala pojam (Platon), odnosno naturalizirala pojam (Aristoteles), jasno je da je unutar prve filozofije ta i takva logika, orijentirajući svoj pojam istinitosti na ontološki primarno: bitak, osigurala ontološke i epistemološke pretpostavke prvoj filozofiji, time što je u logosu apofantikosu, kao kvantificiranoj formi govora, podesila predikaciju, odnosno referenciju singularnih i generalnih izraza prve filozofije, tako da su njeni iskazi bili *moгуća* i neproturječna korelacija hipotetičkih (analitičkih ili empiričkih) stavova i njihovih konsekvenci.

Vidjeli smo kako je kod Aristotelesa u prvoj filozofiji ono logičko uključeno u stupce suprotnosti ili trpnosti, odnosno kako je uključeno u lanac uzroka kao ono srednje u silogizmu kojim se podešava ispravnost logičkih relacija u sudu. Nadalje, vidjeli smo kako se kvantifikacijom tog logičkog određuje njegov ontološki status, kao najvišeg u rodu i kao najnižeg u rodu i vrstama koje rod obuhvata, tj. kao prve supstancije koja ima maksimum ontološke općenitosti i minimum logičke općenitosti, odnosno kao drugih supstancija (rodova i vrsta) koje imaju maksimum logičke općenitosti i minimum ontološke općenitosti. Podešavanje mjesta logičkog u njegovom ontološkom statusu koji se

ovdje vrši "poopćavanjem općeg" i "razopćavanjem općeg", tj. univerzalnom afirmacijom i negacijom, znači podešavanje smisla i značenja i referencije koje vodi kroz jezičko-gramatičku strukturu.

Zbog toga (zbog bitne pripadnosti "formalne" logike u prvu filozofiju) je prva filozofija bila *moгуća*, a ne apsolutno izvjesna (tautološka) ili apsolutno nemoguća (kontradiktorna), *insinuacija* ontoloških i epistemoloških pretpostavki u područje fizike i astronomije, etike i politike, koja je važila u jedno doba kao metafizika tog doba, dakle: kao istinita i racionalno prihvatljiva mudrost (σοφία).

Drugi dio

ATOMISTIČKI KONCEPT FILOZOFIJE LOGIKE

§ 1. Atomizam versus esencijalizam

Okret u jezik (*Linguistics Turn, Wende zur Sprache*), sa kojim je počela filozofija dvadestog stoljeća, ili sa kojim je započela transformacija esencijalističke i transcendentalne filozofije,¹ a čije najranije začetke nalazimo u Fregeovom spisu *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884),² samo godinu dana nakon Cantorovog otkivanja novog pojma beskonačnosti ("*Eigentliche-Unendlichkeit*"),³ kojim je prevladan Kantov "horror infimti", stoji, prije svega, u vezi s otkrićima na polju matematičke analize, kombinatoričke analize, diferencijalnog računa, a posebno u vezi

1 Cf. Apelt, K. O. (1980): *Transformacija filozofije*. Veselin Masleša, Sarajevo. Apel ovdje naročito naglašava okret transcendentalne filozofije u lingvističko kantijanstvo, čiji je najsnažniji izraz bio Wittgensteinov *Trac-tatus* kao forma transcendentalnog jezičkog apriorija i kritike metafizike ujedno. Transcendentalnoj interpretaciji Wittgensteinovog *Tractatusa* sklon je i Andrej Ule, poznati slovenački filozof, koji smatra da je tu dat jedan "transcendentalno-lingvistički atomizam" (Cf. Ule, A. (1982): *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Cankarjeva založba. Ljubljana. Str. 27.

2 Cf. Dummett, M. (1988): *Ursprünge der analytischen Philosophie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. S. 12

3 Cf. Cantor, G. (1962): *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeit-lehre*. V: G. Cantor, *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim. S. 165

s otkiđima novih tipova funkcija kojima se *izražava multiplificirana matematička raznolikost* (npr. Eulerove funkcije).⁴

Okret u *filozofiju matematike*, koji započinje pitanjem o biti broja, pa prema tome i pitanjem uopće o (α) biti znaka, (β) odnosu znaka prema drugim znakovima u jednom sistemu znakova, te (γ) o odnosu znaka ili sistema znakova prema izvan-znakovnim realitetima ili prema označenom, prethodio je okretu u jezik i na tom, matematičkom idiomu, izgrađen je jedan od dva glavna pravca, ili faze suvremene analitičke filozofije. Matematički idiom, zbog svoje dvostrukosti, ili zbog svoje, s jedne strane, *metode distribucije* klasa ili agregata i operiranja sa elementima ali i sa klasama, te, s druge strane, *metode integracije*, odnosno integriranja elemenata i klasa elemenata u nizove zakonitog slijeda, dao je osnovnu motivaciju da se, i na drugim područjima znanja i znanosti uopće, može formirati takav dokazni postupak u kojem će supstitucija izvjesnih cjelina, predstavljenih simboličkim jezikom ili simboličkom notacijom, utemeljiti opravdanost izricanja sudova (die Rechtfertigungsurteile).⁵

4 Cf. Klein, F. (1979): *Vorlesungen über Entwicklung der Mathematik im 19. Jahrhundert*. Verlag von Julius Springer, Berlin. S. 35.

5 Cf. Frege, G. (1988): *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Velix Meiner, Hamburg. S. 14. Frege ovdje govori o tome da nije rijedak slučaj u znanosti da se sadržaj jednog stava (Inhalt eines Satzes) pribavi, i tek onda ide ka strogom dokaznom postupku, pri čemu se često i uvjeti važenja (die Bedingungen der Giltigkeit) tačnije spoznaju. Iz toga Frege izvodi zaključak da se treba razdvojiti "pitanje kako mi dolazimo do sadržaja jednog suda" od pitanja "odakle uzimamo opravdanje za naše tvrdnje" ("Berechtigung für unsere Behauptung", ili, na mjestu niže, "die Berechtigung zur Urtheilfallung"). Rudolf Carnap je u svojem radu *Der logische Aufbau der Welt*, u kojem je izložio mogućnosti racionalne rekonstrukcije pojmovnog sadržaja u jednoj teoriji saznanja (Konstitutionstheorie), doslovno prepisao ovaj pasus iz

Nakon što su metodu analize znakova ili matematičkih simbola odvojili od pukog operiranja i postavili *pitanje o značenju matematičkih simbola* - brojeva - i onda općenito o označenom, vodeći matematičari-filozofi dvadesetog stoljeća su postavili pitanje o prirodi i porijeklu matematičkih, prije svega aritmetičkih, istina. Ako je njihovo porijeklo apriorno, tj. ako su brojevi pojmovi u ulozi predikata (oznake ili obilježja pojma), a ne kvaliteti ili svojstva vanjskih stvari, i ako je njihova priroda analitička, tj. ako je njihova istinitost ovisna jedino od njihovog značenja ili njihove funkcije u stavu, onda je matematika (se. aritmetika i algebra) potpuno *identična sa logikom* i matematičke istine se mogu deducirati iz malog broja logičkih aksioma. Time su se našli na području filozofije, odnosno takva pitanja su nužno, kako kaže Frege, filozofska pitanja.

Analitička filozofija se razvijala u dva pravca analize jezika: prvo, u pravcu izgradnje idealnog (umjetnog ili konstruiranog) jezika čija bi gramatika bila logika i koji bi izbjegavao mnogoznačnost izraza i njihovu dvosmislenost upotrebom simbola čije se značenje (varijabla, općenitost) može kontrolirati ograničavanjem opsega njihove primjene putem sistema indeksikalnih izraza, operatora i kvantifikatora. Ideja konstrukcije jednog jezika simbola ili znakovnog jezika zasnivala se na otkrivanju posljednjih i najjednostavnijih logičkih elemenata misli ili atoma

Fregeove knjige. Analitička filozofija je i odvojila ova dva pitanja, i ponajviše radila na pitanju konstruiranja dokaznog postupka iz čije konstrukcije se vidi opravdanost racionalnih transformacija ili redukcija pojmova na epistemološki ili ontološki primarne (Stravson, o ontološkom prioritetu tijela i osoba). 6 Cf. Frege, G. (1988): *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Velix Meiner, Hamburg. S. 14.

koji sačinjavaju strukturu misli i kojima odgovaraju lingvistički atomi, ili takvi elementi jezika koji referiraju na logičke atome. **Logički pozitivizam** se opredijelio prije svega za konstrukciju novog, artificioznog sistema jezika ili logičkog (simboličkog) calculusa unutar kojeg se elementarni predikativni sud, stav ili iskaz uzimao kao primjerak opće iskazne (predikativne) forme ili *logičke funkcije čije dijelove (varijable) zadovoljavaju (satisfaction)* ili ispunjavaju argumenti i na taj način određuju istinosnu vrijednost varijabli kao dijelova otvorenog iskaza ("x postoji"), pa time onda određuju i istinosnu vrijednost zatvorenog iskaza ("Sokrat postoji"). Bio je to u suštini prelazak na novi oblik logike - logiku opsega (cf. Casirrer) koja pojam shvata kao funkciju, kao predikativni dio iskaza sa kojim se može računati.⁷ U pojmu stavne ili iskazne funkcije (die Aussagefunktion, the propositional function) ili u shvatanju pojma kao funkcije (cf. Frege, *Bs*, S. xiii), pronađen je način kako da se značenje (predmet, istinosna vrijednost, ekstenzija) jedne cjeline kao što je iskaz objasni značenjem njenih dijelova, što bi omogućilo postupak dokazivanja supstitucijom dijelova jednog iskaza "bez opasnosti po istinu" cjeline iskaza. Takvo računanje sa dijelovima iskaza (*račun predikata*) prenijelo bi se onda i na računanje sa cijelim iskazima (*račun iskaza*), čime bi konstrukcija jednog dokaza ili jedne teorije bila potpuno omogućena. Konstrukcija jedne tako stroge forme jezika, čiji bi dijelovi bili *zamjenljivi i varijabilni* i trpili samo ograničenja *logičkih konstanti* (kvantifikacije, negacije i konjunkcije), pružila bi mogućnost stalnog prepoznavanja jednog te istog pojmovnog sadržaja, (misli, propozicije) kao istinitog ili lažnog. To je bila ideja stvaranja nove i sigurnije forme

⁷ Cf. Račun predikata je temelj logike prvog reda, dok je račun iskaza temelj logike drugog reda, što je utemeljeno u Fregeovom radu *Über Begriff und Gegenstand*.

dokaza koja je inspirisala Gottloba Fregea u njegovom *Begriffsschrift-u*, Bertranda Russella u *The Principles of Mathematics*, Ludviga Wittgensteina u *Tractatus-u*, i Rudolfa Carnapa u *The Logical Syntax of Language*. U suštini je to bio postupak opravdanja (die Berechtigung, the justification) koji se kao racionalna rekonstrukcija (cf. Carnap, *LAW*) smatrao centralnom metodom teorije saznanja ili nove epistemologije koja je identificirala logiku i matematiku.

Drugi pravac, u kojem se razvila analiza jezika, nije smatrao da artificiozni jezik treba biti predmet analize budući da njegovo konstruiranje ne doprinosi rješavanju filozofskih problema. Drugim riječima, *lingvistička filozofija ili oksfordska filozofija* smatrala je da se rješavanje filozofskih problema može bolje postići analizom svakodnevnog jezika, odnosno iznalaženjem metode semantičke analize prirodnih jezika iz koje treba da slijedi teorija istine za prirodne jezike. Ovim se zahtjevom odustalo od daljnje produkcije sintaksičkih kriterija dovoljnih samo za istraživanje formalne strukture jezika, koje je kulminiralo kod Carnapa u lingvističkoj teoriji logičke istine, i postavio se zahtjev za teorijom istine koja bi zadovoljavala mogućnosti i granice upotrebe riječi i verbalnog ponašanja unutar *upotrebe* prirodnog jezika, strukture prirodnog jezika i van-jezičke (ekstra-lingvističke) stimulacije, te u istraživanje vratilo smisao i značenje riječi i rečenica, odnosno intenzionalni pristup jeziku.

U povijesti filozofije se smatra da je Ludvig Wittgenstein začetnik i jednog i drugog pravca analitičke filozofije, odnosno da filozofija logičkog pozitivizma slijedi iz njegovog ranog djela *Tractatus logico-philosophicus*, dok je za *Philosophische Untersuchungen* vezana lingvistička filozofija koja se razvija u pravcu analize semantike prirodnih jezika, sve do razvoja generalnih gramatika i transformativne gramatike Chomskog i njegovih sljedbenika Fodora, J. Katza, Putnama i drugih.

Zašto je, međutim, logički pozitivizam i lingvistička filozofija, odnosno zašto je analitička filozofija uopće, odbacila metafiziku ili ontologiju kao onu znanost koja ili daje pouzdano saznanje ili utemeljuje (osigurava, zasniva) takvo saznanje? Ovaj animozitet je proistekao prije svega iz orijentacije na logički empirizam, a s druge strane, je proizašao iz redukcije samog jezika na stavove u kojima se može razlikovati forma i sadržaj, tj. na indikativne iskaze kojima se nešto tvrdi ili poriče i koje izražavaju neku misao ili pojmovni sadržaj koji svojom strukturom odslikava ekstralingvističku strukturu na koju se izrazi jezika odnose.

Prema ovoj koncepciji, lingvističkim i logičkim atomima odgovaraju činjenice ili elementarne relacije u stvarnosti. Jezik odslikava tu vanjsku strukturu ili stanja stvari jer ima zajedničku (logičku) formu sa stvarnošću i sa mislima, odnosno jezik stoji prema svijetu u unutarnjem odslikavajućem odnosu. Izvan tog preslikavanja skupova riječi (jezik) i skupova činjenica (stvarnost), nema drugog ili drugačijeg struktuiranja svijeta i njegovog opisa. Najniži stupanj organizacije/pozicioniranja logičkog, jezičkog i realnog su za logički pozitivizam logički, lingvistički i ekstralingvistički (činjenice) atomi, a najviši oblik pozicioniranja jezika, misli i svijeta su skupovi tih i takvih atoma, te su stoga granice tih i takvih skupova granice jezika, svijeta i mišljenja. Iznad tih skupova nema logičkih, jezičkih ili stvarnih pozicioniranja, nema nikakve esencije, biti ili stvari po sebi. Zato i jezik i misao i svijet imaju tu dvostrukost: imanentni su i transcendentni, jer obuhvataju sebe i sami su obuhvaćeni (odslikani), ali ne i transcendentni: sami sebe ne mogu posvjedočiti ili odslikati. Jezik je stoga, npr. za Wittgensteina, *moгуća* slika stvarnosti, a ne apsolutno *izvjesna* (tautološka) ili apsolutno *nemoguća* (kontradiktorska) slika svijeta.

Dok je esencijalistička filozofija ili metafizika (prva filozofija), orijentirana na bitak, posmatrala rodove bitka, ne u njihovom međusobnom odnosu, nego u odnosu prema bitku (koliko se proteže bitak roda / rodom jedno / toliko se proteže i rod bitka), analitička filozofija je, držeći se teorije skupova i metode preuzete iz matematike - Cantorove metode *obostranog jednoznačnog preslikavanja* elemenata skupova - u obadva svoja pravca, bilo da je bila sintaksički bilo semantički orijentirana, pod predmetom podrazumijevala skup njegovih notacionih svojstava, objedinjujući ta svojstva u klase svojstava (predikate) koji su imali sada samo konceptualni realitet, i u povratnom - referirajućem odnosu - nije se više moglo odrediti na šta termini referiraju: na predmete, na njihove skupne kvalitete ili na svoj sadržaj (proposition).

Analitička filozofija je sa Cantorovom teorijom⁸ skupova napravila još jedan okret koji često u tretiranju analitičke filozofije ostaje nezapažen, a koji se tiče kako epistemoloških tako i ontoloških pretpostavki, ne samo artificijelnog ili idealnog jezika (Bergman), nego ima značajne konsekvence u istraživanju ordinarnog, vanzvanstvenog jezika. O tome svjedoči Quine kada navodi dva glavna polazišta analitičke filozofije: Benthamovo otkriće *kontekstualne definicije* ili spoznaju da su iskazi primarni nosioci značenja, što je kasnije eksplicirao Frege, te Cantorovo otkriće resursa *teorije skupova* i time novog pojma beskonačnosti.

"Ova dva polazišta su nejednaka u epistemološkom statusu. Kontekstualna definicija je neporeciva. Iskazi koje dobijaju značenje kao cjeline su neporecivo značenjske, s obzirom da

⁸ Cf. Cantor, G. (1962): *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitstheorie*. V: G. Cantor, *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim.

su svi prijevodi na raspolaganju za termine koji su izolirani..
 .Pribjegavanje skupovima, s druge strane, jeste *drastični ontološki korak (naglasio N. I.), odstupanje od stroge ontologije utisaka.* " ⁹

Posljedice ovog drastičnog ontološkog obrata, o kojem Quine govori, koji je doveo i do drastičnih ontoloških ekscesa vezanih uz teoriju skupova (cf. Quine, *PhL*, 55) i funkcioniranje normalnih zakona logike, a koji je kulminirao ontologiziranjem predikativnog dijela stava ili pojma (cf. Frege, *Die Gedanke*), i s druge strane u ontološkoj neutralnosti semantičke definicije (!) istine kod Tarskog u Konvenciji T (cf. Tarski, *SLM*, 186), tek je holistički koncept filozofije logike pokušao sanirati razdvajanjem logike i teorije skupova, odnosno zamjenjivanjem kvantifikacije definicije logičkih istina njihovom supstitutivnom definicijom (cf. Quine, *PhL*, p. 64).

§ 2. Idealni (logički) Calculus

(i) *Calculus i sintaksa*. Inicirana Leibnizovim otkrićima na polju kombinatorike (Leibniz, *Ars Combinatoria*) i razvojem više matematičke analize (integralnog i diferencijalnog računa)¹⁰, analitička filozofija se kao *analiza jezika* pojavila u djelima matematičara i filozofa 19. i 20. stoljeća sa novim kritičkim i analitičkim idiomom - teorijom skupova ili matematičkim pojmom mnogostrukosti ("*Mannigfaltigkeit*", "*Mannigfaltigkeitslehre*").

9 Cf. Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York., 73 10 Cf. Klein, Felix. (1979): *Vorlesungen über die Entwicklung der Mathematik im 19. Jahrhundert*. Springer, Berlin. S. 12.

Zahtjev da matematički dokaz bude rigorozniji doveo je kod Fregea, Russella, i Wittgensteina do svođenja matematičkih zakona i matematičkih istina na one "pouzdanije", tj. na logičke zakone i logičke (anlitičke, apriorne) istine, a sam dokaz je izgrađen kao lanac logičkih istina u koji ne prodire više ništa čulno." Sve sto je filozofija logičkog atomizma preuzela iz ontološke logike jeste vrsta iskaza na koju se primjenjuje logička analiza: na mjesto Aristotelesovog λόγος ἀποφαντικός-a došla je iskazna ili indikativna (asertivna) rečenica kao ona vrsta izraza koji ima (i) smisao, (ii) značenje, (iii) istinosnu vrijednost, tj. kao izraz koji nužno mora biti ili istinit ili lažan. Tokom cijele faze razvoja standardnih logičkih calculusa i pojmovnih pisama, od Peana do Schroedera, i od Fregea do Wittgensteina i Russella, istraživat će se logička forma samo jednog, navedenog, tipa iskaza. Tek će razvoj viševrijednosnih logika i modalnih logika uvesti modalitete vjerovatno, nužno, moguće, nemoguće, no to je druga faza, tj. faza apliciranja standardnih formalizacija na neformalne diskurse, što je produciralo mereološke, viševrijednosne i devijantne logike.

(*Logička analiza matematike*). Sa Fregeovim djelima otvara se put drugom tipu logike¹²: logici koja pojam shvata i tumači kao funkciju, a termin "predmet" ima vrlo široku upotrebu. Sve do napuštanja matematičkog idioma kao paradigmatkog za logička istraživanja, logička istraživanja će se kretati oko pojmova funkcije, klase, računa klasa, predikata, računa predikata, argumenta i vrijednosti argumenta, varijable i konstante, kvantifikatora. Dok je Aristotelesova logika, kako kaže Ernst Cassirer,

11 Cf. Frege, G. (1964): *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. 2. Auflage, Georg Olms, Hildesheim., S. x.

12 Cf. Cassirer, E. (1923): *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*. Berlin., S. 11,27.

nastala na temelju ontološkog pojma roda (*Gattungsbegriff*), sa jezičko-gramatičkim formiranjem odnosa dijelova i cjeline, matematički oblik logike nastao je na pojmu funkcije (*Funktionsbegriff*), mnogostrukosti, i znakovnom predstavljanju odnosa stvari i svojstava, (cf. *Ibid.*, 27)

Za Fregeovo ime vezan je prvi pokušaj tačnog znakovnog reprezentiranja *multiplirane općenitosti*, odnosno pokušaj da se znakovnim pismom prikaže jedna *cjelina pojmovnog sadržaja* koja je (na način kako Cantor definira skupove u eseju *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitslehre*, 1883) uvijek *funkcija svojih odsječaka ili predikativnih (nezasićenih, nekompletnih) dijelova koji su kao neodređeni dio cjeline varijable x, y, z, ... sve dok im se ne odredi vrijednost / argument ("die naturliche Abschnitt in der absolut unendlichen Folge der realen ganzen Zahlen, ...welche Abschnitte ich Zahlenklassen nenne"*, cf. Cantor, S. 167). Ovaj odnos funkcije i argumenta, koji je utemeljio u svom *Begriffsschriftu*, Frege je prenio na jezik: samo u kontekstu jednog stava ili jedne rečenice riječ ima neko značenje (*Gl*, S. 71), odnosno: **stav ili iskaz je funkcija svojih dijelova, ili riječi koje u njega spadaju. Tu više nema subjekta u smislu subjektno-predikatne logike kao odnosa prve i druge supstancije, nego je subjekat funkcija predikata, njihov račun, račun predikata, račun vezanih značenja riječi/termina** na koje se proteže egzistencijalni ili univerzalni kvantifikator, jednom riječju: calculus. No, ono što je kod Cantora bio postupak definiranja broja (*die Zahl*: broj) kardinalnim brojem kao skupom elemenata (*die Anzahl*: brojnost broja) nije se moglo bez paradoksa pri-mjeniti na svakodnevni jezik kod definiranja vlastitog imena iskazom. Frege je vlastito ime uzimao kao reducirani iskaz, a

iskaz reducirao na vlastito ime, primjenjujući na njihov odnos matematički pojam identiteta kao jednakosti opsega. **Sadržaj je, pri tome, određen kao istinosna vrijednost, kao "predmet" ili kao značenje čime su predikati "istinito" i "lažno" postali forme konstante stavne funkcije. Ovaj pojam istinosne vrijednosti u ulozi sadržaja pojma ("predmeta") primjenjivanje sve do Quinea i dalje. Carnap i Quine su ustvrdili: *biti entitet znači biti vrijednost varijable*, biti vrijednost varijable znači biti klasa ili relacija koja egzistira, tj. koja se može predstaviti u jednom tipu notacije i prevesti u drugi tip notacije.**

Sa Fregeom počinje drugi period ili druga faza razvoja matematske logike, odnosno **faza logičke analize matematike koja započinje spisom *Begriffsschrift, eine der arithmetische nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens* 1879.** Razvoj logičke analize matematike u ovom pravcu ima sasvim novi i drugačiji cilj: zasnivanje ili utemeljenje matematike kao znanosti čiji se principi ne trebaju dokazivati, ali koji se mogu *opravdati* svojim logičkim porijeklom. **No, ne samo daje ovdje značajna promjena cilja, koja je kod Fregea povezana sa striktnim i dosljednim razlikovanjem znaka (*Zeichen*) i ozačenog (*Bezeichnete*) sprovedenim u (1) matematici kao razlika između brojeve oznake i broja, u (2) logici kao razlika između izraza stava i onoga što on izražava, odnosno kao razlika između suda i stava, i u (3) filozofiji jezika kao razlika između smisla i značenja, nego je isto tako, možda i više čak, važna promjena polazišta logičkih istraživanja kojom se, opet kod Fregea, u prvi plan postavlja logički stav (*Satz*), a ne pojam (*Begriff*), čime se iz tradicionalne logike eliminira odnos subjekt-predikat, te uopšte subjekt i predikat kao gramatičke kategorije ili kao dijelove jezičke forme zamjenjuje dijelovima čiste logičke forme, odnosno pojmovima "argument" i "funkcija". Sada je, dakle, cijeli stav ili iskaz ona forma u kojoj istina može u cjelosti doći u pitanje, a to znači**

13 Cf. Dummett, M. (1981): *Frege. Philosophy of Language*. Second Edition. Duckworth, London. xxxii.

odrediti istinosna vrijednost misli na temelju istinosnih vrijednosti njenih dijelova od kojih je strukuirana. Pitanja o zakonima istinitog bitka (das Wahrsein), o njihovom porijeklu ili najdubljoj osnovi, njihovoj prirodi i opravdanosti njihovog izricanja, te samo pitanje o istini, koje se po Fregeu svodi na istinu stavova (cf. Gedanke, S. 33.), na istinu jednog logičkog slijeda simbola koji imaju smisao, tj. koji izražavaju neku misao, kao i na pitanje o odnosu istinosne vrijednosti (Wahrheitswert) toga slijeda i njegove spoznajne vrijednosti (Erkenntniswert), postala su najprije centralna pitanja filozofije matematike, a onda su se prenijela na semantičku filozofiju općenito.

Ono što je Frege želio utemeljiti u svojoj filozofiji logike, čak i ako bi se ona mogla nazvati jednom apstaktnom ontologijom¹⁴, nije, međutim, ništa tehničko, nego pokušaj da se na temelju strožije određenog aksiomatskog mišljenja izgradi takav sistem znakova koji pruža mogućnost čulne i logičke evidencije, ili, drugim riječima, pokušaj da se predstavi struktura simbola u njegovoj dvostrukosti (*Zweispaltigkeit*). Frege je mnogo svog napora utrošio na objašnjavanje različitosti između svog pojmovnog pisma ili jezika mišljenja i formalnih jezika Boolea i Peana. Osim što je utvrdio nepodudarnost matematičkog i logičkog calculusa, Frege je utvrdio, u tekstu *Booles rechnende Logik und meine Begriffsschrift*, da je Boole razvio jednu tehniku za sistematsko rješavanje logičkih zadataka, ali da se u takvoj formi algoritma, koja se samo djelomično podudara sa formom za iste znakove aritmetike, od sadržaja sasvim apstrahuje¹⁵. Frege

14 Ovakvu ocjenu dao je Carl Friedrich von Weizsacker u svojoj knjizi *Jedinstvo prirode*. Ono što je vrijednije od te ocjene jeste da Fregeov napor spada u pokušaj predstavljanja strukture ideje, gdje je struktura moderni prijevod za eidos ili ideja Cf. Weizsacker, C. F. v. (1988): *Jedinstvo prirode*. Veselin Masleša. Sarajevo, str. 354

15 Cf. Frege, G. (1969) *Booles rechnende Logik und meine Begriffsschrift*. In: G. Frege: *Nachgelassene Schriften*. F. M. V. Hamburg. S. 237

je, osim toga, pravio važnu razliku i u odnosu na formalni jezik koji je razvio Peano, te u eseju *Über die Begriffsschrift des Herrn Peano und meine eigene* dao sljedeću ocjenu:

"Booleova logika je logika i ništa drugo. Kod njega se radi samo o logičkoj formi, a ne o tome da se jedan sadržaj postavi u formu, a to je upravo namjera g. Peana ... Sa Leibnizovim izrazima moglo bi se reći: Booleova logika je jedan calculus ratiocinator, ali nije lingua characterica; Peanova matematska logika je, uglavnom, lingua characterica, dok moje pojmovno pismo treba biti to obadvoje sa istom važnošću."¹⁶

Iz ovoga se jasno vidi daje Frege pravio razliku između (1) formalne logike koju je predstavljala Booleova notacija, (2) matematske logike ili Peanove notacije, i (3) svoga pojmovnog pisma, koje je trebalo da zadovolji i formu i sadržaj simbola. Nesposobnost matematičara da razlikuju formu i sadržaj, kao razliku između znaka i označenog, te nemogućnost i nesposobnost da od simbola razlikuju *pojmovni sadržaj*, nazvao je Frege "*morbus mathematicorum recens*" (cf. G. Frege: *Schriften zur Logik und Sprachphilosophie*. F. M. V. Hamburg 1978. S. 124.).

Dva Fregeova stava su od presudne važnosti za prelaz ka semantičkoj filozofiji: (1) da svaki znak ima značenje jedino u kontekstu ili sklopu jednog stava, odnosno jednog izraza kao sistema međusobno povezanih znakova logičkim konstantama iz kojeg i u kojem pojedinačni znak može zadobiti smisao i značenje, odnoseći se, s jedne strane, prema nečemu što je izvan izraza stava (prema pojmovnom sadržaju, "predmetu", značenju, istinosnoj vrijednosti), a s druge strane prema onome što je u izrazu stava i što je sa njime samim u relaciji; na taj način stav

16 Cf. Frege, G. (1967): *Über die Begriffsschrift des Herrn Peano und meine Eigene* In: G. Frege: *Kleine Schriften*. Darmstadt. S. 227

čini jedan logički slijed imanentno, gotovo organski povezanih istina, drugim riječima slijed logičkih relacija koji se podudara sa slijedom izraza koji ga izražavaju; (2) da se logički, pa prema tome i matematički iskazi ne odnose na realnost, na svijet stvari, nego jedino na sudove pojedinačnih znanosti o toj realnosti ili o prostorno-vremenskim odnosima koji nemaju ništa zajedničko sa logičkim odnosima, tj. sa logičkim relacijama, budući da prostor i vrijeme ne uslovljavaju ove logičke relacije. Logički zakoni su za Fregea zakoni prirodnih zakona.

Ovim idejama, koje je izložio i obrazložio u svom spisu iz 1884. g. *Die Grundlagen der Arithmetik*, i do kojih je došao smjerajući ka logičkom zasnivanju matematike, Frege je odredio onaj pravac u filozofskim istraživanjima koji je preko logičkog pozitivizma išao ka jezičko-analitičkoj filozofiji u užem smislu riječi i semantičkoj filozofiji u najopćenitijem smislu. Frege, dakle, stoji na onom početku ili onom mjestu okreta tradicionalne esencijalističke filozofije od ontologije kao ontoteologije, ili istraživanja prvih principa, uzroka i načela bića, i usmjerava se ka pitanju kako i gdje, kojim sredstvima i u kojem mediju se konstituiše bitak za nas. Ne radi se više o istini kao podudaranju pojma i stvarnosti već o podudaranju dva paralelna sistema ili skupa dijelova izraza misli i dijelova same misli. Ovaj zadatak, koji prije svega spada u deduktivnu znanost, ne može se po Fregeovom mišljenju ostvariti u svakodnevnom jeziku ili u jeziku života, pošto on svojom slikovitošću i svojom gramatičkom strukturom subjekt-predikat relacije široko omogućuje uticaj elemenata čulnosti na logički lanac zaključaka, što onemogućava strogi dokaz aritmetičkih stavova izvedenih samo i jedino iz zakona mišljenja. Taj zadatak da se predmet pokaže čistim (logičkim predmetom), znaci ili simboli koji ga zastupaju u stavu jednoznačnim (jer se odnose na cjelinu pojmovnog sadržaja), te da se struktura jezika uskladi sa strukturom čistog mišljenja,

odnosno da logika bude gramatika jezika, nužno je vodio kroz rasvjetljavanje odnosa logike i jezika, da bi doveo do potrebe stvaranja jednog umjetnog, simboličkog, formulskog jezika čistog mišljenja koji bi bio "Arijadnina nit mišljenja" (Leibniz), i u kojem bi logička struktura mišljenja bila matrica jezičke strukture iskazivanja. **Pojam sadržaja, odnosno pojmovni sadržaj (*die begriffliche Inhalt*), ključni je kritički pojam svih Fregeovih spisa kojeg on najjasnije izražava u eseju *Über der Zweck der Begriffsschrift* iz 1882 g. gdje kaže: "Ja ne želim prikazati apstraktnu, logiku u formulama, nego jedan sadržaj pomoću pisanih znakova dovesti do izraza na tačniji i jasniji načina**

Logičku analizu aritmetike i uvođenje principa jednog strožijeg sistema aksiomatskog mišljenja nego što je bio Euklidov izložio je Frege u svoja glavna tri djela:

- *Begriffsschrift. Eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens* (Pojmovno pismo. Jezik formula čistog mišljenja oblikovan prema jeziku aritmetike). Halle, 1879.
- *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl* (Osnovi aritmetike. Logičko-matematičko istraživanje pojma broja). Breslau, 1884.
- *Grundgesetze der Arithmetik, begriffsschriftliche abgeleitet* (Osnovni zakoni aritmetike izvedeni primjenom pojmovnog pisma) I-II, Jena, 1893., 1903.

U ovim radovima je Frege u potpunosti prešao tri etape svojih istraživanja, (a) izgradio konstrukciju jednog umjetnog jezika (*Kunstsprache*) prikladnog svrsi izražavanja logičkih odnosa, (b) odredio definiciju broja i matematičkih entiteta razli-

17 Cf. Frege. G. (1964): *Über der Zweck der Begriffsschrift*. In *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. Olms. Hildesheim. S. 97

kovanjem njihovog načina datosti (znaka) od njihovog sadržaja (značenja), i (c) primjenio svoja istraživanja u deduktivnoj znanosti na aritmetiku.

Frege je pojam definirao kao funkciju, iskaz kao iskaznu funkciju čiji su dijelovi varijable povezane logičkim konstantama ili operacijama, a poredak ovih elemenata u iskaznoj funkciji kao smisao ili misao koju pojam izražava. Značenje funkcije tako određene je funkcija značenja njenih varijabli, ili istinosna vrijednost misli koju izraz izražava. **Pojam i predmet treba strogo razlikovati: pojam je predikativni dio stava i on je nezasićen ili nekompletan i u tom smislu varijabla koja dobija istinosnu vrijednost tek kada se ispuni predmetom koji pod njega potpada. U poretku simbola, kojim se ovaj odnos izražava, ulogu predmeta ima znak, ili riječ ili broj, a ulogu pojma pojmovna riječ ili brojeva oznaka.** Cantor je u svojoj recenziji utvrdio daje Frege ovaj odnos postavio kao odnos pojma i pojmovnog opsega, što je na kraju i produciralo paradoks u Fregeovom sistemu. U eseju iz 1892. godine pod naslovom *Über Begriff und Gegenstand* Frege kaže da je njegova namjera da riječi "pojam" dadne čisto logičku upotrebu (cf. *BuG*, S. 66), u tom smislu što je pojam značenje (*Bedeutung*) jednog predikata, dok je predmet (*Gegenstand*) značenje jednog subjekta (*Ibid.*, S. 72) i to važi za pojmove prvog stupnja. Prema tome, jedan iskaz, koji se bavi nekim pojmom, ne odnosi se nikad na predmet, nego na značenje. Time je Frege postavio jednu strukturu iskaza koja izražava značenje značenja, kako je uočio Putnam u svom tekstu *Meaning of Meaning*. Na taj način je Frege definirao i broj kao pojam o pojmu. Pojam se, prema Fregeu i ne može definirati drugačije, nego iz odnosa prema nekom drugom pojmu. Sam pojam ima predikativni karakter budući da se kao ukupnost svojstava pririče predmetu (pojmu) u sudu, odnosno povezuje se sa vlastitim imenom koje zastupa predmet (pojam) i koje se, opet, može posmatrati

kao složen znak. U suštini ovako određenog predmeta i pojma leži Fregeovo shvatanje da se u svim izrazima radi o samo jednom i istom pojmovnom sadržaju i da se njihovi dijelovi odnose tako da dopunjavaju jedan drugog i čine uvjete istinitosti jedan za drugog. Na tom shvatanju on je izgradio jedan notacioni sistem ili pojmovno pismo koje je oslonjeno na *modus ponendo ponens*.

Da bi jednu takvu logičku teoriju postavio u odgovarajuću notaciju, Frege je u *Begriffsschrift* uveo niz novih simbola, kao " \vdash " u značenju "istinito je da" ili "činjenica je da" koji je nazvao "Urteilstrich" i koji stoji ispred suda ili veze sudova kada je ona presuđena kao istinita; " $\vdash A$ " znači da je istinita misao (sud) koju ovaj izraz izražava. " $\neg A$ " znači da "nije istinita misao" (sud) koju ovaj izraz izražava. Način da se pojmovnim pismom izrazi ili pokaže da je jedan dio pojmovnog sadržaja uvjet istinitosti drugog dijela jeste " $\vdash A$ " ao (sud) B uvjet istinitosti misli (suda) A.

Povezanost implikacija Frege je predstavio znakom

koji je izraz misaone povezanosti " $[C \rightarrow (B \rightarrow A)]$ " sadržaja koji impliciraju jedan drugog kao uvjeti istinitosti. Uz pomoć oznaka implikacije i negacije, Frege je uspio predstaviti sve odnose između dijelova jednog sadržaja, a u drugom dijelu *Begriffsschrift-a* predstavio aksiomatski sistem kojeg je izgradio na računu iskaza. U tom dijelu Frege je dao prvi potpun i neprotuslovan sistem logike iskaza uz pomoć svega šest aksioma, koji se mogu staviti u sljedeću notaciju koju je upotrebljavao Russell u *PM*:

1. $\vdash p \rightarrow (q \rightarrow q)$
2. $\vdash [p \rightarrow (q \rightarrow r)] \rightarrow [p \rightarrow q) \rightarrow (p \rightarrow r)]$
3. $\vdash [(p \rightarrow (q \rightarrow r)) \rightarrow [q \rightarrow (p \rightarrow r)]$

4. $\vdash [(p \rightarrow q) \rightarrow (\neg q \rightarrow \neg p)]$
5. $\vdash \neg\neg p \rightarrow p$
6. $\vdash p \rightarrow \neg\neg p$

Frege je sebi postavio kao zadatak da pokaže da su aritmetički iskazi analitički sudovi apriori, i sljedstveno tome daje aritmetika samo viši tip logike, daje aritmetički stav samo jedan zakon logike. Put kojim je išao u argumentiranju ovih tvrdnji bio je put logičke analize aritmetike, put logičkog utemeljenja ili zasnivanja matematike uopšte, na kojem se postavlja pitanje o biti broja. Utvrdivši da je broj samostalan predmet koji nije nastao apstrahovanjem iz stvari, da nije ništa fizičko i da zato nije ni svojstvo stvari, niti je bilo šta subjektivno, već da oznaka broja sadržava iskaz o nekom pojmu, i na taj način označava svojstvo pojma, a ne predmeta, Frege je zaključio da je jedan matematički iskaz jedino mjesto gdje broj može imati takvu ulogu, samo jedna relacija pojmova kojima se pripisuje brojeva oznaka. Stoga brojevi, pa i svi matematski zakoni, nisu primjenljivi na stvari koje su određene u prostoru i vremenu. Logički zakoni su zato zakoni prirodnih zakona (G/. 91). Frege je kod definicije broja prvi uveo u logiku čisto matematičku metodu ili metodu obostranog jednoznačnog preslikavanja, kojom je Cantor definirao kardinalni i ordinarni broj, te, umjesto odnosa skupa i njegovih elemenata, posmatrao relaciju pojma i pojmovnog opsega.

Na razvoj semantičke ontologije je, međutim, Frege najviše utjecao svojim spisom *Über Sinn und Bedeutung* koji i danas predstavlja centralno mjesto analitičke filozofije uopšte. Ovdje je ponovo centralna ideja *jedinstvenog pojmovnog sadržaja* koji može biti sastavljen i rastavljen na svoje dijelove i koji se može na različite načine predstaviti u znakovima, no, svi dijelovi jedne misli stoje u odnosu ekvivalencije, tako da se to može tvrditi i za znakove kojim su označeni bez obzira na njihovu različitost.

*Smisao znaka zato predstavlja način njegove datosti ili njegov izraz, no sa njim je uvijek povezano značenje koje je predmet kojeg označava (dio pojmovnog sadržaja kojeg zastupa znak u lancu znakova). Kasnije interpretacije ovog Fregeovog spisa kod Russella, Wittgensteina i posebno Carnapa, a u novije vrijeme Quinea i Davidsona, često su vodile u nedoumicu svojim pre-vodima ovih izraza u "referencija" ili "nominatum", kao što je to Carnap učinio u *Meaning and Necessity*.*

*{Ontologija logičke slike}. Wittgenstein je u *Tractatusu* logiku identificirao sa matematikom posredno preko identifikacije logike i jezika: jezik je za njega "beskonačno fina mreža" operacija ili simboličkih manipulacija koja odslikava svijet (5.511), koja se sastoji od znakovnog sistema "određenog broja dimenzija - određene matematske raznolikosti" (5.475) ili određenog broja matematskih operacija koje su identične logičkim operacijama ili logičkom calculusu. Izgradnja znakovnog jezika (*Zeichensprache*) ili znakovnog sistema (*Zeichensystem*) je simbolička izgradnja (odslikavanje) logičke slike svijeta pomoću (već izgrađenih?) logičkih skela koje omeđuju logički prostor (3.42) i koje se mogu odbaciti kada se sa njima i preko njih popne... No, pitanje koje treba sada postaviti je sljedeće: šta sačinjava ontologiju ove beskonačno fine znakovne mreže, staje to što tu mrežu ispunjava? ili šta naseljava logički prostor? Kojoj se ontologiji obavezuje ova simbolička konstrukcija? ili bar od kojih objekata zavisi istinitost stavova kao logičkih slika? Ovo pitanje je pitanje ontologije logičkog pozitivizma. Wittgensteinov odgovor je: **logički prostor naseljava logička forma elementarnog stava ili "stav prožima čitav logički prostor" (3.42). Logički prostor svojom semantičkom prazninom ("logički stavovi ne kažu ništa") omogućava semantičko punjenje logičkom formom stavova prirodnih znanosti. Šta je onda ontologija elementarnih stavova? Elementarni stavovi odslikavaju činjenice, stanja stvari, ili relacije ili***

unutarnja svojstva stvari: "sve što je slučaj" (svijet) ima svoj korelat u svemu "što je moguće" (misao, mišljenje, logika), a sve što je moguće reducirano je na znakovni jezik "određenog broja dimenzija" ili "određene matematske raznolikosti" ili određenog broja-notacija. Ova "ontološka redukcija" od svega što je slučaj, preko svega stoje moguće (postojeća stanja stvari), na ono stoje određeno brojem znakovnih dimenzija (broj notacionih operacija) ili na stvarnost, odgovara Wittgensteinovoj logičkoj redukciji koja ide od onoga što je apsolutno izvjesno (tautologija), što je apsolutno nemoguće (kontradikcija), do onog što je moguće (elementarni stav). **Razlika između "svijeta" i "stvarnosti"** u Wittgensteinovom *Tractatusu* odgovara razlici između logičkih i elementarnih stavova. Jezik zato ne može izraziti/od-slikati svijet, nego samo stvarnost, postojeća stanja stvari i njihovu negaciju. Stoga su logička struktura stvarnosti i logička forma jezika u korelaciji. U čemu je sadržana ova korelacija, odslikavanje ili korespondencija? Samo u broju dimenzija, ili samo u formi (logičke) notacije koja je ona "određena matematska mnogostrukost". Na taj način je već kod ranog Wittgensteina u *Tractatusu* utemeljena ideja logike kao notacije; kasniji logički pozitivisti sve do Quinea radit će na iznalaženju kanonskih notacija koje više ne služe da predstave ili reprezentiraju ovaj ili onaj konceptualni sadržaj (Frege) ili propoziciju (Russell), nego svoju formu transformacije ili svoj model notacije. (Suvremeni dekonstrukcionisti na čelu sa Derridom i relativisti tipa Rortva i Pymama, možda, i ne znaju koliko svoju holističku ili holofrastičku poziciju duguju pojmu notacije. Možda je njihova jedina prava zasluga u tome što uspijevaju dokazati da ne postoji jedna, vječna i vječno tačna notacija ("tekst").

Redukcija svijeta na stvarnost ili postojeća stanja stvari (ontološka redukcija) i redukcija logičkog prostora na logičku formu elementarnih stavova (logička redukcija) nužno je vodila Witt-

gensteina do redukcije jezika na znakovno pismo ili notaciju (lingvistička redukcija) koji se sada pojavljuje kao forma predmeta bez sadržaja, ili bez onoga što izraz izražava ili bez onoga što znak označava. Jezik stoga nije opis sadržaja svijeta, nego logička ili formalna slika logičkih ili formalnih svojstava prostorno-vremenskih partikula: činjenica ili logičkih atoma. **Činjenice ili relacije su upravo takvi predmeti bez sadržaja,** odnosno logički predmeti, logička forma prostorno-vremenskih partikula koja je u njima prejudicirana (2.012), a u stavovima koji pokazuju L-predmete projektirana. Činjenice (stanja stvari) su L-predmeti logičkog pozitivizma i na takve se onda "bez opasnosti po istinu" može primjeniti konačni broj notacionih dimenzija ili logičkih (= matematičkih) operacija. Na taj način Wittgenstein je izbacio pitanja smisla i značenja simbola i proučavanje znakovnog jezika izjednačio sa proučavanjem misaonih procesa "koje su filozofi smatrali toliko bitnim za filozofiju logike" (4.1121). No, stajanje konačno za Wittgensteina filozofija logike?

"Posebno je obilježje logičkih stavova da se po samom simbolu može poznati da su istiniti, i ova činjenica sadrži u sebi svu filozofiju logike. I tako je jedna od najvažnijih činjenica da se istinitost i lažnost nelogičkih stavova *ne* može poznati po samom stavu." (6.113)

Moglo bi se reći da je Wittgenstein u jednom bio u pravu: logička forma nije forma svijeta, nego nužna forma *pojma* svijeta (*stvarnosti*) ili načina na koji se svijet predstavlja u jeziku misli. U tom smislu ono logičko nema utvrđenog značenja, nego se simbolima određuje značenje. Značenja simbola su proizvoljna utoliko što predstavljaju jedan mogući način označavanja (3.3421) koji je reduciran na određeni broj logičkih funkcija, i na taj način predstavlja varijablu ili jednu logičku formu, "jedan logički prauzor". (3.315)

Metafizika logičkog pozitivizma, za koju je Gustav Bergman utvrdio da potiče upravo od konstrukcije idealnog jezika, prikazana je, po mišljenju K. O. Apela, u Wirtgensteinovom *Tractatusu* na začuđujuće jednostavan način: "...svijet je ukupnost 'činjenica', koje se odslikavaju putem znakova- činjenica jezika, odnosno projektuju se kao moguće činjenice ili 'stanja stvari' u 'logičkom prostoru'. To odslikavanje ili projekcija činjenica svijeta znakovnim činjenicama jezika omogućena je 'logičkom formom', koja je zajednička, tj. identična za svijet i jezik." (cf. Apel, *Transformacija filozofije*, str. 176)

(*Teorija logičke istine*). Problem kojeg je pred logički pozitivizam i logički empirizam postavio Wittgenstein svojom tvrdnjom da jezik ne može odslikati svoju logičku formu, ili da se u jednom i istom tipu notacije ne može notirati sama notacija (nego se u njoj pokazuje), jer je broj dimenzija ove notacije unaprijed određen, bio je izazov kojeg je pokušao razriješiti Rudolf Carnap u djelu *The Logical Syntax of Language*.

U sklopu svoje namjere da učini logiku egzaktnom znanostu koja može ispuniti i zadatak konstruiranja iskaza o iskazima, Carnap se odlučio za iznalaženje jednog metoda uz pomoć kojeg su moguće takve konstrukcije (*sentences about sentences*), čime bi Wittgensteinov program postavljanja granica jeziku ili ostavljanja lingvističke stvari po sebi izvan lingvistike bio eliminiran. Carnap je ovaj metod nazvao "logičkom sintaksom".

"Cilj logičke sintakse je da obezbijedi jedan sistem pojmova, jedan jezik, pomoću kojeg će rezultati logičke analize moći biti egzaktno formulirani. „Filozofiju treba zamijeniti logikom znanosti - to znači, logičkom analizom pojmova i iskaza znanosti, jer logika znanosti nije ništa drugo, nego logička sintaksa jezika znanosti“

18 Cf. Carnap, R. (1937): *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York., p. xiii.

Koncept logičke sintakse kao metoda započeo je odbacivanjem smisla i značenja izraza kao irelevantnih i apsolutno nepotrebnih za lingvističku teoriju logičke istine koja zavisi isključivo od pravila formacije (*the rules of formation*) izraza u jednom jeziku, i pravila njihove transformacije (*the rules of transformation*) u drugi jezik. Logička sintaksa se u stvari bavi - prema Carnapu - formalnim karakteristikama jezika i tretira u najširem smislu jezik kao calculus (cf. *LSL*, 5), i to ne zato što jezik ne bi imao nekih drugih svojstava i karaktera (npr. smisao i značenje), nego što poput calculusa posjeduje svojstvo formalizacije. U tom smislu Carnap pod logičkom sintaksom nekog jezika podrazumjeva "formalnu teoriju lingvističkih formi tog jezika" (*LSL*, 1), a to znači da se jezički oblici tretiraju kao simboli bez značenja (riječi) i bez smisla (rečenice), te da njihov opis zavisi od njihove distribucije i položaja u klasama izraza, ili od vrste i poretka simbola od kojih su izrazi jednog jezika konstruirani.

U *The Logical Syntax of Language* Carnap uvodi najprije podjelu na dvije vrste jezika, i to *object-jezik* ili jezik čija se formalna svojstva istražuju, i *syntax-jezik* ili jezik u kojem se govori o sintaksičkim oblicima object-jezika. Carnap se ovdje pozvao na *ideju izomorfnih jezika* ili takvih jezika koji se *koreliraju preko njihove formalne strukture, tj. na činjenicu da premda se dva jezika razlikuju, oni ipak imaju istu formalnu strukturu, a sintaksa se bavi jedino tim svojstvima jezika. Način na koji su jezici aranžirani, način na koji su izrazi distribuirani u klase izraza, serijski poredak tih elemenata, čini jedinu stvar za koju je zainteresirana lingvistička teorija logičke istine.*

Carnap je napravio razliku između čiste sintakse (*pure syntax*) i deskriptivne sintakse (*descriptive syntax*). Čista sintaksa nema nikakav odnos prema prirodi stvari koju konstruiraju različiti elementi, već se samo bavi mogućim aranžmanima ele-

menata, njihovom distribucijom u šire izraze ili integracijom u uže izraze. Čista sintaksa je u potpunosti jedna kombinatorska analiza (*combinatorial analysis*) ili u potpunosti analitika. Deskriptivna sintaksa bavi se svojstvima i relacijama empirijski datih izraza - na primjer, rečenicama nekog pojedinačnog teksta. Metoda logičke sintakse sastoji se u uspostavljanju *korelativnih definicija* uz pomoć kojih su određene ili definirane vrste objekata koji korespondiraju različitim vrstama sintaksičkih elemenata.

Ovaj pristup epistemološkim i ontološkim pretpostavkama logike, prije svega odbacivanje smisla i značenja i reduciranje svega na strukturu jezika, koja se može podijeliti na logički i deskriptivni dio, odnosno na analitičke i sintetičke iskaze, pa prema tome i na logički (formalni) govor i faktički govor, imao je veliki uticaj na antimetafizički pokret tzv. bečkog kruga logičkih pozitivista. Carnap je u uvodu svoga rada zapisao:

"Prema ovom shvatanju iskazi metafizike su pseudoiskazi za koje je, logičkom analizom, dokazano da su ili prazne fraze ili fraze koje krše pravila sintakse. Od takozvanih filozofskih problema samo su pitanja logike znanosti ona koja imaju neko značenje. Prihvatiti ovo shvatanje znači zamjeniti filozofiju logičkom sintaksom."¹⁹

(ii) *Calculus i semantika*. Nakon Hilbertovih i Godelovih spoznaja da ne postoji neproturječan koncept formalizacije²⁰, u istraživanja filozofije jezika ponovo ulaze pojmovi smisla i značenja, te semantički pojam istine, a sa njim i cijeli referencijalni aparat jezika, odnosno njegova aparatura individuacije i objekativacije. No, problem je sadržan u tome stoje i dalje u igri ostalo

19 Cf. Carnap, R. (1937): *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York., p. 8

20 Cf. Wang, H. (1995): *Reflections on Kurt Godel*. MIT Press. London.

shvatanje jezika kao calculusa. Semantika je ušla u relaciju sa calculusom iz potrebe da se bar za formalizirane jezike iznađe formalno ispravna i materijalno prihvatljiva teorija istine. Put je sada vodio preko karakterizacije predikata "istinito", a primjena na matematički calculus ili jezik klasa (Tarski) trebala je da osigura ontološku neutralnost.

(*Ontologija termina*). Russell je prihvatio Fregeovu i Wittgensteinovu ideju o identificiranju logike i matematike, smatrajući da matematika postaje sposobna da odgovori na pitanje filozofije šta njeni stavovi znače jedino ako "reducira sve svoje stavove na određene fundamentalne pojmove logike" (cf. Russell, *PM*, p. 4). Ono što omogućava ovu identifikaciju ili ovu redukciju jeste činjenica da se matematika i logika bave implikacijama unutar stavova i između stavova te da stavovi sadrže logičke konstante i varijable ili generalizacije koje osiguravaju relaciju implikacije.

"Povezanost matematike sa logikom je, prema gornjem opisu, izuzetno čvrsta. Činjenica da su sve matematičke konstante logičke konstante, i da se sve premise matematike bave s ovima, pruža, vjerujem, precizan dokaz onoga šta filozofi tvrde kada smatraju da je matematika *a priori*. Činjenica je da, kada se jednom usvoji aparat logike, sva matematika nužno slijedi."²¹

Russell je ovom činjenicom, da stavovi koji sadrže logičke konstante i varijable spadaju i u matematiku i u logiku, definirao početni odnos redukcije matematike na logiku dajući time sadržaj svojoj tvrdnji da "možemo identificirati matematiku i logiku." (*PM*, 9). Simboličla logika ili formalna logika je za Russella

21 Cf. Russell, B. (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London., p. 8

istraživanje različitih generalnih tipova dedukcije, odnosno istraživanje formalnih svojstava relacije koje se mogu izraziti u terminima logičkih konstanti. **Russell se ne bavi pri tome pojedinačnim implikacijama u pojedinačnim stavovima, nego ga zanimaju klase implikacija i stavna funkcija** (*a propositional function*) (*PM*, 13).

Materijalna implikacija se realizira između stavova (*propositions*) i njenu varijablu zadovoljavaju njene određene vrijednosti. **Formalna implikacija**, koja se realizira između stavnih funkcija (*propositional functions*), je složen pojam jer njene varijable zadovoljavaju sve njene vrijednosti. Obje se vrste implikacije istražuju na tri područja: u računu stavova (*the calculus of propositions*), u računu klasa (*the calculus of classes*), i u računu relacija (*the calculus of relations*). Smisao dedukcije na sva tri područja Russell je vidio u tome što se formalne implikacije odnose na materijalne implikacije, odnosno što su stavovi istinsosne vrijednosti za stavne funkcije (*PM*, 41).

Sve dok je smatrao da istraživanje aparata individuacije ili objektivacije spada u područje filozofske gramatike, odnosno sve dok je mislio da je istraživanje gramatike sposobno baciti "više svjetla na filozofska pitanja, nego što to obično mogu pretpostaviti filozofi" (cf. Russell, *PM*, p. 42), Russell je smatrao i da su gramatičke distinkcije važnije od filozofskih diferencija, te da sve riječi koje spadaju u neki iskaz imaju značenje.

"Ispravnost filozofske analize iskaza mogla bi se prema tome uspješno provjeriti postupkom pripisivanja značenja svakoj riječi u iskazu koja izražava iskaz."²²

22 Cf. Russell, B. (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London., 42

Russell je termine koji sačinjavaju iskaz podijelio na dvije vrste: stvari (*things*) i pojmovi (*concepts*). Prvi su označeni vlastitim imenima, drugi ostalim riječima. Među pojmovima napravljena je razlika između onih koji su označeni pridjevima i onih koji su označeni glagolima. Prva vrsta pojmova se naziva predikatima, druga vrsta su relacije (*PM*, p. 44). Sada je Russell iznio odlučujuću doktrinu: iskazi "Sokrat je čovjek" i "Čovječnost pripada Sokratu" jesu *jedna* tvrdnja o čovječnosti, ali se radi o različitim iskazima jer se "Sokrat" pojavljuje na dva različita načina, ili na dva različita mjesta u iskazu. To pokazuje Russellu da "je to karakteristika termina iskaza da bilo koji od njih može biti zamjenjen bilo kojim drugim entitetom" (*PM*, p. 42); drugim riječima: predikati mogu imati ulogu subjekta ili stvari, a stvari ili vlastita imena ulogu predikata. To je svojstvo logičkog subjekta, njegova pozicija u iskaznoj funkciji, uloga koju ima.

"Sve što može biti neki objekt misli, ili može ulaziti u bilo koji istiniti ili lažni iskaz, nazivam terminom. Ovo je, dakle, najšira riječ u filozofskom rječniku. Kao sinonime te riječi upotrebljavam izraze jedno, individualno, i entitet. Prva dva izraza naglašavaju činjenicu daje svaki termin *jedno*, dok je treći izveden iz činjenice da svaki termin ima bitak, *tj. jest* u nekom smislu. Jedan čovjek, jedan momenat, jedan broj, jedna klasa, jedna relacija, jedna himera, ili bilo što drugo što može biti naznačeno, sigurno treba biti jedan termin; i poricanje da je takva i takva stvar jedan termin mora uvijek biti lažno."²³

U prvom izdanju *The Principles of Mathematics* (1903) Russell je smatrao da sve riječi u rečenici ili svi termini u iskazu imaju neko značenje. No, onaj pojam koji je ovdje odlučujući

23 Cf. Russell, B. (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London., 43

jeste pojam denotacije kojeg Russell upotrebljava. Russell je ovdje, čini se, u potpunosti slijedio Fregeovu distinkciju između izraza "bezeichnen" i "bedeuten".

"Sve riječi imaju značenje (*meaning*), u jednostavnom smislu da su one simboli koji stoje za nešto drugo nego što su to one same. Ali jedan iskaz, izuzimajući to što se on zbiva jezički, ne sadrži samo riječi: on sadrži entitete označene riječima. Prema tome, značenje je, u smislu u kojem riječi imaju značenje, irelevantno za logiku. No, takvi pojmovi kao jedan čovjek (*a mari*) imaju značenje u drugom smislu: oni su, takoreći, simbolički u svojoj vlastitoj logičkoj prirodi, zato što imaju svojstvo koje ja nazivam *denotacija*."²⁴

Ovu svoju ontologiju termina (logička vlastita imena) do koje je došao, doista, širokom upotrebom riječi "stvar" i "entitet", Russell je napustio u uvodu za drugo izdanje istog djela, smatrajući da takav pristup jeziku vodi u pogreške (*PM*, x), iznoseći sada novo shvatanje: da riječi koje ulaze u rečenicu doprinose njenom značenju. Kako i na koji način, to je trebala pokazati nova Russellova teorija - teorija opisa (*The Theory of Descriptions*).

Teorija konačnih opisa (*The Theory of Definite Descriptions*) imala je namjenu da odstrani singularnu referenciju (zbog postojanja termina koji ništa ne denotiraju, a ipak imaju neko značenje) i daje supstituirati predikativnim dijelom iskaza i na taj način riješi problem značenja rečenica u kojima se javljaju denotacioni izrazi. Ova teorija je, u stvari, postupak eliminacije predmeta na koje se neki izrazi naizgled odnose, a da se predmeti

24 Cf. Russell, B. (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London., 47

denotacije reduciraju samo na one predmete koji ispunjavaju određene semantičke i epistemološke uslove.

U svom eseju *On Denoting*, objavljenom prvi put 1905. godine Russell odbacuje pretpostavku koju usvajaju Frege i Meinong, naime da se izrazi u ulozi gramatičkog subjekta nužno odnose na neke predmete, a nakon toga iskaze u čijim se rečeničnim izrazima javljaju denotacioni izrazi u ulozi gramatičkog subjekta svodi na logički ekvivalentne iskaze u čijim se rečeničnim izrazima ovi izrazi više ne javljaju u toj ulozi. Praktično je to bio postupak parafraziranja ili transformacije u drugu notaciju koja više nije naseljena denotacionim izrazima, nego njihovim opisima. Ono što ova teorija treba da obezbijedi jeste pitanje značenja i denotacije, njihovog međusobnog odnosa, a prije svega "pitanje logičkog statusa denotacionih izraza koji ništa ne denotiraju" (cf. *OD*, 40). Russell smatra da je problem riješen ako se iskaz u izrazu može javljati primarno kao afirmacija, a sekundarno kao negacija: u tom slučaju je samo negacija istinit iskaz.

"Ova razlika važi općenito i za istinite i za lažne iskaze. Ako 'a R b' stoji za 'a ima odnos R prema b' onda, kad je a R b istinito, postoji neki entitet, kao što je odnos R između a i b; kad je a R b lažno, takvog entiteta nema. Dakle, od svakog iskaza možemo napraviti denotacioni izraz koji denotira neki entitet ako je iskaz istinit, a ne denotira ga ako je iskaz lažan. Na primjer, istina je (u najmanju ruku pretpostavimo da jeste) da se Zemlja okreće oko Sunca, a lažno je da se Sunce okreće oko Zemlje; odatle Okretanje Zemlje oko Sunca' denotira jedan entitet dok Okretanje Sunca oko Zemlje' ne denotira nikakav entitet."²⁵

25 Cf. Russell B.(1966): *On Denoting*. In: *Logic and Knowledge*. London., p. 40

Obavezivanje ontologiji singularnih termina koji ništa ne denotiraju (npr. "Pegaz") i generalnih termina koje je Quine kasnije relaksirao i relativizirao s obzirom na sredstva individualizacije kojima raspolaže jedan jezik, Russell je nastojao teorijom konačnih opisa potpuno izbjeći: izraz koji ima svrhu da imenuje nešto može biti zamjenjen izrazom koji ne imenuje ništa. Kakve su konsekvence ovog shvatanja za ontologiju? Ako se svaka klasa izraza koji služe da imenuju nešto može supstituirati izrazima koji nemaju takvu funkciju, onda se entiteti, za koje se kaže da održavaju svoju egzistenciju zato što su zastupljeni nekim fmitnim opisom, mogu smatrati samo ontološkim himerama.

Russellov esej *On Denoting* je pokrenuo dugotrajnu i značajnu raspravu na stranicama filozofskog časopisa *Mind*. Jedna od najznačajnijih kritika njegove teorije konačnih opisa bila je ona koju je dao Peter F. Strawson u eseju *On Referring* 1959. godine. Strawson smatra da je Russellova argumentacija iz više razloga pogrešna. Kao prvo, izrazi određene vrste (denotacione fraze) koji služe da referiraju (na) ili da označe individualne objekte i koji imaju isključivo referencijsku upotrebu i upotrebljavaju se kao gramatički subjekti singularnih iskaza, ne mogu se zamjenjivati opisnim izrazima ili predikativnim dijelovima stava koji imaju upotrebu logičkog subjekta i onda se proglašavati logički vlastitim imenima, pa čak i ako im se dadne referentna forma ("*the so-and-so*" forma), odnosno forma gramatičkog subjekta. Zamjenjivanje gramatičkog subjekta logički vlastitim imenom (pojmom) koji onda denotira neki individualni predmet koji pod njega potpada i koji je značenje logički vlastitog imena, pogrešno je stoga što singularni izrazi koji služe za referiranje ne spadaju niti u jednu od ovih klasa, niti u gramatičku niti u logičku.

"Izrazi upotrebljeni na isključivo referirajući način nisu nikada niti logička vlastita imena niti opisi.. Ne postoje logička vlastita imena i ne postoje opisi (u ovom smislu)"²⁶

Na taj načinje Stravvson odbacio i gramatički i logički kriterij'kao irelevantne za značenje i denotaciju singularnih predikativnih iskaza i zasnovao svoju teoriju po kojoj je značenje (meaning) funkcija iskaza ili izraza, a označavanje ili referiranje, iednako kao istina i lažnost, funkcije upotrebe iskaza ili izraza, a ne logičke ili gramatičke funkcije koje se daju konvertirati. Prema Strawsonu, navesti značenje nekog izraza znači "navesti *generalna uputstva* za njegovu *upotrebu* referiranja ili označavanja pojedinačnog objekta ili osobe; dati značenje iskaza znači dati *generalna uputstva* za njegovu *upotrebu* u pravljenju istinitih ili lažnih tvrdnji" (*Ibid*, 155). Izvor Russellove pogreške, prema Strawsonu, bio je u njegovom brkanju referiranja ili označavanja sa značenjem. Sličnu primjedbu iznio je i P. T. Geach u eseju *Russell on Meaning and Denoting* tvrdeći da je Russell "obazrivo, ali pogrešno, stopio Fregeovu distinkciju između smisla (*Sinn*) i značenja (*Bedeutung*) sa njegovom vlastitom distinkcijom između onoga šta neki izraz 'znači' (means) i šta on 'označava' (denotes)."²⁷

(*Semantička ontologija*). Carnapova metoda semantičke analize značenja (nastala na poticaj Tarskog i njegove konstrukcije semantičkog pojma istine u formaliziranim jezicima), izložena u *Meaning and Necessity*, označila je vraćanje semantičkom pojmu istine i napuštanje verifikacionog metoda (što je Carnap

26 Cf. Stravvson, *On Referring*,. In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago. p. 151

27 Cf. Geach, P. T., *Russell on Meaning and Denoting* In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago. p. 209

učinio u tekstu *Testability and Meaning*). Prema izvještaju Ayera, Carnap je svoj negativni stav prema semantici "dramatično promijenio na kongresu kojeg je Krug organizovao u Parizu 1935. godine, na kojem je poljski logičar Alfred Tarski prikazao kratak pregled svog rada 'Pojam istine u formaliziranim jezicima'."²⁸

Carnap je ušao u projekt konstrukcije *metode semantičke analize značenja* sa namjerom da pokaže kako u jeziku funkcioniraju dva različita semantička faktora: pojmovi intenzije i ekstenzije izraza, odnosno kako je moguće jednom metodom ujediniti logičke ili semantičke operacije kojima se razumijevaju značenja izraza sa operacijom koja se odnosi na faktičke situacije na koje referiraju izrazi. Razdvajanje faktičkih i logičkih istina posmatra se samo metodološki i uzima se samo kao dvije strane ili dva faktora istog izraza: izraz ima ekstenziju kojom se odnosi ili referira ekstralingvistički, a s druge strane je podvrgnut logičkoj operaciji ili intenziji. Stoga Carnap smatra da nije potrebno duplirati entitete kao logičke i faktičke, jer svaki izraz ima "primarno neku intenziju (značenje), a sekundarno neku ekstenziju (referenciju)" (Carnap, *M&N*, p. 203) koje je moguće na kraju lingvističke filtracije ujediniti u jednom neutralnom meta-jeziku (meta-meta-jeziku) i na taj način izbjeći semantičke paradokse koji su pratili Fregeovu i Russellovu metodu semantičke analize.

Zasnivajući svoju metodu semantičke analize značenja na konceptima ekstenzije i intenzije kao semantičkim svojstvima koje posjeduje jedan lingvistički izraz, Carnap je želio izbjeći relaciju imenovanja i time singularnu predikaciju i zamjeniti je *individualnom deskripcijom* ili jednim indeksikalnim izrazom u

28 Cf. Ayer, A. J. (1990): *Filozofija u dvadesetom vijeku*. Svjetlost. Sarajevo., str. 164

formi " $((i x) (...x...))$ " koji znači "jedno individualno takvo da $...x...$ ", gdje se izraz " $(i x)$ " naziva iota-operator, a opseg " $...x...$ " je iskazna matrica sa " x " kao slobodnom varijablom. Ako postoji jedno i samo jedno individualno takvo da $...x...$, tada se kaže da *deskripcija* zadovoljava jedinstveni uvjet. U tom slučaju *deskriptum*, odnosno *entitet* na koji deskripcija referira, je to određeno individualno.

Termin *entitet* Carnap upotrebljava kao zajedničku oznaku za svojstva (*properties*), iskaze (*propositions*) i druge *intenzije*, a s druge strane za klase (*classes*), individue (*individuals*) i druge *ekstenzije* (cf. Carnap, *M&N*, 23). Između ekstenzija izraza ili predikatora postoji relacija identiteta, a uvjeti njihove identičnosti dati su i ovisni od ekstenzionalnog konteksta ili od jezika koji se odnosi na klase i individue kao na stvari (*things*). Između intenzija izraza ili designatora postoji odnos ekvivalencije za koju su uvjeti dati u intenzionalnom kontekstu ili u jeziku koji se odnosi na jezik stvari, dakle, u metajeziku. Ekvivalencija i L-ekvivalencija su prema Carnapu dva fundamentalna pojma njegove semantičke analize značenja (cf. Carnap, *M&N*, 13). Dva designatora mogu biti ekvivalentna u jednom jeziku, a ne i u nekom drugom, zato što mogu imati druga značenja u drugom jeziku. Prema tome:

"ekvivalencija designatora je zavisna od jezika, kao što su to svi semantički pojmovi. S druge strane, ekvivalencija dva svojstva nije zavisna od jezika; to je jedan nesemantički, i prema tome, nelingvistički pojam..."²⁹.

Carnap je svoju semantičku metodu analize značenja izraza imenovao još i *metodom ekstenzije i intenzije* do kojeg je došao

29 Cf. Carnap, R. (1956): *Meaning and Necessity*. The Univ. of Chicago Press, Chicago, p. 24

modificiranjem i proširivanjem nekih poznatih pojmova, prije svega pojmova klasa i svojstvo. Razliku između svoje metode i npr. Fregeove (koju najvećim dijelom usvaja), ili Russellove, Carnap vidi u tome što je svim drugim metodama zajedničko to da promatraju jedan izraz u jeziku kao ime konkretnog ili apstraktnog pojma dok njegova metoda, upravo, to izbjegava tako što svakom izrazu (riječima i iskazima i skupovima iskaza) pripisuje ekstenziju i intenziju kao semantička svojstva jednog postupka deskripcije.

Šta onda Carnap podrazumjeva pod ekstenzijom i intenzijom izraza?

1. Ako su dva *designatora* ekvivalentna, imaju istu ekstenziju;
2. Ako su dva *designatora* L-ekvivalentna onda imaju istu intenziju;
3. *Ekstenzija predikatora* je klasa individua na koje se predikat primjenjuje;
4. *Intenzija predikatora* je svojstvo koje on izražava;
5. *Ekstenzija iskaza* je njegova istinosna vrijednost;
6. *Intenzija iskaza* je propozicija (misao) izražena iskazom;
7. *EL-tenzija individualnog izraza* je ona individua na koju izraz referira;
8. *Intenzija individualnog izraza* je pojam nove vrste izražen tim imenom koji Carnap zove individualni pojam.

Sada treba navesti sljedeće: razlika između L-istine i L-ekvivalencije je u tome što kod L-istine važi *kondicional* (ako, onda), (materijalna implikacija), a kod L-ekvivalencije *bikondicional* ("ako i samo ako") (formalna imolikacija). L-ekvivalencija je određena za iskaze i za druge designatore tako što važi za dva designatora *ako i samo ako* njihova ekvivalencija slijedi jedino iz semantičkih pravila.

U knjizi *Meaning and Necessity* (1956.) Carnap je, ustvari, izložio opis svog *semantičkog sistema* sagrađenog iz tri osnovna

nivoa. Na prvom mjestu u tom sistemu su *pravila formiranja* izraza ili sintaksička pravila čiji je zadatak da uspostave identitet primitivnih logičkih i deskriptivnih izraza jezika, a način na koji se oni mogu koristiti u kombinaciji sa drugim designatorima mora biti utvrđen semantičkim pravilima toga jezika. Na drugom mjestu su *pravila designacije* ili semantička pravila koja služe za odnos deskriptivnih znakova prema različitim individualnim stvarima i svojstvima na koja referiraju. Na trećem su mjestu *pravila istine* koja izlažu značenja ili istinosne uvjete iskaza na osnovu designacija pripisanih izrazima koje on sadrži.

U ekstenziji i intenziji izraza, Carnap je, ustvari, vidio funkcije dijelova od kojih su sagrađeni na osnovu navedenih pravila za designaciju i predikaciju. Iskaz je ekstenzionalan s obzirom na designator kojeg sadrži ako je *ekstenzija iskaza funkcija* ekstenzije tog designatora, tj. ako zamjenjivanje tog designatora sa jednim ekvivalentnim designatorom transformira cijeli taj iskaz u jedan ekvivalentni iskaz. S druge strane, iskaz je intenzionalan s obzirom na designator kojeg sadrži ako je njegova intenzija funkcija intenzije designatora, tj. ako zamjena tog designatora sa jednim L-ekvivalentnim designatorom transformira cijeli iskaz u jedan L-ekvivalentnu iskaz. Iz toga se vidi da je ekstenzija designatora povezana sa pojmom ekvivalencije i to faktičke ekvivalencije ili identiteta (objekt-jezika), a intenzija povezana sa pojmom L-ekvivalencije ili strukturom meta-jezika. Kada Carnap u svom semantičkom sistemu smatra da je potrebno ekstenziju izraziti u terminima intenzije, ili funkcije objekt-jezika prevesti ili transformirati u funkcije meta-jezika, ove opet u funkcije meta-meta-jezika i to na temelju *intenzionalnog izomorfizma* ili *identiteta intenzionalnih struktura* koji postoji između ovih jezika, onda je jasna njegova opredjeljenost na rekurzivnost struktura u definiciji semantičkog sistema jezika.

U eseju pod naslovom *Empiricism, Semantics, and Ontology* koji je objavljen kao dodatak u knjizi *Meaning and Necessity* Carnap je razmotrio probleme apstraktnih entiteta i lingvističkog frameworka, njihovog odnosa i konsekvenci tog odnosa za ontologiju. Pitanje o tome, da li su generalni termini i izrazi za varijable koji referiraju na apstraktne entitete kao što su svojstva, klase, relacije, brojevi, propozicije i si., nužni aparat empirizma i logičkog pozitivizma, ili izrazi koji spadaju u Platonovu ontologiju, ili lingvističke himere koje treba izbjegavati tako što će se upotrebljavati samo nominalni jezik ili ih treba uključiti u jezičke transformacije na različitim nivoima jezičkog filtriranja u meta-jezicima, ili u meta-meta-jezicima u kojima nestaju sumnjivi termini koji referiraju na apstraktne entitete, povezano je sa semantikom, teorijom istine i teorijom značenja. Koje su, ustvari, konsekvence prihvatanja jezika koji referira na apstraktni entitet: platonska ontologija ili scientistički empirizam?

Na ovo pitanje je Carnap odgovorio tako što je kod pitanja o egzistenciji ili realitetu entiteta napravio fundamentalnu distinkciju između dvije vrste pitanja: *unutranja pitanja (internal questions)* koja se tiču egzistencije elemenata jednog sistema, i *vanjskih pitanja (external questions)* koja se odnose na egzistenciju samog sistema. U jednom teorijskom jeziku, smatra Carnap, nije moguće postaviti pitanje o egzistenciji samog sistema, pa su eksterna pitanja - ontološka pitanja - samo praktička ili izvanjska pitanja.

Svaki govor u jednom jeziku o novoj vrsti entiteta podrazumjeva uvođenje novog načina govora, ili "konstrukciju lingvističkog frameworka za nove entitete koji su u pitanju" (cf. Carnap, *M&N*, 206). Unutar novog frameworka moguća su pitanja o novoj vrsti entiteta i moguće je onda uvođenje novih termina, generalnih termina i varijabli, tako što će novi termini biti iskazivi u području već prisutne generalizacije ili predikata

višeg reda, a nove varijable će biti vrijednosti već prisutnih varijabli (cf. *Ibid*, p. 213). Prema tome, nema proširivanja frameworka izvan intenzionalnih struktura jezika koji mu je zadat semantičkim pravilima, pravilima designacije i pravilima istine. Pitanja koja nastaju u vezi sa egzistencijom novih entiteta i koja podrazumjevaju konstrukciju novog jezičkog sistema, mogu se riješiti bilo logičkom bilo empirijskom metodom jer su to teorijska pitanja, odnosno jer je "pojam realitet, koji ulazi u interna pitanja empirijski, znanstveni, nemetafizički pojam" (*Ibid*, 207), jer se postavlja unutar frameworka jezika stvari (*the things language*) ili jezika čulnih datosti (*the sens-data language*). Zato Carnap smatra daje "izbor jezika izbor svijeta".

Od internih pitanja treba razlikovati eksterna pitanja o realitetu samog svijeta stvari (*the thing world itself*), koja po Carnapu ne postavljaju niti znanstvenici (teoretičari) niti ljudi koji prolaze ulicom, nego samo filozofi. Problem je što se na to pitanje ne može odgovoriti jer je pogrešno postavljeno, jer za Carnapa u znanstvenom smislu riječi izraz *biti, znači biti element sistema*" (*Ibid*, 207), pa prema tome ovaj pojam ne može biti primjenjen na sam sistem. Carnap smatra da ne postoji mogućnost konstrukcije nekog drugog teorijskog lingvističkog frameworka koji ne bi bio reduciran na jezik stvari ili jezik čulnih datosti, a u kojem bi se moglo postaviti pitanje o bitku sistema. Teza o realitetu cjeline ne može se postaviti u jeziku ili u terminima dijelova.

Za semantiku su ovi stavovi imali sljedeće konsekvence: upotreba generalnih termina i varijabli za referiranje na apstraktne entitete, takve kakvih je prepuna teorijska fizika: kvanti svjetlosti, atomi, protoni, sile itd, premda je često dvosmislena, neophodna je i nije inkompatibilna sa baznim principima empirizma ili znanstvenog mišljenja. Problem je kada se ti entiteti hipostaziraju.

"Generalno govoreći, ako neko prihvati framevork za izvjesnu vrstu entiteta, onda je on dužan da prihvati te entitete kao moguće označeno. Prema tome pitanje dopustivosti entiteta određenog tipa ili apstraktnih entiteta uopće kao označenih reducira se na pitanje o prihvatanju frameworka za te entitete."³⁰

Iz ovog stava je onda Carnap izveo zaključak da za semantičku metodu ontološko pitanje ili pitanje o egzistenciji apstraktnih entiteta nije mjerodavno ili odlučno pitanje, nego je to prije svega pitanje

"... da li je upotreba apstraktnih lingvističkih izraza, upotreba varijabli osim tih na stvari (ili fenomenalne datosti), prikladna i korisna za svrhe za koje se semantičke analize prave, tj. za analizu, interpretaciju, razjašnjavanje, ili konstrukciju jezika komunikacije, posebno jezika znanosti"³¹

Carnapovo vjerovanje da su ontološka pitanja samo praktička, a ne teorijska pitanja, koja se tiču izbora lingvističkog frameworka, srodno je drugim sličnim uvjerenjima koja su nastala u području istraživanja analitičke filozofije i koja su bila popularna među analitičkim i lingvističkim filozofima XX stoljeća. Carnapova doktrina je *lingvistička teorija logičke istine*, koja se ponekad označava i *konvencijskom teorijom istine*. Prema tom shvatanju, istina određenih iskaza proizilazi iz pravila ili konvencija usmjerenih na izraze jezika u kojeg spadaju i u kojemu su formulisani. Prema klasičnoj pozitivističkoj poziciji, ove logičke ili analitičke istine obuhvataju sve istinite iskaze logike i

30 Cf. Carnap, R. (1956): *Meaning and Necessity*. The Univ. of Chicago Press, Chicago., p. 217

31 Cf. Carnap, R. (1956): *Meaning and Necessity*. The Univ. of Chicago Press, Chicago., p. 221

matematike, i njihova se istina temelji više na lingvističkom značenju i konvenciji nego na činjenicama. Prema tome, ovom se doktrinom ontološka egzistencija i logičko-matematička istina posmatraju kao utemeljene i utemeljive na čisto lingvističkim ili konceptualnim razmatranjima. To je stanovište lingvističkog apsolutizma, kako ga imenuje George D. Romanos (cf. Romanos, *Quine and Analytic Philosophy*) smatrajući pri tome da doktrina lingvističkog frameworka najbolji izraz lingvističkog kantijan-stva (cf. *Ibid*, 29). S druge strane, Ayer smatra da je Carnapova distinkcija eksternih i internih pitanja održiva "pod uslovom da se prema njoj odnosimo kao prema vodiču kroz različite načine na koje se mogu davati odgovori na egzistencijalna pitanja"³², odnosno da se u okviru znanstvenog jezika može govoriti znanstvenim terminima o znanstvenim entitetima, u okviru političkog jezika treba govoriti političkim terminima o političkim entitetima, u okviru jezika umjetnosti treba govoriti terminima umjetnosti o entitetima umjetnosti, što je drugi izraz Wittgensteinove teorije o razumjevanju jezika (...jezika kojeg ja razumijem).

(*Ontologija formaliziranih jezika*). Tarskijeva Konvencija T (I) nije ni u kojem primjeru primjenljiva na prirodne jezike, bar prema mišljenju samog Tarskog u *The Concept of Truth in Formalized Languages*, premda se američki filozof i semantičar Donald Davidson u svim svojim tekstovima kasnije zalagao za apliciranje ovog koncepta na iznalaženje zadovoljavajuće semantike za prirodne jezike.

32 Cf. Ayer, A. J. (1990): *Filozofija u dvadesetom vijeku*. Svjetlost. Sarajevo., str. 189

33 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic. Semantici, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London., p. 185

Može se reći da je sa Tarskijevom konvencijom (T) /konvencija (1)/ logistika oslobođena straha od semantičkih pojmova i intenzije uopće, te da se brže krenulo u povezivanje *calculusa* i semantike, čime je, naizgled, završeno jedno poglavlje analitičke filozofije koje bi se moglo nazvati filozofijom logičkog atomizma ili logičkom sintaksom jezika. Tarskijeva konvencija (T) je donijela rješenje problema postavljanja zadovoljavajuće teorije istine (semantičkog koncepta istine) za formalizirane jezike u vidu *rekurzivne definicije*, tj definicije koja ponavlja strukturu iskaza objekt-jezika u meta-jeziku, a vezu između njih čini bikondicional kao izraz formalne ekvivalencije struktura sa lijeve i desne strane. Na taj načinje formirana zadovoljavajuća ekstenzija ili izvršena je karakterizacija istinosnog predikata za sve istinite iskaze objekt-jezika koja nije mogla (još od Wittgensteinovog stava da jezik ne može opisati/karakterizirati svoju strukturu, svoju logičku formu, nego se ona u njemu pokazuje, što je značilo drugim riječima da se u jednom iskazu objekt-jezika ne može reći da li je istinit ili lažan) biti izvršena u objekt-jeziku (*calculusu*), sada je izvršena u meta-jeziku (*metacalculusu*) kao deskriptivno-strukturalnom jeziku kojim se opisuje struktura *calculusa*.

Tarski je u svom najpoznatijem eseju *The Concept of Truth in Formalized Languages*, kojeg je napisao na poljskom jeziku i objavio u Warsawi 1929. godine, a prijevod na njemački jezik 1936. godine, stavio na centralno mjesto svoje semantičke analize konstruiranje definicije istine (*the definition of truth*) u jednom datom jeziku, koja će biti "materijalno adekvatna i formalno korektna definicija izraza 'istinit iskaz'" cf. Tarski, *SFL*, 152). U prvom dijelu rada, u kojem se bavio semantičkom analizom kolokvijalnog jezika, **Tarski je došao do negativnih rezultata: na području kolokvijalnog jezika ne može se konstruirati semantička definicija istine jer svako semantičko istraživanje vodi ka paradoksima (lažljivac) i antinomijama (heterološke riječi), prije sve-**

ga zbog osnovne karakteristike *univerzalnosti* kolokvijalnog jezika koja je primarni izvor semantičkih antinomija. S druge strane, strukturalna definicija koja bi trebala ispraviti ove nedostatke, također se ne može konstruirati za kolokvijalni jezik za izraz "istinit iskaz". Univerzalnost jezika i važnije logičkih zakona nisu u suglasnosti. Različite forme parcijalne definicije istine iskaza "x je istinit iskaz" mogu se generalizirati i generalna shema ove vrste iskaza izgleda "x je istinit iskaz ako i samo ako " koja omogućava da se "p " supstituiru sa bilo kojim iskazom (npr. "Snijeg pada"), a da se na mjesto "x" stavi bilo koje individualno ime ovog iskaza. Na taj način smo u mogućnosti da iskaz označimo njegovim imenom (ime iskaza je x, označeni iskaz je p). Za individualna imena kojima se označava jedan iskaz Tarski uzima navodne znakove (*quotation marks*) i naziva ih "imena kao navodni znaci". Kao primjer jedne takve upotrebe izraza Tarski daje ime "Snijeg pada", a kao primjer kako to ime sada učestvuje u generalnoj shemi definicije istine navodi "Snijeg pada" je istinit iskaz ako i samo ako snijeg pada. Drugu kategoriju imena čine *strukturalno-deskriptivna imena* koja opisuju riječi od kojih je sastavljen izraz označen sa tim imenom. Imena kao navodni znaci, kada se upotrebljavaju kao sintaksički jednostavni izrazi, vode u kontradikciju (lažljivac), i treba onda pronaći način da se posmatraju kao kompleksni izrazi, tj. kao izrazi koji u sebi obuhvataju kao dijelove i navodne znakove i izraze unutar njih. Takvi izrazi su funkcije, odnosno "quotation--functions", koji sada postaju nezavisni izrazi koji spadaju u područje semantike i čija semantička upotreba kao funktora koji nisu ekstenzionalni (ne odnose se na objekte), nego intenzionalni, ponovo vodi ka antinomijama. **Iz tog razloga se Tarski odlučio za pokušaj konstruiranja strukturalne definicije: 'istinit iskaz je iskaz koji posjeduje takva i takva strukturalna svojstva** (tj. svojstva koja pokazuju formu i poredak sukcesije individualnih dijelova tog izraza) **ili koji se mogu dobiti iz takvih i takvih struk-**

turalno opisanih izraza uz pomoć takvih i takvih strukturalnih transformacija". (Ibid, 163)

Međutim, normalni zakoni logike koji važe u kolokvijalnom jeziku ne mogu poduprijeti ni konstrukciju strukturalne definicije jer ne sadrže konačne i fiksirane konstrukcije, nego su podložni stalnom dodavanju izraza ili bogaćenju i proširivanju strukturalne definicije novim terminima (sinonimima), odnosno kako kaže Tarski "jer taj jezik nije nešto konačno, zatvoreno ili ograničeno jasnim granicama" (*Ibid*, 164). Sumirajući razloge zbog kojih nije moguće dati materijalno adekvatnu i formalno ispravnu definiciju istine, niti semantičku niti strukturalnu, za iskaz prirodnog ili kolokvijalnog jezika, Tarski kaže:

"Po mom mišljenju, razmatranja u § 1 dokazuju emfatički da pojam istine (jednako kao i drugi semantički pojmovi) kada se primjeni na kolokvijalni jezik skupa sa normalnim zakonima logike neizbježno vodi u konfuzije i proturječja. Tko god bi želio da unatoč svim poteškoćama načini semantiku kolokvijalnog jezika uz pomoć egzaktnih metoda, bio bi prisiljen da se najprije prihvati nezahvalnog zadatka da taj jezik reformira. Naći će da je neophodno definirati njegovu strukturu, da treba nadvladati dvosmislenost izraza koji se u njemu pojavljuju, i na kraju će još morati taj jezik razdijeliti na niz jezika sa sve većim i većim opsegom, od kojih svaki prema sljedećem stoji u istoj relaciji u kojoj stoji formalizirani jezik prema svom meta-jeziku. Moglo bi se, ipak, posumnjati u to da će jezik svakodnevnog života, nakon što ga se na taj način "racionalizira", još uvijek sačuvati svoju prirodnost i neće li radije preuzeti karakteristične značajke formaliziranih jezika"³⁴

34 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London., p. 267

Ono što bi neka racionalizacija jezika morala učiniti sa njim, ako bi željela doći do semantičke teorije za prirodni jezik, tj, razdijeliti ga na različite jezike, učinio je upravo Tarski uzimajući za svoju analizu formalizirane jezike ili artifičijelno struktuirane jezike u kojima je smisao svakog izraza određen isključivo njihovom formom. Artifičijelno konstruirani jezici imaju sljedeće karakteristike:

- opisi izraza toga jezika dati su u strukturalnim terminima za sve znakove od kojih su izrazi jezika formirani;
- između svih ostalih izraza iskazi se razlikuju zbog čisto strukturalnih svojstava;
- formalizirani jezici omogućavaju istraživanja deduktivnih znanosti ("Jezik i znanost rastu zajedno ka jednoj cjelini, tako da možemo govoriti o jeziku pojedinačne formalizirane deduktivne znanosti, umjesto o ovom ili onom formaliziranom jeziku");
- strukturalne opise daju iskazi koje se zovu aksiomi ili primitivne tvrdnje;
- specijalna pravila ili pravila inferencije, kao što su strukturalne operacije, transformiraju iskaze u druge iskaze (iskaze koje se mogu dobiti iz datih iskaza uz pomoć jedne ili više aplikacija ovih operacija nazivaju se konsekvencama datih iskaza);
- konsekvence aksioma su dokazivi ili potvrdivi iskazi;
- suprotno od prirodnih jezika, formalizirani jezici nemaju svojstvo univerzalnosti.

Tarski je svoju metodu izgradio prije svega kao mogućnost da se konzistentnost stavova svake pojedinačne deduktivne znanosti osigura na taj način što će jezik koji ona upotrebljava podvrgnuti *višem tipu jezika* koji će ga reducirati, odnosno *višem tipu semantičkih kategorija* koje su za taj (objekt-jezik) date u sistemu meta-jezika, budući da strukturalni izrazi meta-jezika

služe za opis formalnih svojstava termina objekt-jezika. Taj pristup omogućava da se objekt-jezik posmatra kao fmitni skup izraza, a da se mnoštvo semantičkih kategorija objekt-jezika reducira višim semantičkim tipovima u meta-jeziku. U tu svrhu je Tarski napravio distinkciju između četiri vrste jezika: (1) jezici u kojima sve varijable spadaju u jednu i istu semantičku kategoriju, (2) jezici u kojim je broj kategorija u koje su uključene varijable veći nego u prvom jeziku, ali je konačan, (3) jezici u kojima varijable spadaju u beskonačno mnogo različitih kategorija, ali poredak ovih varijabli ne prelazi ranije dati prirodni broj n , i konačno (4) jezici koji sadrže varijable proizvoljnog stupnja poretka. Prve tri vrste jezika Tarski naziva *jezicima konačnog reda*, a jezike četvrte vrste naziva *jezicima beskonačnog reda*. Time je Tarski, praktično, uveo *metodu semantičke unifikacije varijabli* (cf. *Ibid.*, 228, 230) po kojem je izbor unificirajuće kategorije izbor one semantičke kategorije u kojoj se mogu *interpretirati* sve varijable objekt-jezika. Prema tome, Tarskijeva se metoda zasnivala na mogućnostima formiranja i transformiranja iskaznih funkcija koje sadrže varijable različitog nivoa i poretka u nadređenom tipu iskazne funkcije ili u funkciji višeg reda koja sadrži semantičke kategorije višeg reda, ili formalna svojstva višeg reda, viši tip logičke općenitosti, primjenom strukturalnih operacija od kojih je najvažnija supstitucija. Time je Tarski, upotrebom jedne dosta složene i komplicirane semantičko-strukturalne kaligrafije (izraz potiče od Tarskog), pokušao riješiti problem predstavljanja *multiplicirane semantičke općenitosti*, kao stoje Frege ranije u svom *Begriffsschriftu* pokušao predstaviti *multipliciranu logičku općenitost*.

Uvodeći u svoju metodu *rekurzivnu definiciju*, Tarski se vratio na semantičku definiciju koju je razmatrao u vezi sa kolo-kvijalnim jezikom i tu formu semantičke definicije povezo sa istraživanjem strukturalnih opisa dobijenih primjenom na račun klasa kao jedan formalizirani jezik sa svojstvima koja smo naveli

ranije. Svakom iskazu jezika računa klasa (*the language of the calculus of classes*), uzetom kao objekt-jezik, *korespondira u meta-jeziku ne samo ime tog iskaza strukturalno-deskriptivne vrste, nego ti iskazi imaju i isto značenje. Tarski je sada aplicirao generalnu semantičku shemu* ("x je istinita rečenica ako i samo ako p") na calculus klasa i njegov korespondentni meta-jezik. Karakterizacija istinosnog predikata ("I") kao predikata koji *zadovoljava* ili denotira klasu svih istinitih iskaza, dovela ga je na taj način do njegove, poznate Konvencije T (konvencije I), koju je formulirao na sljedeći način:

"Konvencija I. *Formalno korektna definicija simbola "I", formulirana u meta-jeziku nazvaće se adekvatnom definicijom istine ako ima sljedeće konsekvence:*

(a) *svi iskazi koji se dobiju/izvedu iz izraza 'x & I ako i samo ako p' supstituiranjem simbola 'x' strukturalno-deskriptivnim imenom bilo kojeg iskaza jezika o kojem se radi a simbola 'p' izrazom koji čini prijevod ovog iskaza u meta-jezik;*

(B) iskaz 'za bilo koje x, ako γ e / onda γ e S' (drugim riječim a 7 Q S')."

Samo, dakle, ako objekt jezik sadrži konačni broj iskaza fiksiranih od samog početka, konstrukcija korektne definicije istine ne predstavlja teškoću jer je dovoljno da zadovoljava shemu konvencije. Time je *ideja rekurzivne definicije* postala neophodna zbog činjenice da jedan složeni iskaz koji je kombiniran od prostih iskaza zavisi u istinosnoj vrijednosti od dijelova od kojih je složen, dok se ovdje svaki iskaz posmatra kao iskazna funkcija koja nastaje kombinacijom elementarnih funkcija i koja inkluzijom određuje njihovu istinosnu vrijednost. Na taj način je, smatra Tarski, uveden općenitiji pojam koji je primjenjiv na svaku iskaznu funkciju koja može biti sada rekurzivno defini-

35 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London., 188

rana, i kad se primjeni na iskaze vodi direktno do pojma istine. Ovaj zahtjev ispunjava *pojam satisfakcije* ili zadovoljavanja date iskazne funkcije datim objektima. Iz toga je vidljivo da je Tarskijeva semantička metoda ustvari metoda redukcije i konvencijske korespondencije kojom se pojam istine i drugi semantički pojmovi svode na jednostavnije strukturalne pojmove kao što je zadovoljavanje iskazne funkcije.

Mada se na prvi pogled ne čini da bi mogle postojati nedoumice u pogledu ontološke neutralnosti jedne ovako zasnovane metode, takva pitanja se mogu pokrenuti na način na koji ih je pokrenuo Richard L. Kirkham (*Theories of Truth*), a koje je inicirao Tarski svojom tvrdnjom na samom početku rada da je njegova semantička metoda u vezi sa klasičnom teorijom istine kao korespondencije ("*true - corresponding with reality*") cf. Tarski, *LSM*, 153). O kojoj vrsti realiteta govori Tarski kada se korespondencija odvija u njegovom sistemu jedino između semantičkih kategorija kao dijelova iskaznih funkcija i ovih kao dijelova objekt-jezika i meta-jezika? Upravo je Tarskijeva Konvencija T, zbog svoje ontološke neutralnosti, postala uzor Davidsonove holističke koncepcije radikalne interpretacije i apsolutne empirijske teorije istine.

§ 3. Filozofska logika / Filozofija ordinarnog jezika /

U tekstu *Revolt Against Logical Atomism*⁶, u kojem o logičkom atomizmu govori kao metafizičkom sistemu jednog vremena kojeg su zagovarali Russell i Wittgenstein, Gustav Berg-

36 Cf. Gustav Bergman: *The Revolt Against Logical Atomism*. In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago pp. 28-64

man navodi dva glavna dijela na koja se raspada ova metafizika: slikovnu teoriju jezika (*the picture theory of language*) i verifikacionu teoriju značenja (*the verification theory of meaning*). Prema Bergmanu, logički pozitivizam je doživio kolaps zbog *metode reduktivne analize* koja nije omogućila povezivanje ova dva dijela.

Filozofska logika (termin koji potiče od samih predstavnika oksfordske filozofije), koja je u svoj krug interesa stavila analizu svakodnevnog jezika i koja je tim pravcem išla sve do Davidsonove radikalizacije Quineovih teza i njegovog pokušaja apliciranja **Tarskijeve Konvencije T na prirodne jezike u svrhu iznalaženja zadovoljavajuće formalne teorije istine ili semantike za prirodne jezike, odbacila je centralne ideje simboličke logike** i zamijenila kritički i analitički idiom nematematskim. Dok je atomistička faza filozofije logike u djelima Wittgensteina i Russella inzistirala na jeziku kao (logičkoj) slici svijeta, odnosno na jeziku kao relacionoj strukturi svih ostalih relacija, koja te relacije omogućava i odslikava, jezik se sada tretira, počevši od *Wittgensteinovih Philosophische Untersuchungen* kao sam svijet u kojem su data pravila njegove upotrebe, pravila za sticanje, produciranje i reproduciranje jezičkih igara.

Wittgenstein je u djelu *Philosophische Untersuchungen* ustanovio prije svega novu teoriju značenja i jezika, teoriju koja značenja riječi identificira sa njihovom upotrebom unutar jedne jezičke igre, ili, mogli bi smo reći, unutar jednog modela simulacije u kojem se podešavaju značenja i referencije riječi. Dok je u *Tractatusu*, u prvoj njegovoj tezi rečeno daje svijet sve što je slučaj, sada iz razmatranja načina sticanja (učenje) i načina upotrebe jezika slijedi da je jezik sve što je slučaj, odnosno da jezik koji je sastavljen od beskonačnih skupova ili modela jezičke upotrebe (učenja i primjene) riječi, rečenica, nije više slika svijeta, nego sam svijet opisa svoje upotrebe (učenja i primjene)

rana, i kad se primjeni na iskaze vodi direktno do pojma istine. Ovaj zahtjev ispunjava *pojam satisfakcije* ili zadovoljavanja date iskazne funkcije datim objektima. Iz toga je vidljivo da je Tarskijeva semantička metoda ustvari metoda redukcije i konvencijske korespondencije kojom se pojam istine i drugi semantički pojmovi svode na jednostavnije strukturalne pojmove kao stoje zadovoljavanje iskazne funkcije.

Mada se na prvi pogled ne čini da bi mogle postojati nedoumice u pogledu ontološke neutralnosti jedne ovako zasnovane metode, takva pitanja se mogu pokrenuti na način na koji ih je pokrenuo Richard L. Kirkham (*Theories of Truth*), a koje je inicirao Tarski svojom tvrdnjom na samom početku rada da je njegova semantička metoda u vezi sa klasičnom teorijom istine kao korespondencije ("*true - corresponding with reality*") cf. Tarski, *LSM*, 153). O kojoj vrsti realiteta govori Tarski kada se korespondencija odvija u njegovom sistemu jedino između semantičkih kategorija kao dijelova iskaznih funkcija i ovih kao dijelova objekt-jezika i meta-jezika? Upravo je Tarskijeva Konvencija T, zbog svoje ontološke neutralnosti, postala uzor Davidsonove holističke koncepcije radikalne interpretacije i apsolutne empirijske teorije istine.

§ 3. Filozofska logika / Filozofija ordinarnog jezika /

U tekstu *Revolt Against Logical Atomism*, u kojem o logičkom atomizmu govori kao metafizičkom sistemu jednog vremena kojeg su zagovarali Russell i Wittgenstein, Gustav Berg-

36 Cf. Gustav Bergman: *The Revolt Against Logical Atomism*. In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago pp. 28-64

man navodi dva glavna dijela na koja se raspada ova metafizika: slikovnu teoriju jezika (*the picture theory of language*) i verifikacionu teoriju značenja (*the verification theory of meaning*). Prema Bergmanu, logički pozitivizam je doživio kolaps zbog *metode reduktivne analize* koja nije omogućila povezivanje ova dva dijela.

Filozofska logika (termin koji potiče od samih predstavnika oksfordske filozofije), koja je u svoj krug interesa stavila analizu svakodnevnog jezika i koja je tim pravcem išla sve do Davidsonove radikalizacije Quineovih teza i njegovog pokušaja apliciranja Tarskijeve Konvencije T na prirodne jezike u svrhu iznalaženja zadovoljavajuće formalne teorije istine ili semantike za prirodne jezike, odbacila je centralne ideje simboličke logike i zamijenila kritički i analitički idiom nematematskim. Dok je atomistička faza filozofije logike u djelima Wittgensteina i Russella inzistirala na jeziku kao (logičkoj) slici svijeta, odnosno na jeziku kao relacionoj strukturi svih ostalih relacija, koja te relacije omogućava i odslikava, jezik se sada tretira, počevši od *Wittgensteinovih Philosophische Untersuchungen* kao sam svijet u kojem su data pravila njegove upotrebe, pravila za sticanje, produciranje i reproduciranje jezičkih igara.

Wittgenstein je u djelu *Philosophische Untersuchungen* ustanovio prije svega novu teoriju značenja i jezika, teoriju koja značenja riječi identificira sa njihovom upotrebom unutar jedne jezičke igre, ili, mogli bi smo reći, unutar jednog modela simulacije u kojem se podešavaju značenja i referencije riječi. Dok je u *Tractatusu*, u prvoj njegovoj tezi rečeno da je svijet sve što je slučaj, sada iz razmatranja načina sticanja (učenje) i načina upotrebe jezika slijedi da je *jezik sve što je slučaj, odnosno da jezik koji je sastavljen od beskonačnih skupova ili modela jezičke upotrebe (učenja i primjene) riječi, rečenica, nije više slika svijeta, nego sam svijet opisa svoje upotrebe (učenja i primjene)*

koji predstavljaju onu djelatnost koja "prožima jezik" (cf. *PhU*, § 7). Ove djelatnosti koje Wittgenstein naziva "jezičkim igrama", a koje se provode u učenju i primjeni naučenog (jezika), jesu, ustvari, učenje i primjena opisa funkcioniranja jezika u različitim kontekstima i situacijama njihovog izgovaranja, i pravila po kojima se ti opisi mogu skraćivati i proširivati, integrirati i distribuirati te na taj način biti upotrijebljeni kao imena, ili kao opisi, ili biti naučeni kao opisi a upotrijebljeni kao imena, što otvara bezbroj mogućnosti jezičke upotrebe u beskonačnom broju jezičkih igara između kojih može da postoji srodnost ili ne koja ih povezuje u porodice igara. "Bit te djelatnosti jezičkih igara, sastoji se u tome što čovjek razvija i utvrđuje određeni sistem znakova, koji su činjenice producirane po čovjeku, pravila njihove upotrebe, koja su zakoni te djelatnosti, a ti znakovi zapravo predstavljaju jezik i njegova pravila, odnosno, ti su znakovi simboli koji... predstavljaju jezik koji je obavezan za onoga ko usvaja taj sistem znakova i njegova pravila kao sredstvo i medij izražavanja."³⁷ Centralna zamisao ovog Wittgensteinovog djela, kojeg mnogi nazivaju i lingvističkom terapijom, iskazana je u dva pojma: (1) mnogostrukost jezičkih igara ("die Mannigfaltigkeit der Sprachspiele") ili bezbroj različitih vrsta primjene riječi i rečenica koje se mogu skratiti i proširiti, postaviti i supstituirati srodnim jer "ta mnogostrukost nije ništa fiksirano, jednom za uvijek dato, nego novi jezički tipovi, nove jezičke igre, kako bi smo mogli reći nastaju, a druge zastarjevaju i padaju u zaborav". (Približnu sliku ovog zbivanja mogu da sugerišu matematičke promjene),"³⁸ i (2) mogućnost transformisanja ("die Umformungsmöglichkeit") ovih opisa, njihovog skraćivanja i

proširivanja prema pravilima jednog oblika transformacije, što je omogućilo Wittgensteinu da ustvrdi kako "razumjeti jednu rečenicu znači razumjeti jedan jezik" (cf. *PhU*, 199).

Ove Wittgensteinove ideje ponajviše su uticale na razvoj analize opisa svijeta jezika i njegove upotrebe u filozofiji koja je slijedila analizu običnog jezika. Predmet analize je sada mnogostrukost jezičkih formi, jezičkih radnji, jezičkih ponašanja, izgovaranja rečenica, odnosno mnogostrukost jezičkih igara (familije jezičkih igara - Wittgenstein) i njihove logike, njihove strukture, dubinske i površinske, sintakse i semantike takve (jezičke) mnogostrukosti, koja povlači za sobom mnogostrukost logičkih formi: različiti tipovi logike - erotetička logika, vremenska logika, situaciona logika, imperativna logika, devijantne neformalne logike - teorijski se oblikuju iz analize različitih tipova rečenica: rečenica vjerovanja/uvjerenja, željnih, upitnih, imperativnih, kauzalnih i akcionih rečenica, rečenica događanja, (cf. Davidson, *EA&E*)

Filozofija svakodnevnog i neznastvenog jezika našla je svoju motivaciju u Wittgensteinovom određenju značenja (*Bedeutung*) riječi u njegovoj upotrebi (*Gebrauch*) ili ulozi (*Role*) koju ona ima u jeziku. Nakon *Tractatusa* u kojem je Wittgenstein posmatrao logičku formu jezika kao gramatiku ili matematiku jezika koja je transcendentalna jer svojim "transcendentalnim kategorijama", koje su određeni broj matematičke raznolikosti ili određeni broj logičkih kombinacija ili određeni broj notacija (logička suma, logički produkt, implikacija, konjunkcija, disjunkcija, negacija), omogućava odslikavanje logičke forme stvarnosti, u djelu *Philosophische Untersuchungen* jezik se više ne odnosi na stvarnost tako što formom stavova odslikava formu činjenica, nego se sada odnosi sam na sebe: jezik je stvarnost čiju formu (pravila upotrebe, gramatiku, značenja) treba on sam opisati. Dok je *Tractatus* nosila misao da se "logika mora brinuti o samoj

37 Cf. Filipović, M. (1987): *Filozofija jezika I*. Svjetlost. Sarajevo. Str. 275

38 Wittgenstein, L. (1960): *Philosophische Untersuchungen*. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. S. 300

sebi" (5.473), sada se "jezik mora brinuti o samom sebi" (cf. Wittgenstein, *PhG*, S. 97). Razumjeti značenje (*Bedeutung*) nekog znaka (riječi ili rečenice) znači razumjeti gramatiku te riječi, odnosno: naučiti upotrebu te riječi u jeziku, što na kraju znači naučiti pravila upotrebe riječi u jednom jeziku i na osnovu tih pravila izvršiti klasifikaciju značenja (upotrebe) riječi.

Centralni zadatak filozofije logike kojeg su sebi postavili analitičari svakodnevnog jezika ili svakodnevne jezičke upotrebe, bio je u svakom slučaju razjašnjavanje koncepata ili logike izraza upravo svakodnevnog jezika, a ne artificialnih ili idealnih jezičkih konstrukcija izgrađenih na matematičkim konceptima funkcije, varijable, argumenta i si. Činjenica da su neki koncepti koji sačinjavaju logiku svakodnevnog jezika prilikom upotrebe izloženi devijaciji traži postupak njihovog razjašnjavanja, jednu aktivnost koja ne konstruira idealne izraze nego se bavi sagledavanjem empirijskih (a ne formalnih) svojstava jezičkih izraza. Ovaj empirijski pristup kojeg je u *Philosophische Untersuchungen* uveo Wittgenstein, a u *Our Knowledge of External World* sam Russell, proveden je sve od Austinove podjele govornih činova na izražene, neizražene i perlokutivne u *How to do Things with Words*, do Davidsonove potrage za semantikom prirodnih jezika i neformalnih diskursa koja bi se temeljila na intenzionalnim pojmovima strukture, značenja, istine, razumjevanja, tolerancije (*Charity*) diskursa uopće. Pri tome su odbačeni slogani da je filozofija logička sintaksa jezika ili da je značenje iskaza metoda njihove verifikacije. Sada su forme izgovaranja iskaza (*utterances of propositions*), a ne izrazi stavova (*expressions of propositions*) predmet istraživanja jer su to područja na kojima nastaje smisao i značenje i istinosna vrijednost rečenica: dakle,

39 Cf. Wittgenstein, L. (1960): *Das Blaue Buch*. In: Ludvig Wittgenstein: Schriften 5. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main. 19

govorne radnje i govorne predispozicije da određene govorne radnje budu ujedno određene forme djelovanja i činjenja koje ima smisao i značenje.

Mi ćemo u ovom dijelu ukratko predstaviti neke od osnovnih ideja ove orijentacije analitičke filozofije, prije svega zato da bi pokazali na kojem se kritičkom i analitičkom idiomu zasniva ovaj tip filozofije logike. Smatramo da su ideje J. L. Austina i Petera F. Strawsona najznačajnije posredovale između kasne faze filozofije Ludviga Wittgensteina i holističkih istraživanja Davidsona i Putnama.

J. L. Austin je u svom najznačajnijem djelu *How to do Things with Words* u kojem se bavio govornim radnjama (*speech acts*), pokušao jednom analizom izvjesnih formi izgovaranja iskaza povezati jezičko ponašanje/izgovaranje sa intencijom onoga ko vrši tu radnju. Austin je najprije izvršio distinkciju između dva tipa rečenice (*a sentence*) ili izgovaranja (*an utterance*): (i) *performativne rečenice ili performativna izgovaranja* (*performative sentence or a performative utterance*) ili kraće performativi, u kojem izgovaranje rečenice (*to utter the sentence*) ne služi da opiše (*to describe*) neki čin koji bi bio sadržan još u izrazu, nego je izgovaranje rečenice upravo samo to činjenje (cf. Austin, *Ibid.*, p. 6), i (ii) *konstativnih rečenica ili konstativnih izgovaranja rečenica*

Kasnije je Austin sproveo drugu vid distinkcija unutar prirode govornih radnji, razlikujući tri tipa (i) stiliziranu govornu radnju (*the locutionary act*); (ii) nestiliziranu govornu radnju (*the illocutionary act*); i (iii) perlokutivnu radnju (*the perlocutionary act*). Način na koji Austin objašnjava ovu distinkciju u vezi je sa uspostavljanjem relacije prema klasičnim problemima smisla i značenja i referencije rečenica. Austin kaže da postoji mnogo načina u kojima reći nešto (*to say something*) znači učiniti nešto (*to do something*).

"Mi smo prvo razlikovali grupu stvari koje činimo kada nešto kažemo, koje se zajedno mogu sabrati u tvrdnji da mi vršimo stiliziranu govornu radnju (*a locutionary act*), koja je otprilike ekvivalentna izgovaranju određene rečenice (*uttering a certain sentence*) sa određenim smislom i referencijom, koji je opet otprilike ekvivalentan sa 'značenjem' u tradicionalnom smislu. Drugo, rekli smo da mi vršimo (*perform*) nes-tilizirane govorne radnje (*illocutionary acts*) kao što je informisanje, naređivanje, upozoravanje, preduzimanje, &c, tj. izgovaranja koja imaju određenu (konvencionalnu) snagu. Treće, mi možemo dakle vršiti perlokutivne radnje (*perlocutionary acts*); ono što ostvarimo ili postignemo time što kažemo nešto, kao što su ubjeđivanje, nagovaranje, zastrašivanje, pa čak i iznenađivanje i zavodenje na pogrešan put."⁴⁰

Na taj načinje Austin razdijelio ono stoje imenovao upotrebom rečenice ("*use of a sentece*") ili upotrebom jezika ("*the use of language*"). Naročito će u daljem toku *kauzalnih teorija značenja i istine* značajnu ulogu odigrati Austinovo razlikovanje govornih radnji, prije svega kod Davidsona i drugih koji su se trudili oko opisa logičke forme govornih radnji koji sadrže rečenice kojima se izražavaju djelovanja i događaji.

Peter Frederick Strawson je u svom kratkom eseju *On Referring* (Mind, 1950), u kojem je izložio kritiku Russellove teorije određenih opisa, naveo i svoje vlastite postavke koje se odnose na *upotrebu* jezika. Izraze singularne predikacije, koje Strawson naziva izrazima isključive upotrebe referiranja na individualne stvari, osobe, događaje, i koji imaju ulogu gramatičkog subjekta, ne možemo zamjenjivati predikativnim dijelovima stava koji imaju deskriptivnu ulogu. Tim postupkom bi se

40 Cf. Austin, J. L. (1962): *How to do things with Words*. Clarendon Press, Oxford. p. 108

vlastita imena koja referiraju na stvari zamjenila nekim logičkim vlastitim imenima ili logičkim deskripcijama Russellove teorije opisa, što Stravvson smatra nedopustivim jer takva imena ne postoje. Takvim susstitucijama ili primjenom principa zamjenjivosti, kojeg je uveo Frege u analitičku filozofiju, a prihvatili ga u principu i Russell i Carnap, ne može se osigurati značenje riječi i rečenica. Značenje rečenica je sasvim drugog porijekla i vrste.

Da bi to pokazao Stravvson je uveo određene distinkcije kod upotrebe rečenica koje sadrže referirajuće izraze. Treba razlikovati između "(A1) rečenice (*a sentence*); (A2) upotrebe rečenice (*use of a sentence*), i (A3) izgovaranja rečenice (*an utterance of a sentence*), i sljedstveno tome, između (B1) izraza (*an expression*); (B2) upotrebe izraza (*a use of an expression*); (B3) izgovaranja izraza (*an utterance of an expession*)." Jedna rečenica je određena prije svega vremenom u kojem se izgovara, jer postoje razlike između različitih prilika upotrebe jedne rečenice. Russellov primjer rečenice "The King of France is wise" u slučaju da bi bio izgovoren jednom u vrijeme kraljevanja Luja XIV, a drugi put u vrijeme kraljevanja Luja XV, jednom bi bio istinit, drugi put lažan. Analogno svojstvo, iako ne identično, postoji i kod referirajućih izraza koje sadrži jedna egzistencijalna rečenica. Referirajući izraz se upotrebljava da označi ili nagovjesti partikularnu osobu. Isti izraz u istim ali *različito upotrebljenim* rečenicama može imati različitu značenjsku upotrebu, kao što ista rečenica može biti upotrebljena da se načine tvrdnje koje imaju različitu istinosnu vrijednost. *Označavanje ili referiranje na nešto je karakteristika upotrebe izraza*. Sam izraz ne označava ništa niti se sam po sebi odnosi na bilo šta, iako može biti

41 Cf. Stravvson, *On Referring*, In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago. p. 152

upotrebljen na različite načine da referira na prebrojive ili neprebrojive stvari. Navesti značenje izrazu nešto je sasvim različito od navođenja objekta na koji se izraz odnosi, jer značenje izraza nije objekt.

"Ljudi upotrebljavaju izraze da označe partikularne stvari. Ali značenje nekog izraza nije skup stvari ili pojedinačna stvar za čije označavanje bi se izraz korektno mogao upotrijebiti. Značenje je skup pravila, habitusa, konvencija za njegovu upotrebu u označavanju."⁴²

Stravvson smatra da je ono što je filozofiju jezika vodilo u zablude upravo distinktivna funkcija koju izrazi imaju i koja im se konvencionalno pripisuje. Izrazi imaju različite funkcije u različitim rečenicama i rečenice imaju različite funkcije u različitim kontekstima. Jedan zadatak koji izrazi imaju da ispune je referiranje ili identificiranje objekta govora, onoga o čemu se govori. Drugi zadatak je deskriptivni ili klasificirajući ili askriptivni i tiče se onoga šta se govori ili pripisuje objektu govora. Jedna je upotreba referiranja, druga askripcije. Ispunjavanje ova dva zadatka vrši se različitim izrazima koje konvencionalna gramatika naziva subjekt i predikat. U referirajućoj upotrebi izrazi koji služe da govornik i slušatelj identificiraju objekat o kojem se govori, stoje pod uvjetom konteksta izgovaranja izraza, a pod tim kontekstom Stravvson uvijek misli na vrijeme, mjesto, situaciju, identitet govornika i slušatelja, njihovu historiju itd. Askriptivna upotreba izraza mora zadovoljiti samo jedan uvjet: da je ono o čemu se govori stvar određene vrste, da ima određene karakteristike.

42 Cf. Stravvson. *On Referring*. In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago. p. 152

Konvencije za upotrebu riječi, kako za referiranje tako i za askripciju, ne smiju se miješati sa definicijama ili formalnim sistemima koji su bili preokupacija logičara atomističkog koncepta filozofije logike. Definicije ne uzimaju u obzir kontekstualne zahtjeve, a formalni sistemi se ne bave faktičkim iskazima, nego *calculusom*.

S druge strane, izrazi koji imaju sposobnost referiranja razlikuju se jedan od drugoga (1) po opsegu ili po kontekstu u kojem se vrši njihovo izgovaranje, (2) po stupnju deskriptivnog značenja koje imaju ili po konvencionalnoj limitaciji u aplikaciji na stvari određene vrste odvisno od vrste diskursa izrazi imaju minimalno ili maksimalno deskriptivno značenje, i (3) po tome što spadaju u dvije klase, jednu čiji kontekst referiranja regulira generalna konvencija, kao što su zamjenice i supstantivne fraze, i drugu za čiju se partikularnu upotrebu formira ad hoc konvencija, kao kod vlastitih imena.

U svom najpoznatijem djelu *Individuals*, koje je prvi put objavljeno 1959. godine, Stravvson je ova razmatranja proširio na problem *identifikacije* i *re-identifikacije objekta* na koji se odnosi relacija između govornika i slušatelja. Važnost objašnjenja identifikacije partikula prostorno-vremenskog svijeta leži u činjenici da objašnjenje njihovog statusa služi Stravvsonu kao paradigma za objašnjenje logičkog subjekta (*Ind.*, 12). Ovo objašnjenje je predmet kako deskriptivne tako i revizionarne metafizike, kako Stravvson imenuje svoja istraživanja, a koja služe da opišu našu konceptualnu shemu u kojoj su materijalna tijela i osobe dvije fundamentalne kategorije.

"Mogu onda naznačiti liniju istraživanja kojeg imam na umu postavljajući dva pitanja koja podsjećaju u formi i dijelom u sadržaju na kantovska pitanja: (1) koji su najopćenitije izrazi uvjeti znanja o objektivnim partikularijama? (2) da li ovi

najopćenitiji uvjeti uključuju zahtjev da materijalna tijela trebaju biti temeljne partikularije, ili je ovo prosto posebno svojstvo naše vlastite sheme za znanje objektivnih partikularija? Ili - stavljajući dva pitanja u jedno - da li je status materijalnih tijela kao temeljnih partikularija nužni uvjet znanja objektivnih partikularija?"⁴³

Naša ontologija, smatra Strawson, obuhvata partikularije, a naša konceptualna shema ih organizira u spoznaje. Put nužno vodi preko jezika u kojem se vrši identifikacija koja je relativna u odnosu na govornika i slušatelja koji u njoj učestvuju i od načina na koji oni upotrebljavaju referirajuće izraze kao što su vlastita imena. S druge strane, identifikacija je uslovljena konceptualnom shemom i njenim karakteristikama koje dopuštaju da se identifikacija jednog tipa partikularija dovede u zavisnost od identifikacije partikularije drugog tipa. Ako je to generalni način na koji funkcionira konceptualna shema kod identifikacije partikularija, onda je to značajno za istraživanja generalne strukture konceptualne sheme u terminima kojim se misli o partiku-1 arijama.

"Bila bi to onda generalna karakteristika naše sheme da sposobnost govorenja o β -partikularijama uopće zavisi od sposobnosti govorenja o α -partikularijama, ali ne i obratno. Ova bi se činjenica mogla shvatljivo izraziti tvrdnjom da su u našoj shemi α -partikularije ontološki ranije od β -partikularija, ili da su fundamentalnije ili osnovnije nego one."⁴⁴

43 Cf. Strawson, P. F. (1990): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London and New York., 64

44 Cf. Strawson, P. F. (1990): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London and New York.

Prvi uvjet kojeg trebaju zadovoljiti učesnici identifikacije jeste da su sposobni vršiti čulnu diskriminaciju partikularija, tj. da uz pomoć demonstrativnih izraza mogu direktno locirati partikularno na koje izrazi referiraju. U svrhu identifikacije i reidentifikacije partikularija u govoru i jeziku, Strawson se zalagao za drugačiji tip veze između subjekta i predikata, odnosno za njihovo povezivanje *atributivnim vezama* koje neće stavljati onda subjekt na povlašteno mjesto u rečenici i koji će primjerenije odgovarati opisu logičke relacije između njih. Stoga Strawson uvodi gramatičke i logičke kategorije koje kao gramatički i logički kriterij omogućavaju različite stilove uvođenja singularnih i generalnih termina u rečenice (cf. *Individuals*, p. 154), kojim će se izbjeći da se nešto prethodno kaže o tipovima ili kategorijama termina, kao i o vrsti objekata.

Zaključak

Iz navedenih razmatranja proizilazi daje teorija o logičkom atomizmu, začeta najprije kod matematičara Fregea, Russella i Wittgensteina, kao jedna još potpuno nezaključena logička teorija, uspjela da u dva pravca producira ontološke i epistemološke pretpostavke, na temelju kojih se zasnivala filozofija logičkog pozitivizma ili logičkog empirizma, sa logikom kao sintaksom jezika znanosti, a na drugoj strani, i skoro uporedo, filozofija ordinarnog jezika. Kako je bilo moguće da jedna logička doktrina posluži kao temelj tako različitim filozofskim orijentacijama i tako različitim kritičkim i analitičkim idiomima? Na koju vrstu entiteta je orijentirala svoj pojam istinitosti, ili koju vrstu teorije istine je zasnivala, unutar kojeg frameworka je osiguravala referenciju termina jezika filozofije u koji je pripadala?

Prvo, logički atomizam je utemeljen na matematičkom idiomu, odnosno na idiomu sintakse jezika ili logičkog calculusa (sukcesije) jezika koji se orijentira na pojam skupa, klase, relacija između elemenata skupova, relacija između svojstava. On uzima klase i svojstva kao entitete na koje referiraju singularni i generalni termini jezika neke teorije, a kao hipotetičke pretpostavke orijentira se, u prvoj fazi na analitičke pretpostavke, a u drugoj fazi na empirijske pretpostavke, tj. u prvoj fazi na idealni logički jezik, a u drugoj fazi na jezik stvari ili iskaze motrenja. Simbolička logika (čak filozofija ordinarnog jezika nije nikada napustila upotrebu simboličke notacije) je cijelo vrijeme bila orijentirana na jedan nejasan pojam tj. na pojam "činjenice" (fact) pod kojim se mislilo prije svega na logičke relacije čiji izraz su simboli -jednostavni (logički atomi) i kompleksni (logičke funkcije).

Nadalje, pokazuje se da se ono stoje imenovano kao suština transformacije esencijalističke i transcendentalne filozofije i označeno kao "Linguistic Turn" sastoji od niza okreta: 1. okreta ka ostraživanju principa matematike; 2. ontološkog okreta od ontologije čulnih utisaka ka ontologiji teorije skupova; 3. sintaksičkog okreta ka istraživanju sukcesije znakova i formalnih svojstava jezika; 4. semantičkog okreta ka istraživanju odnosa znakova prema vanjezičkim objektima; 5. pragmatičkog okreta (istraživanje relacija znakova prema njihovoj upotrebi ili njihovim korisnicima u kontekstu ljudske životne prakse). Pri svim ovim aspektima transformacije filozofije u filozofiju jezika sudjelovali su različiti kritički i analitički idiomi, prije svega matematički idiom (matematička jednoznačnost - integracija, matematička raznolikost - distribucija), idiom upotrebe jezika - jezička mnogostrukost, idiom gramatike jezika - jezička distribucija, idiom prirodnog jezika - verbalni kontekst.

Transformacija ontoloških pretpostavki logike zbivala se pod djelovanjem određenog idioma, od ontologiziranja istinosnih

vrijednosti kao vječnih i istinitih značenja riječi i iskaza "u jednom trećem carstvu" (Frege), do ontologiziranja stanja stvari (Wittgenstein), prihvatanja skupova, klasa i svojstava kao objekata na koje referiraju znaci (ekstenzivne ontologije i ekstenzivne teorije istine); od ontologiziranja jezičkog konteksta ili teorija modela (intenzionalne ontologije), do ontološke neutralnosti semantičkih koncepata formaliziranih jezika (Tarski).

Epistemološke pretpostavke u ovoj transformaciji kretale su se od zasnivanja opravdavanja (*die Rechtfertigung, the justification*) izricanja sudova u analitičkim i aporiomim matematskim istinama kao bitnim dijelovima aritmetizacije i aksiomatizacije objektnih jezika i identifikacije logičkih i matematskih stavova, do koherencije analitički ili logičkih istina (L-istine), njihove ekvivalencije (L-ekvivalencija), korelacije objektnih jezika i meta jezika putem njihove formalne strukture, pa sve do redundancije i rekurzivne definicije logičkih struktura kao teorija istine.

Novi kritički i analitički idiom, kojim je izbačen iz istraživanja matematički idiom, i na kojem se zasnivala filozofska logika, odnosno filozofija svakodnevnog jezika (poznata pod nazivom "oksfordska filozofija"), više je vodio stvaranju jedne znanosti o jeziku nego nekoj hermeneutici: istraživanje govornih radnji i formi izgovaranja iskaza (*the utterances of propositions*), te uzimanje verbalnog konteksta ili neformalnih diskursa kao koordinata unutar kojih se određuje istinitost iskaza u zavisnosti od govornika, njegovih uvjerenja, prostora i vremena, i izbora forme koju on daje svojim iskazima, manje je vodilo filozofiji jezika nego jednoj znanosti o jeziku koja se onda distribuirala u discipline kao što su sociolingvistika i psiholingvistika, koje se prema Putnamovoj "lingvističkoj podjeli rada" bave postavljanjem jezičkih standarda ili stereotipa, a s druge strane karakterizacijom njihove individualne upotrebe (cf. Putnam, *M&M, in PP*)

Treći dio

HOLISTIČKI KONCEPT FILOZOFIJE LOGIKE

§ 1. Holizam versus atomizam

Analitička filozofija, koja se temeljila na logičkom atomizmu kao na središnjem kritičkom i analitičkom idiomu apliciranom na analizu jezika, dobila je nakon G. Fregea, L. Wittgensteina, B. Russella i R. Carnapa svoju kritiku u djelima post-analitičkih filozofa, logičara, matematičara, i filozofa znanosti, prije svega kod W. V. O. Quinea i D. Davidsona, koji su započeli promjenu kritičkog i analitičkog idioma redefiniranjem starih vidova empirizma, pozitivizma, scijentizma i pragmatizma i apriornih koncepata koji su ih utemeljili.

Atomistički koncept filozofije logike zamjenjen je holističkim konceptom koji svoje porijeklo ima prije svega u teoriji ili filozofiji znanosti, odnosno fizikalizmu i scijentizmu koji se nadahnuo teorijom relativiteta Einsteina, Lobačevskog i Riemanna, odnosno kvantnom fizikom i korpuskularnom teorijom svjetlosti. Partikularizam ili mnogostrukost, koji su se teorijski uobličili u fizikalizmu i empirizmu dvadesetog stoljeća, odbacili su atomistički zahtjev za jednoznačnošću koji je od Aristotelebove logike i filozofije prirode stajao kao centralni zahtjev metafizičkog koncepta prirode, jezika i duha, a počev od Fregea bio osnovna namjera sadržana u iznalaženju idealnog calculusa.

Bertrand Russell je bio taj koji je decidirao filozofiju logičkog atomizma¹, koja se, kako primjećuje Gustav Bergman, pretvorila u metafiziku logičkog pozitivizma,² čime se kritički i analitički idiom, koji je u svojoj suštini bio matematički (teorija skupova, račun klasa, račun predikata), i koji je nosio analitičku filozofiju, pokazao kao metafizički: pitanja filozofije matematike, koja su nastala povodom definicije broja, nužno su uključila dalju primjenu temeljnih filozofskih pojmova i kategorija, a prije svega dihotomije kantijanskog porijekla (analitičko-sintetičko, apriorno-aposteriorno), tako da se njihovo istraživanje nije moglo više zadržati niti na tlu matematike, niti na tlu logike, koja je identificirana sa matematikom, već se povodom tih pitanja moralo postaviti pitanje o ontologiji znakovnog pisma (jezika) i egzistenciji takvih entiteta kakve su klase, atributi, brojevi, zbog čega su se u području istraživanja pojavile univerzalije filozofije logičkog atomizma. Vezanjem logike sa teorijom skupova učinjen je, preme Quineovom mišljenju, drastičan ontološki obrat," koji je sa sobom donijeo i drastične ontološke ekscese unutar kvan-

1 Cf. Russell, B. (1918): *Philosophy of Logical Atomism*. G. Allen & Unwin, London (slov. prev.: *Filozofija logičnoga atomizma*. CZ, Ljubljana, 1979. str. 20.

2 Cf. Bergman, G. (1954): *The Metaphysics of Logical Positivism*. Logmans, Green & Co., London, p. 54 gdje se kao glavne dvije "metafizičke" tendencije logičkog pozitivizma određuju logički konstrukcionizam (*logical constructionism*) i logički strukturalizam (*logical structuralism*). No Bergman ne vidi u tome radikalnu novost okreta u jezik ili u analizu jezika, nego u metodu, koju su, s jedne strane, primjenjivali idealni lingvisti ili formalisti i konstrukcionista kakav je bio npr. Carnap (cf. p. 32) koji su svojim načinom rekonstruirali na novi način staru metafiziku, tj. *idealnu jezičku sliku svijeta*, ili idealnu sintaksičku i semantičku strukturu svijeta, a ne onu kakvu je u stanju dati obični jezik povezan sa normalnim zakonima logike i sa normalnim gramatičkim pravilima kompozicije rečenice.

3 Cf. Craine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York., p. 73

tifikacione interpretacije varijable (multiplicirane logičke općenitosti) u kojima se rasipala ontologija⁴ na polu-entitete (klase, svojstva, relacije, brojeve, jednoroge, homerske bogove, itd.) koje je morala prihvatiti teorija. Time je preden put od postavljanja problema sintakse u prvi plan ka otvaranju semantičkih pitanja i izgradnji jedne semantičke ontologije koja se od problema smisla i značenja okrenula ka problemima referencije singularnih i generalnih termina.

Kako su se brzo stvari mijenjale na području semantičke filozofije najbolje svjedoči Bertrand Russell koji je u prvom izdanju *The Principles of Mathematics* (1903) tvrdio da svaki termin, kako singularni (vlastito ime) tako i generalni (predikat) označava nešto ekstra-lingvistički, odnosno referira na neki objekt.⁵ No, već u predgovoru drugog izdanja Russell se predomislio i korigirao u skladu sa njegovom novom teorijom denotacije (*Theory of Definite Descriptions*) koju je razvio u eseju *On Denoting* (1905) i u kojoj odbacuje Fregeov pojam značenja.⁶

Holistički koncept filozofije logike, odbacivši Carnapov koncept *lingvističke teorije logičke istine*, po kojoj je izbor jezika (jezika stvari ili iskaza motrenja) ujedno izbor svijeta (cf. Carnap, *M&N*, p. 204), okrenuo se potpuno u pravcu pronalaženja idealne teorije različitih modela opisa svijeta i različitih modela jezika ili jezičkih igara; takve teorije koja može u sebe uključiti, sjedne strane, beskonačnu mnogostrukost pojavljivanja stvari i njihove

4 Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York p 55

5 Cf. Russell, B. (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London. 12

6 Cf. Russell B. (1966): *On Denoting*. In: *Logic and Knowledge*. London. Russell je odbacio i Fregeovu i Meinongovu teoriju značenja smatrajući obadvije teorije nezadovoljavajućim zbog zadržavanja vlastitih imena koji se trebaju u singularnoj predikaciji odnositi na pojmove, a ne na predmete.

čulne datosti (fenomenološku ontologiju), a s druge strane osigurati opis te mnogostrukosti pomoću mnogostrukosti povezivanja konačnog broja elemenata jezika (konačnog broja jedinica vokabulara), te na kraju teoriju tog opisa i njegovog prijevoda u kanonsku notaciju zasnovati kao teoriju istine za jednu semantičku ontologiju ili teoriju konstitucije (racionalne rekonstrukcije, cf. Carnap, *LAW*). Odbacivanjem (Wittgensteinove) slikovne teorije jezika, tj. uviđanjem da je jedna od zabluda na kojoj je počivala atomistička filozofija logike ona o odslikavanju relacija između stvari ("stanja stvari") u relacijama koje postoje između elemenata jezika ("elementarni stavovi"), i druge zablude, da može postojati takav jezik koji bi jednoznačno referirao isključivo na čulne datosti (protokolarni stavovi) a onda se filtrirao kroz različite tipove konstruktivnih, simboličkih jezika, postupcima i pravilima formacije i transformacije koje pruža čista (logička) sintaksa, odbačen je Carnapov entuzijazam da se unutar jednog jezika može izvršiti ono što je Wittgenstein tako uporno odbacivao: da jezik može opisati i svoju logičku strukturu osim što prikazuje/odslikava logičku strukturu svijeta.⁷

Atomistički koncept filozofije logike bio je u potpunosti posvećen jednom zadatku: otkrivanju *idealnog jezika* (*calculusa*) ili idealnog znakovnog pisma koje će osigurati jednoznačnost reprezentacije ili jednoznačno obostrano preslikavanje dva beskonačna skupa: skupa relacija, stanja stvari, činjenica, slučajeva (Svijet) i skupa relacija između riječi (Jezik). Treći skup, skup relacija između misli, propozicija, iskaza (Um, Duh, Ja, Svijest), koji je možda najzainteresiraniji za ovu relaciju, ispao je ovdje

7 Cf. Carnap, R. (1937): *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York. p. 282. U dijelu V pod naslovom *Philosophy and Syntax* navodi da metafizički stavovi nemaju logičkog sadržaja i da su zato pseudo-stavovi.

iz igre. On se zadržao još jedino u Fregeovim pojmovima "*die begriffliche Inhalt*" i "*Bedeutung*", a nakon Wittgensteina i Russellu ponovo se pojavio kod propozicionalista ("*proposition*"), tj. kod zastupnika teorije po kojoj su propozicije (*proposition*, iskaz koji stoji u jednom izrazu) značenja iskaza ili ono identično što iskazuju različite iskaze koje imaju istu istinosnu vrijednost. No Carnapova podjela između čiste i deskriptivne sintakse⁸ omogućila je završnu fazu atomističkog koncepta istine koju je bilo moguće usvojiti i primjeniti na formalizirane, idealne, konstruirane (umjetne) jezike kroz uvođenje nove dihotomije: objekt-jezika i meta-jezika. Nakon Tarskijeve koncepcije istine u formaliziranim jezicima i njegove Konvencije T (Konvencije I) kojom je uvedena rekurzivna definicija ili ponavljanje struktura iskaza i njihovo povezivanje *obostranim jednoznačnim bikondicionalom*, kojim se ne preslikavaju *element za element* (*analitička hipoteza značenja*), nego *struktura za strukturu* (*holofrastička hipoteza značenja*), zatvoren je krug mogućnosti davanja jedne (formalne) teorije istine, na način na koji je to već ranije uradio Frege sa modusom ponendo ponensom. Za holističku koncepciju filozofije logike, koja se uveliko učila na greškama, prije svega Carnapove lingvističke koncepcije teorije logičke istine, ostale su u nasljeđe sve dihotomije analitičke filozofije čiju neodrživost je trebalo pokazati i na taj način osloboditi put za empirizam bez dogmi, pragmatizam i naturalizam bez dogmi, scijentizam itd.

(Holističke igre). Nestabilnost referencije, njena empirijska (ostenzivna) nedokučivost (*inscrutability of reference*) i mogućnost njenog kontekstualnog podešavanja putem različitih sistema analitičkih hipoteza (ili hipoteza prevođenja), otvorili su prostor

8 Cf. Carnap, R. (1937): *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York. p. 7.

istraživanju holističkih empirijsko-teorijskih igara u jeziku između objekt-jezika i meta-jezika: ontološki i konceptualni relativitet su označili povratak mnogostrukosti prostorno-vremenske distribucije i integracije objekata za koju se sada trebala naći logičko-deskriptivna notacija koja će logičkim operacijama sa gramatičkim strukturama odslikati ovu prostorno-vremensku distribuciju i integraciju stvari vanjskog svijeta, njihovih prostorno-vremenskih tačaka i svojstava, drugim riječima, iznaći matematički opis fizičkog svijeta, fizičkom pojmu mnogostrukosti parirati logičko-gramatičkom strukturom opisa i prevoda tog opisa u drugi opis ili u drugu vrstu notacije. Time je prihvaćen fizikalizam i naturalizam kao kritičko-analitički idiom: predmet analize i istraživanja su modeli stvarnosti (modeli referencije, ekstenzije, označenog) i modeli opisa/teorije stvarnosti (modeli značenja, intenzije, oznaka, modeli modela). Pokazala se nemogućnost svođenja ili inkomenzurabilnosti (Kuhn) teorija o svijetu i mogućnost različitih paradigmi tog opisa. Quine je utvrdio da holističke igre (teorije, modeli) po svom empirijskom sadržaju mogu biti identične, tj, polaziti od istih jezičkih i ekstra-jezičkih stimulacija na nivou motrenja, a da po svojoj logičkoj formi ili na teorijskom nivou budu inkompatibilne i neprevodive jedna u drugu zbog različitosti logičkog aparata koji se na njih primjenjuje.

Radikalizaciju Quineovih osnovnih ideja o ontološkom relativitetu i konceptualnom relativitetu dao je Donald Davidson. U čemu se sastoji Davidsonova radikalizacija Quineovih temeljnih teza? Prvo, Davidson teoriju značenja ne dovodi u vezu sa bilo kakvom ontogenezom značenja ili sa značenjem koje stimulira (stimulus meaning), nego direktno u zavisnost od teorije istine jednog prirodnog jezika. U tom smislu, kako kaže Richard Rorty, Davidson nije ni redukcionista ni ekspanzionista jer pos-

matra empirijski kako se zasnivaju i raspadaju strukture jezičkih igara u samoj upotrebi jezika i kako im ta upotreba određuje značenje. Samo unutar jedne zadovoljavajuće formalne teorije istine za prirodni jezik može teorija značenja imati svoj smisao, a ta formalna teorija istine mora biti empirijska teorija upotrebe jezika. Nadalje, radikalna interpretacija ili razumijevanje jedne pojedinačne teorije nije ovisno od njenog interpretiranja unutar jedne teorije u koju spada, nego od interpretiranja same (čitave) teorije, od njenog novog prilagođavanja verbalnom ponašanju. Nadalje, ne radi se o nedokučivosti referencije ili o relativiziranoj ontologiji, nego o "stvarnosti bez referencije" (*Reality without Reference*), o jednoj apsolutnoj teoriji istine kao rekurzivne definicije za pojedinačnu rečenicu iz koje ispada referencija. To su sve razlozi zbog kojih Ian Hacking Davidsona smatra više holističkim od Quina, odnosno super-holističarem empirijske teorije istine.⁹

§ 2. Background holizma (fizikalizam, empirizam, pragmatizam)

Sa Carnapom je filozofija logičkog pozitivizma konačno uvukla sve filozofske probleme u jezik da bi ih onda svođenjem jezika na jezik empirijskih znanosti (jezik stvari), odnosno na iskaze motrenja empirijske teorije znanosti potpuno eliminirala njihovim pročišćavanjem kroz mrežu jezika - mrežu logičko-gramatičkih transformacija - kakvu je Carnap opisao u *Der lo-*

⁹ Cf. Hacking, Ian: *Styles of Scientific Reasoning* in: Rajchman, J. & Cornel, W. (1985): *Post-Analytic Philosophy*. Columbia Univ. Press. New York., pp. 159.

gische Aufbau der Welt^v No kraj onog mističnog, koje je ipak ostavio Wittgenstein u *Tractatusu* kao izvjesnu lingvističku stvar po sebi (o kojoj se ne može govoriti), koja se ne može odslikati u jeziku, čak ni u logičkim stavovima, već se zrcali u općoj formi elementarnih stavova prirodnih znanosti, čime je nagoviješteno da se logika (struktura) jezika ne može odslikati u jeziku, nego samo struktura jedne logičke relacije (činjenice) u jednoj elementarnoj logičkoj formi (stav), doznačio je Carnap jednim fichtevskim potezom u *The Logical Syntax of Languages*. Tu Carnap iznosi tvrdnju da se, suprotno Wittgensteinovom mišljenju, može jedan jezik prikazati ili opisati svoju strukturu u samom sebi: drugim riječima, prelazak na potpunu lingvističku teoriju istine tražio je semantičku ontologiju. Razlikujući između materijalnog i formalnog oblika govora (cf. Carnap, *LSL*, p. 284), odnosno razlikujući između objekt-iskaza i sintaksičkih iskaza ili iskaza logike znanosti, Carnap je dokazivao da su u istom jeziku prvi iskazi prevodivi u druge, odnosno da je materijalni oblik govora prevodiv u formalni oblik govora. Argumentacija je išla za tim da pokaže potpunu korelaciju čiste i deskriptivne sintakse koja će se kasnije pretvoriti, naročito u formulaciji pojma istine za formalizirane jezike (Tarskijeva Konvencije T), u rekurzivni odnos objekt-jezika i meta-jezika.

Holistička filozofija logike će ovom problemu prići sasvim drugačije, odnosno ona će odbaciti koreliranje pojedinih iskaza i postaviti pitanje o prevodivosti svih iskaza (iste logičke strukture) koji pripadaju jednoj teoriji i njenoj ontologiji (objekt-teo-

10 Carnap je u ovom radu u kojem je izložio teoriju saznanja kao racionalnu simboličku rekonstrukciju dao prvi put način na koji funkcioniraju meta-jezici i na koji se iz formulacija koje započinju sa doživljajima fizičkim i psihičkim gradi logička slika svijeta a ujedno početni jezik čisti od sadržaj. Cf. Carnap, R. (1928): *Der logische Aufbau der Welt*. Berlin. S. 87

rija) u drugu teoriju koja posjeduje svoj vlastiti aparat identifikacije objekata. Radikalniji holizam će odbaciti i to i postaviti pitanje o prevodivosti jezika kao cjeline, kao i pitanje o radikalnoj interpretaciji (Davidson).

Logički pozitivizam se je orijentirao na povlaštenu epistemologiju ili epistemologiju znanosti i to prije svega matematike i fizike. Logika je za Carnapa jezik znanosti (cf. Carnap, *LSL*, p. XIII), a logička sintaksa, čista i deskriptivna, ništa drugo nego matematika i fizika jezika (*Ibid.*, p. 284). S druge strane, princip empirizma (cf. Carnap, *T&M*), zastupan od većine pozitivista, počivao je na kriteriologiji metoda verifikacije, potvrđivanja i provjeravanja, koja je tražila da stavovi znanosti budu formirani od termina koji imaju empirijski sadržaj i da empirijski stavovi budu empirijske hipoteze.¹¹ Na taj način se dospjelo do jezika stvari ili iskaza motrenja. Holizam je odbacio i ovu tezu logičkog pozitivizma uvodeći u naturalističku epistemologiju sisteme analitičkih hipoteza (cf. Crmine, *OR*, 33 i *W&O*, 68) ili hipoteza prevođenja kojima se podržavaju semantičke korelacije u prevođenju iskaza i koji mogu biti kompatibilni sa verbalnim ponašanjem, a ipak nedjelotvorni u prenosu značenja i referencije jezika. Na ovaj beskonačni proces koreliranja prisiljena je empirijska teorija jezika.

Quineova naturalistička perspektiva, koja još nije bila sasvim izražena u ranijim filozofskim esejima, a do punog izraza dolazi u njegovom glavnom djelu *Word and Object* (1960), u glavnim idejama, najprije kao naturalistička epistemologija, oslonjena je na Deweyev naturalistički koncept spoznaje, a naglašava, prije svega, sa jednog holističkog stanovišta, povezanost

U Cf. Ayer. A. J. (1936): *The Elimination of Metaphysics*. In: Ammerman, R. R. (1965): *Classics of Analytic Philosophy*. McGraw-Hill. USA. p. 113.

i kontinuitet saznanja od svakodnevnog do laboratorijskog, a naročito kontinuitet filozofske i empirijske spoznaje.

Deweyev uticaj na holistički koncept filozofije logike bio je presudan naročito u shvatanju jezika i teorije značenja, razlikovanja znaka i simbola kao različitih oblika reprezentacije (fizičke i mentalne), pa onda i kao različitih jezičkih upotreba. Jezik je za Deweya sastavljen od fizičkih stvari (znakova), on sam je čak jedna biološka matrica, jer je jezik

"... s jedne strane, strogo biološki način ponašanja, koji izrasta putem prirodne neprekidnosti iz ranijih organskih aktivnosti, dok, s druge strane, prisiljava pojedinca da zauzme stanovište drugih pojedinaca i da misli i istražuje sa stanovišta koje nije strogo lično, već je zajedničko onima koji su učesnici ili 'stranke' u zajedničkom poslu."¹³

Ova druga strana koja jezik čini društvenom činjenicom ili "kulturnom institucijom" ili intelektualnim ponašanjem pojedinca kojim je on uslovljen i povezan sa ponašanjem drugih pripadnika preko upotrebe jezika, jeste osnova iz koje se i zbog koje se značenja riječi određuju dogovorno, odnosno značenja riječi su dogovorni simboli i oni su zajednički za intelektualnu matricu. U tom smislu i za Deweya značenja nisu nikakva svojstva riječi ili rečenica koja bi im pripadala po sebi, nego su prije svega izraz ponašanja, izraz koji je nastao "u direktnoj vezi sa akcijom u situacijama koje su prisutne" (*Ibid*, p. 101), te su na taj način značenja riječi produkt "suglasnosti u udruženom ponašanju" (*Ibid*, p. 99). Kao konsekvens bihejviorističkog i natura-

12 O ovom kontinuitetu govori i Hilary Putnam u Putnam, H. (1981): *Reason, Truth, and History*. Cambridge Univ. Press. p. 127, tvrdeći da čak i znanost podrazumijeva jednu vrijednost: vrijednost istine.

13 Cf. Dewey, J. (1962): *Logika. Teorija istraživanja*. Nolit. Beograd., str. 99

lističkog shvatanja jezika, slijedio je Deweyev holistički nalaz činjenice

"... da nijedan zvuk, znak ili proizvod vještine, nije riječ ili dio jezika, uzeti izdvojeno. *Svaka riječ ili rečenica ima ono značenje koje ima samo kao član sistema međusobno povezanih značenja.*" (*Ibid*, 101)

Quine je u pogledu shvatanja jezika, njegove uloge u svakodnevnom govoru i njegove uloge u znanstvenom pogonu, bio pod stalnim uticajem ovih filozofskih ideja (naturalizma, bihejviorizma, pragmatizma) koje je formulirao Dewey.¹⁴ Quineova filozofska pozicija ontološkog relativiteta i jeste proizašla iz njegove filozofije jezika. S druge strane, Quine prihvata osnovne ideje jedne vrste pragmatizma, i u vezi je sa logičkim empirizmom ili logičkim pozitivizmom, no kod njega su ove ideje "bitno transformirane holizmom i ne mogu se identificirati sa tradicijom ovih ideja" (cf. Hookway, C. (1988): *Quine. Language, Experience and Reality*. Polity Press, Cambridge), premda Quine neki filozofi koji i sami pripadaju holističkom načinu mišljenja, kao npr. Hilary Putnam, proglašavaju "posljednjim velikim pozitivistom" (cf. Putnam, *RHF*). Quine je odbacio (ili ublažio) i scijentizam logičkog pozitivizma i lingvističku teoriju logičke istine, posebno verifikacijski kriterij istinitosti, shvatajući jezik kao komunikacijski, bihejvioristički sistem koji je relativan od prostora, vremena i korisnika, od verbalnog ponašanja i formi izgovaranja iskaza. U *Two Dogmas of Empiricism* iz 1951. godine, Quine je napao semantičku doktrinu pozitivista, odbacujući pozitivistički ideal analize, odbacujući dihotomiju iz-

14 O ovom filozofskom uticaju svjedoči sam Quine na početku svoga eseja *Ontological relativity, Quine, W. v. O. (1969): Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York S. 27.

među logičkih i faktičkih istina koja slijedi iz dihotomije analitičkih i sintetičkih iskaza. Postanalitička filozofija u Quineovoj filozofiji odbacuje gotovo sve centralne dogme pozitivizma, a ipak ostaje na stanovištu da filozofija mora biti znanstvena.

§ 3. Ontološki relativitet (Quine) i njegova radikalizacija (Davidson)

Pitanje o tome koji je posljednji razlog koncepta ontološkog relativiteta i konceptualnog relativiteta kojeg je utemeljio Quine u svojoj holističkoj filozofiji jezika i realiteta, moguće je postaviti jedino kao pitanje u oba smjera, kao dvosmjerno pitanje: šta više utemeljuje relativitet: nedokučivost referencije singularnih termina ili priznavanje ontologije generalnih termina. Šta je u stvari smisao holističke koncepcije? Da li je to ontološki i epistemološki redukcionizam i postupak simplifikacije *teorijskog modela svijeta* kakav je poznat u Carnapovom programu logičke izgradnje svijeta (racionalne rekonstrukcije, cf. Carnap, *LAW*) ili je konstrukcija alternativnog *svijeta teorijskih modela* i sistematske korelacije njihovih idioma (ontoloških, logičkih, epistemoloških) ili njihovog prevođenja (simuliranja) bez opasnosti po sadržaj?

Govor i mišljenje o predmetima ili objektima fizičkog svijeta koji spadaju u prostorno-vremenski trodimenzionalni framework, referiranje singularnih i generalnih izraza, koreliranje riječi i rečenica, Quine je doveo u zavisnost od *idioma identiteta* i *idioma kvantifikacije* kojeg upotrebljava jedan jezik. Usvajanje i upotreba tog jezika počivaju na usvajanju socijalnog uzorka jezičkog ponašanja u čijem osnovu stoji skup ekstralingvističkih stimulacija kao skup uvjeta istinitosti empirijskih ili egzistencijalnih iskaza koji upotrebljavaju singularne izraze. No objekti

iskaza motrenja pripadaju vremensko-prostornom framevorku u kojem se stvari pojavljuju mozaično, u fazama, u različitim relacijama prostora i vremena zbog čega stvari nisu identične sa svojim prostorno-vremenskim odsječcima ili načinima pojavljivanja. Quine najednom mjestu (cf. *Speaking of Objects*, p. 23) kaže: "*No entity without identity*" čime tvrdi da identitet ne pripada stvarima niti je relacija između stvari (o tome su već govorili Platon u *Parmenidesu* i Frege u *Sinn und Bedeutung*), nego sferi misli (pojmu) i jezika. No ovdje se ne radi kao u Fregeovom definiranju identiteta kao logičkog odnosa supsumcije $F(a) = F(b)$ predmeta pod pojam, nego kao odnosa riječi i njenih značenja: riječ koja referira na neki predmet takođe nije identična sa svim svojim "semantičkim fazama/upotrebama": *odsustvo jednostrukosti prostorno-vremenskog pojavljivanja predmeta* povlači za sobom *odsustvo jednoznačnosti riječi*. To je temeljni aksiom iz kojeg je Quine izveo zaključak da ako objekti fizičkog svijeta zavise od svojeg frameworka tj. od prostora i vremena, onda i elementi jezika, riječi, zavise od iskaza, a iskazi zavise od resursa jezika u koji spadaju (vokabulara), odnosno da su idiomi identiteta i kvantifikacije lokalni ili provincijalni te da se ne mogu nikada supstituirati (prevesti jedan u drugi) bez ostatka. Lokalni ili provincijalni idiomi identiteta na kojima počivaju različiti jezici sa svojim vokabularima i svojim mogućnostima konstruiranja tipskih struktura rezultat su različite referencije singularnih termina i različitog vjerovanja u vrstu entiteta kojoj se pripisuje egzistencija (različite ontologije), mada ekstra-lingvistički stimulansi mogu biti identični. Stoga Quine zaključuje:

"Kada poredimo teorije, učenja, stanovišta, i kulture po osnovu toga za koje vrste objekata tvrde da postoje, onda ih poredimo u odnosu koji sam ima smisla jedino provincijalno. To ima smisla samo do te mjere do koje naši napori da

prevedemo naše vlastite/udomaćene idiome identiteta i kvantifikacije donose ohrabrenje u pravcu postizanja jednostavne i prirodno-izgledajuće korespondencije."¹⁵

Centralno ontološko pitanje empirističke teorije koja posjeduje u sebi analitičku hipotezu jeste: kojim se entitetima unutar jedne teorije priznaje egzistencija, odnosno na koje entitete referiraju singularni i generalni termini te teorije. Pitanje referencije generalnih termina i polu-entiteta (brojevi, klase, svojstva, jednorozni, homerski bogovi) koje - po Quineu - treba uključiti u sebe jedna teorija ili jedna konceptualna shema, unutar koje tvrdnje o takvim entitetima imaju smisla,¹⁶ dovedeno je u zavisnost od prevođenja, ne pojedinačne rečenice ili iskaza, nego čitave teorije u termine druge teorije, odnosno u termine parafraze ordinarnog jezika ili kanonske notacije znanstvenog jezika koja simplificira daru teoriju i izbacuje iz igre i polu-entitete i generalne izraze.

(Relativni empirizam). Pitanje o tome kako su mogući naši ontološki pojmovi Quine je vezao za pitanje koliko doseže naša kvantifikaciona forma govora, odnosno na koje entitete se pro-teže egzistencijalni kvantifikator ako ti entiteti trebaju biti vrijednosti varijable koja je vezana kvantifikatorom. Za Quinea

15 Cf. Quine, W. V. O. *Speaking of Objects*, In: Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York. p.6.

16 U eseju pod naslovom *On What There Is* Quine govori o dopuštenoj upotrebi različitih konceptualnih shema ili različitom ontološkom obavezivanju, u tom smislu daje izbor ontologije izbor konceptualne sheme u kojoj jedna vrsta entiteta ima epistemološki prioritet. Sa stanovišta fenomenalističke konceptualne sheme ontologije fizičkih objekata i matematičkih objekata su čisti mitovi jer počivaju na ontologiji teorije skupova. Cf. Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. In: W. v. O. Quine, *From a Logical Point of View*, Harper, New York. p. 19.

"biti" znači biti vrijednost varijable u jednom stavu ili u jednom otvorenom iskazu (onom koji posjeduje varijablu).

Shvatanje da je varijabla, i to objektno veziva varijabla, suština ontološkog idioma i suština referencijalnog idioma,¹⁷ pa prema tome ujedno i suština *objektne interpretacije kvantifikatora* kojom se ontologija stavlja u područje vezane varijable, ili područje logičke općenitosti, kako se Frege izražavao (cf. Frege, Gottlob: *Schriften zur Logik und Sprachphilosophie*, S. 117), ukazuje na zadržavanje jedne vrste "mekog" pozitivizma i verifikacione teorije koja se poziva uvijek na iskaze motrenja (kamen temeljac teorije) i na čulnu datost referencije koja je prevodiva u teorijske stavove.

"Quineovo shvatanje ontologije može se sagledati kao produkt dvije ključne ideje, ideje koje su izažene u dva njegova dobro poznata slogana: "*biti je biti vrijednost varijable*" i "*Nema entiteta bez identiteta*"... Prvi slogan uvodi Quineov kriterij ontološkog obavezivanja, jedan test o kojoj vrsti entiteta jedna teorija tvrdi da postoje; drugi uvodi njegove *standarde ontološke dopustivosti* - samo oni entiteti će biti tolerirani za koje mogu biti pribavljeni adekvatni kriteriji identiteta."¹⁸

Ovo vezivanje ontologije uz varijablu ili uz predikativni (nezasićeni ili otvoreni) dio iskaza značilo je istovremeno eliminiranje singularnih termina (imena) i na taj način izbjegavanje svih problema koji su vezani za singularnu predikaciju. Mogli bismo reći: *eliminiranje semantičke bifurkacije* (dvosmislene

17 Cf. Quine, W. v. O. (1994): *The Ways of Paradox and Other Essays*. Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts, London, England. p. 272

18 Cf. Haack, S. (1978): *Philosophy of Logics*. Cambridge Univ. Press, Cambridge. p. 43

upotrebe istih termina) koja dovodi do nedokučivosti referencije: činjenice da se neki termini upotrebljavaju na dvostruki način, jednom kao *konkretni generalni termini*, drugi put kao *apstraktni singularni termini* (cf. Quine, *OR*, p. 38). Eliminiranje singularnih termina i njihovo zamjenjivanje konačnim opisima koji se onda mogu eliminirati kvantifikacijom varijabli osigurava objektna interpretacija varijable za razliku od supstitutivne interpretacije varijable, kojoj se Quine sasvim okrenuo u njegovoj *Filozofiji logike*.

Pitanje o tome koja forma diskursa za svoje objekte može upotrebljavati univerzalije (generalne termine), a koja opet partikularije (singularne termine), treba prema Quine riješiti jednim kriterijem kojim bi se u suštini omogućilo prevođenje znanstvenih iskaza u izmjenjeni znanstveni idiom ili u parafrazu ordinarnog jezika bez gubljenja sadržaja.

"Neki kriterij u ovu svrhu, neki standard ontološkog obavezivanja, neophodan je ako ikada hoćemo da smisleno kažemo da jedna data teorija zavisi od ili je u vezi sa usvajanjem takvih i takvih objekata. Ranije smo vidjeli da se takav kriterij ne može naći niti u singularnim terminima datog diskursa, niti u namjenskim imenima, nego prije u kvantifikaciji."¹⁹

Treba na ovom mjestu podsjetiti daje Carnap takođe pitanje egzistencije vezao uz varijablu, odnosno uz egzistenciju klasa i svojstava koji mogu biti vrijednosti varijable, ali nije smatrao da je za ontologiju jedne teorije ili jednog jezika (znanstvenog ili svakodnevnog) ključna referencijalna kvantifikacija, kao što je to mislio Quine (*OR*, p. 66). Carnap je pitanje o vrsti entiteta i

19 Cf. Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. In: W. v. O. Quine, *From a logical Point of View*, Harper, New York., p. 102

njihovoj egzistenciji odredio potpuno zavisnim od lingvističkog frameworka (the construction of a linguistic *framework* for the new entities), razdvajajući na taj način lingvistički framework od faktičkog frameworka, te interna pitanja frameworka od ontoloških ili filozofskih koja su eksterna i vanlingvistička, pa prema tome besmislena. Carnap je stoga govorio o egzistenciji lingvističkih entiteta i o tome koji lingvistički entiteti čine teoriju istinitom (cf. Carnap, *M&N*, p. 210). Prihvatanje bilo kojih novih entiteta u diskurs znači za Carnapa konstrukciju novog lingvističkog frameworka, tj. uvođenje varijabli novog tipa. Kada Carnap kaže da su "novi entiteti vrijednosti ovih varijabli" (cf. Carnap, *M&N*, p. 213), onda to znači da su novi lingvistički entiteti (novi termini za klase i svojstva) vrijednosti novih lingvističkih varijabli od kojih je konstruiran novi lingvistički framework.

Quine, koji smatra daje istina rezultanta dvije komponente, gramatike i logike (cf. Quine, *PhL*, p. 1), odbacuje ovu potpunu zavisnost bitka od jezika. Štaviše, on tu istinitost ne pripisuje više iskazima nego *izgovaranjima iskaza* koja su uvjetovana realnošću (prostorno-vremenskom, historijskom, psihološkom) situacije u kojoj se iskaz izgovara (cf. *Ibid.*, p. 10-11). Navodeći sadržaj svog kriterija ontološkog obavezivanja ili opredjeljivanja (*ontological commitment*), koji je primjenjiv prije svega na dis-kurse, a ne na ljude, što znači na teorije i prevođenje teorijskih idioma u druge teorijske idiome, Quine kaže:

"... entiteti date vrste su prihvaćeni od teorije ako i samo ako neki od njih moraju biti uvršteni među vrijednosti varijabli da bi tvrdnje koje teorija afirmira bile istinite."²⁰

20 Cf. Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. In: W. v. O. Quine, *From a logical Point of View*, Harper, New York., p. 103

"Ja ne sugeriram zavisnost bitka od jezika. Ono stoje važno nije ontološko stanje stvari, nego ontološka obavezivanje diskursa. Ono što postoji ne zavisi generalno od nečije upotrebe jezika, nego od toga za šta neko kaže da postoji. "

Quineovo odbacivanje lingvističke teorije logičke istine značilo je odbacivanje apsolutizma lingvističkog frameworka kojim se vrši podjela na znastvena (interna za lingvistički framework) i ontološka / filozofska (eksterna) pitanja (cf. Carnap, *M&N*), a time ujedno diskriminira status objekta u znanosti. Objekti koji pripadaju znanstvenom jeziku, jeziku stvari i iskaza motrenja, tj. iskaza čija se istinitost može empirijski verificirati poredeći se sa činjenicama koje opisuju, čine nesumnjivu ontologiju jedne znanstvene teorije: stvari, klase, i svojstva se pokrivaju vlastitim imenima, generalnim terminima i predikatima i čine entitete na koje ovi izrazi referiraju. Unutar lingvističkog frameworka ne postoje drugi entiteti, a mentalistička semantika ne poznaje druge izraze.

Quine se najprije izjasnio za naturalistički pristup jeziku i bihejviorističko shvatanje značenja riječi i iskaza, a protiv mentalističke semantike po kojoj su značenja riječi identična idejama uma ili čak Platonovim idejama, odnosno shvatanju da u jeziku i u duhu postoje definirana i fiksirana značenja (propozicije) koja dozvoljavaju identitet sinonimije i na njoj utemeljenu teoriju istine kao ponovnog prepoznavanja (Fregeovi "Wiedererkennungsurteile") jednog te istog konceptualnog sadržaja (misli, *proposition*). U svom eseju *Ontological Relativity*, Quine je na temelju relativističke teorije kvantne fizike, odnosno fizikalističke teorije neodređenosti distribucije materijalnih objekata u

prostoru i vremenu, pripisao takvu neodređenost i samom jeziku, lingvističkom koordinatnom sistemu, odnosno neodređenost referencije ili ekstenzije (stvari na koje referiraju izrazi ostenzivne definicije), a s druge strane i neodređenost značenja ili intenzije (lingvističke i konceptualne vrste datosti stvari), čime je, indirektno, utvrdio da se o značenju riječi i iskaza, te o njihovoj istinosnoj vrijednosti, ne može govoriti u apsolutnom smislu, nego samo u relativnom smislu ili zavisno od aparata individualizacije kojim raspolaže određeni jezik. Budući da su kod različitih jezika različiti aparati individualizacije (kvantifikatori, predikatori, operatori, konjukcije, pluralni oblici, singularni članovi), *nemoguć je i radikalni prevod* iskaza jednog jezika u iskaze drugog jezika. Između različitih lingvističkih frameworka može posredovati jedna (od mnogih) analitičkih hipoteza ili hipoteza prevođenja čiji izbor je slučajan.

Ontologija jedne teorije je prema Quineu dvostruko relativna: prvo ona u potpunosti zavisi od kritičkog i analitičkog idioma teorije unutar koje se govori o određenim objektima, odnosno priznavanje egzistencije entiteta ili objekata date teorije zavisi od rekurzivne strukture mišljenja i jezika ili od logičkih i gramatičkih kategorija jezika kojeg upotrebljava data teorija za individualizaciju (identifikaciju, objektivizaciju, referiranje na) prostorno-vremenski distribuiranih ili integralnih (homogenih) partikula ili fizičkih mnogostrukosti. S druge strane, sama teorija o kojoj se govori ili objekt-teorija je relativna ili zavisna od background teorije (meta-teorije), odnosno od teorije u kojoj se govori o objekt-teoriji, u kojoj se interpretira objekt-teorija ili u čijim se iskazima parafraziraju iskazi objekt-teorije. U tom smislu Quine govori o dvostrukoj relativnosti ontologije. To je holističko stanovište po kojem su ontologija, logika i jezik rezonantni - međusobno zavisni i relativni. S druge strane, holistički pristup se zalaže za totalitet znanja koje uključuje različite

21 Cf. Quine, W. v. O. (1961a): *From a Logical Point of View*. In: W. v. O. Quine, *From a logical Point of View*, Harper, New York., p. 103

stupnjeve spoznaje, od iskaza motrenja ("jezika stvari" u Carnapovoj terminologiji), preko znanstvene kanonske notacije, do filozofskog diskursa koji uključuje u sebe kao smislen govor o stvarima, njihovim kvalitetima, svojstvima, klasama, brojevima, protonima, neutronima, kvantima svjetlosti, i homerskim bogovima, i tako drži entitete i polu-entitete pod kontrolom egzistencijalnog kvantifikatora: istinosna vrijednost otvorenih iskaza seže dotle dokle seže egzistencijalni kvantifikator ili dokle sežu vezane varijable. Univerzalna kvantifikatorska forma govora međutim traži parafrazu, traži takvu metateoriju koja posjeduje takav aparat individualizacije kojim se iz igre mogu izbaci poluentiteti.

Problem koji se tako formuliranom holističkom relativizmu može nametnuti jeste sljedeći: ne sadrži li holizam sam u sebi *reductio ad absurdum*? Koji je posljednji jezik na koji se treba reducirati ili parafrazirati jedna teorija, ako ostenzivna definicija koja počiva na iskazima motrenja ne može dovesti do radikalne interpretacije (radikalnog prevoda, dokučivosti referencije)? Quine je pokušao pronaći izraz izvan logike, u psihogenezi i ontogenezi referencije. To je istovremeno zahtijevalo napuštanje apsolutizma kvantifikacijske interpretacije varijable i okretanje ka njenoj supstitutivnoj interpretaciji kao onoj koja je lakša i koja izbjegava ontološke ekscese vezane za teoriju skupova.²² Zbog problema generalnih termina i univerzalne kvantifikacije, kojoj ne podlježu sve gramatičke, a niti sve logičke strukture i konstrukcije, Quine je u kasnijim djelima napustio ideju o identitetu teorije skupova i obične predikativne logike.

²² Cf. Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York. p. 55

²³ U *Filozofiji logike* Quine napušta ideju da se logika treba temeljiti na teoriji skupova Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York. p. 64

"Sličnost-u-L" na kojoj semantička ontologija temelji zadovoljavajuću, a to znači formalnu, teoriju značenja i teoriju istine, a koju Carnap i Quine imenuju kao L-ekvivalenciju, jeste u stvari sličnost do koje se dolazi *podešavanjem značenja* ili pravilima transformacije varijabli u konstante: kako da varijable liče što više na konstante, odnosno kako da generalni termini naliče na singularne, i obratno kad je to potrebno, bez opsanosti po istinu. *Podešavanje referencije* je druga stvar, drugi stupanj holizma koji se sprovodi kvantificiranjem iskaza. No za Carnapovog učenika W. V. O. Quinea ne postoji više rascjepljenost jezika na neki koji je bliži čulnim datostima (protokolarni stavovi) i neki potpuno čisti; postoji po Quineu totalitet znanja pa prema tome i lingvistički totalitet: postoji *ontogeneza značenja riječi* koje svoju stimulaciju ima i izvan jezika i u jeziku. Stoga u tom totalitetu jezika nema izbora jezika nego *izbora modela upotrebe riječi* koji odgovaraju jezičkom ponašanju unutar jedne upotrebe jezika (unutar jedne *holističke igre*), svakodnevnne ili znanstvene.

Tako su se sve jezičke igre pokazale kao holističke. Samo se unutar jedne holističke igre može provesti podešavanje značenja transformiranjem varijabli u konstante, i samo se unutar jedne holističke igre može provesti podešavanje referencije tj. odrediti koliki je opseg izvršene transformacije: dokle doseže "vezanje" logičke općenitosti (variable) objektima koji je zadovoljavaju ili ispunjavaju (Frege): kakav je logički status entiteta na koji se riječ odnosi. Quineova je zasluga da se došlo do uvida kako se ne može ontologija odbaciti, na čemu je insistirao Carnap, nego da je treba podrediti jeziku teorije, učiniti je ekonomičnom, zavisnom i relativnom u odnosu na teoriju u kojoj se postavlja ontološko pitanje "šta jest": jest sve ono što jezik te teorije može u kvantificiranoj formi govora označiti (imenovati) ili opisati (predicirati čemu). Carnap je namjeravao da ono "što jest" ostavi izvan lingvističkog frameworka kao izvanjsko pitanje

o cjelini, pa prema tome metafizičko i besmisleno pitanje, ili jedna ne-lingvistička stvar po sebi.

(Apsolutni empirizam). Ako se za Quine može reći da je svojim doktrinama o neodređenosti prevođenja kritičkih i analitičkih idioma, ili logičkih i gramatičkih kategorija i konstrukcija jednog jezika u idiom identiteta i kvantifikacije drugog jezika, i nedokučivosti referencije, nedokučivosti ekstenzije i intenzije, drugim riječima o relativnosti i znaka i označenog, dosegao jedan tip holističkog koncepta kojeg bi mogli imenovati *relativnim empirizmom* zbog krajnje redukcije na psihogenezu i ontogenezu znaka i označenog (*stimulus meaning*), te zbog zadržavanja pojma referencije a time i ostalih ekstenzivnih termina kao važnih za jednu teoriju, za Donalda Davidsona bi mogli reći da je dosegao drugi tip holističkog koncepta filozofije logike: *radikalni empirizam* koji potpuno izbacuje iz igre svaku ekstenziju i proglašava referenciju irelevantnom za zadovoljavajuću teoriju istine prirodnih jezika, vežući pri tome ovu isključivo za zadovoljavajuću teoriju značenja.

Šta u odnosu na ontologiju znači ovaj stav? Da li je moguća tvrdnja da Davidson na neki način obnavlja Carnapovu tvrdnju daje izbor jezika izbor svijeta? Čini se daje Davidson filozofiju učinio potpuno semantičkom teorijom istine koja mora u svakom slučaju prethoditi teoriji značenja. Drugim riječima, uvjeti istinitosti rečenica jednog jezika ne zavise od značenja riječi niti od značenja rečenica tog jezika, nego prije svega od njihovih uvjeta istinitosti koje čini struktura (logička i gramatička) samih rečenica. U tom smislu ontologije uopšte i nema u Davidsonovom polju razmatranja, odnosno apsolutna empirijska teorija istine je ravnodušna za ontološki status ekstra-lingvističkih entiteta. Vraćajući u filozofsko istraživanje jezika ponovo značenje, inzistirajući na tome da je teorija istine za neki prirodni jezik upravo teorija značenja za taj jezik, a ova opet teorija razumijevanja ili

interpretacije, Davidson je ova istraživanja oslobodio lakoće formalizacije: sa značenjem se u istraživanje vraćaju svi dosta opskurni intenzionalni pojmovi, kao što su smisao (*sense*), konotacija, prijevod, interpretacija, i si.

Radikalni empirizam, u ovom slučaju radikalni lingvistički empirizam, kao jedna vrsta "epistemološkog biheviorizma" (Rorty) u potrazi je za apsolutnom empirijskom teorijom istine, takvom teorijom koja više ne zavisi od referencije, tj. od bilo koje vrste opisa svijeta, simboličke ili parohijalne, te traži da jezik kao empirijski resurs govornog ponašanja sadrži sam u sebi sve uvjete istinitosti rečenica koje upotrebljava. Drugim riječima, jezik više nije slika svijeta nego sam svijet na koji se svodi pitanje evidencije kao zadovoljavajućeg opisa rekurzivne (ponovljene) semantičke strukture. Za tu vrstu izvjesnosti više nije važno na šta se termini tog jezika ili same rečenice tog jezika odnose, jer je taj odnos kroz *upotrebu* jezika ili izgovaranje rečenica (*the utterance of sentences*) neupitan. Ontologija jednog jezika ne samo da nije relativna od resursa (aparata individuacije i objektivacije) jezika, nego uošte više nije važna niti kritična za pojam evidencije kao rekurzije. Davidson je više od svega radio na primjeni Tarskijeve rekurzivne definicije ili sematičkog koncepta istine na prirodne jezike, svjestan svih ograničenja na koje je ukazao sam Tarski (cf. Tarski, *SLM*, p. 164).

Donald Davidson se u svim svojim radovima orijentirao na probleme filozofije jezika koje je postavio W. V. O. Quine. Pri tome Davidson kritički odbacuje Quineovu argumentaciju za *određenu ili djelomičnu vrstu relativiteta*, odnosno vrstu relativiteta koja se može izvesti iz treće dogme empirizma: dualizma konceptualne sheme i sadržaja/realiteta. Na temelju odbacivanja ovog dualizma Davidson odbacuje Quineovu argumentaciju o ontološkom relativitetu, a zatim i njegovu doktrinu o konceptualnom relativitetu.

U Quineovoj argumentaciji za ontološki relativitet odlučujuću ulogu ima pojam referencije i stimulirajućih značenja (ekstra-lingvističkih stimulacija), koje Davidson odbacuje tvrdeći da oni ne doprinose ništa evidenciji. Jedino što može dati zadovoljavajuću empirijsku evidenciju jeste apsolutna (empirijska) teorija istine koja pokazuje da je istina rečenica apsolutno relativna ili odvisna od jezika i njegove semantičke strukture, od jezičkog ponašanja učesnika komunikacije, od uvjeta istinitosti koje rečenicama zadaje njihova semantička struktura i od uvjeta istinitosti koje učesnicima komunikacije zadaje njihova prostorno-vremenska egzistencija, te je kao takva, teorija istine primjenjiva na svaku moguću ontologiju.

Zadržavanjem pojma referencije u filozofiji jezika i zadržavanje dualizma konceptualne sheme i realiteta, istina postaje ovisna od konceptualne sheme ili od logičkih kategorija i gramatičkih konstrukcija, a relativnost prevođenja i interpretacije upućuje da je moguće naći neki bolji (povlašteni) opis svijeta unutar neke bolje konceptualne sheme ili povlaštene epistemologije. Davidson smatra da je potrebno odbaciti taj dualizam, a prije svega je potrebno odbaciti pojam referencije iz empirijske teorije jezika, i onda načiniti apsolutno primjenljivu empirijsku (usmjerenu na semantiku prirodnih jezika) teoriju istine (jednu vrstu Tarskijeve rekurzivne definicije ili T Konvencije), primjenljivu za svaku moguću ontologiju. Istina rečenica je apsolutno zavisna od jezika, od njegove semantičke strukture, i nikakva ontologija to ne može dovesti u pitanje, pa ni ontologija generalnih termina.

Empirijska teorija apsolutne istine koju traži Davidson je teorija koja istinu uzima kao svojstvo strukture ili kao sintaksičko svojstvo jezika, jer je "prevođenje čisto sintaksički posao, a ne semantički" (cf. Davidson, *IT&Ip*. 221), a pitanje referencije ne spada u sintaksu. Sagledavajući tzv. *paradoks referencije* koji

leži u činjenici da poznati pristupi teoriji značenja, prije svega metod konstrukcije od jednostavnih elemenata ka stvaranju cjeline (tzv. the building-block method) ne može dati nelingvističku karakterizaciju referencije, a niti holistički metod, koji polazi od čitavih rečenica nije u stanju navesti značenje pojedinih njenih dijelova, Davidson se u tekstu *Reality Without Reference* odlučio za jednu vrstu holističkog pristupa koji dokazuje "da mi moramo odbaciti pojam referencije kao temeljni za neku empirijsku teoriju jezika"

Zadatak jedne empirijske teorije istine, koju Davidson zove još i apsolutnom teorijom istine (cf. Davidson, *IT&I*, 219), ne treba nam da za prirodni jezik kaže šta je istina generalno, nego da pokaže kako istina svake rečenice pojedinačnog jezika zavisi od njene strukture i konstituenata, a takva teorija nema onda potrebe da objašnjava ili analizira pojam referencije. Dilema, da li nam treba koncept referencije ili ne, za utvrđivanje istine jedne individualne rečenice na bazi njene semantičke strukture, može se otkloniti, smatra Davidson, uvođenjem distinkcije između *objašnjenja unutar teorije* (explanation within the theory) i *objašnjenja teorije* (explanation of the theory):

"Unutar teorije su uvjeti istine jedne rečenice navedeni nabačivanjem posrularane strukture i semantičkih pojmova kao što su satisfakcija ili referencija. Međutim, kad se dođe do interpretiranja teorije kao jedne cjeline, onda je pojam istine, primjenjen na zatvorene rečenice, ono što mora biti povezano sa ljudskim ciljevima i aktivnostima."²⁵

24 Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford., p. 221

25 Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford., p. 222

Zadatak jedne empirijske teorije istine nije u postuliranju uvjeta istinitosti rečenica jedne teorije sa unaprijed izabranog i aksiomatski osiguranog mjesta, nego prikupljanje uvjeta istinitosti individualnih tipova upotrebe rečenica u svim njihovim jezičkim igrama, u "povezivanju poznatih istinosnih uvjeta svake rečenice sa onim aspektima ("riječima") rečenice koji se ponovo pojavljuju u drugim rečenicama" (cf. Davidson, *IT&M*, p. 25). U tom smislu što Davidsonova empirijska teorija istine ništa ne postulira, ni strukturu ni referenciju, sadrži se tvrdnja Rortva da ovaj pristup nije "ni reduktivan ni ekspanzivan"², nego način tretiranja jezika na način *upoređivanja kontingentnih svojstava prirodnog jezika*, prije svega njegove upotrebe i rekurzivnih uloga rečenica u različitim jezičkim igrama i njihovog obnavljanja kao jedne komplicirane strukture. U tome bi se možda sastojao Davidsonov *lingvistički perspektivizam*: značenje jedne riječi zavisi od svih njenih značenja.

Onaj, dakle, ko se obavezuje jednoj empirijskoj strukturalnoj teoriji istine ili jednoj empirijskoj teoriji značenja, koja je ravnodušna spram ontologije, više se ne obavezuje prostorno-vremenskim entitetima ili referenciji: sve je sada u tome da iskazi jedne teorije imaju strukturalnu sinonimiju. Teorija strukturalne sinonimije naziva se analitičkom istinom ili logičkom istinom ili strukturalnom sinonimijom rečenica. *Rečenice treba da nalikuju svojim istinosnim uvjetima, odnosno svojoj ekstenziji ili svim drugim rečenicama koje imaju istu strukturu ili istu istinosnu vrijednost jer su one uvjet njihove istinitosti. U tome se sastoji onaj stupanj holizma o kojem Davidson govori u tehtu "Truth and Meaning".*

26 Cf. Rorty, R. (1989): *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge Univ. Press, Cambridge. p. 9

§ 4. Konceptualni relativitet (Quine) i njegova radikalizacija (Davidson)

Quineov konceptualni relativitet začet je prije svega njegovom kritikom analitičkih dihotomija koje su vladale područjem atomističkog koncepta filozofije logike. Kritiku podjele između analitičkih i sintetičkih istina, odnosno stavova koji su (logički) istiniti zbog značenja riječi i onih koji su istiniti zbog egzistencije entiteta na koje se odnose, kao i kritiku redukcionizma, izložio je Quine u djelu *Two Dogmas of Empiricism*. Zahtjev koji je nastao iz kritike centralnih dogmi (starog) empirizma Quine je opisao kao *naturaliziranje epistemologije* čiji je rezultat pretvaranje epistemologije u psihologiju, ili još bolje rečeno u psiholingvistiku. U tom smislu su značajni Quineovi radovi *Naturalized Epistemology* i posebno *The Roots of Reference*.

No prije svega treba reći da je razloge konceptualnog relativiteta ili specifičnosti referencijalnog idioma Quine pronašao, s jedne strane, u nedokučivosti referencije (ekstenzije, označenog) ili u ostenzivnoj impotenciji kod distribuiranih termina (cf. Quine, *OR*, p. 40), a s druge strane u nedokučivosti značenja (intenzije, oznake) koje je relativno od aparata individuacije objekt-jezika i meta-jezika.

"Naša individuacija termina razdjeljene referencije, u engleskom, povezana je sa gomilom međusobno povezanih članova i konstrukcija: množinskih završetaka, zamjenica, brojeva, 'je' identiteta i njegovih adaptacija 'isti' i 'drugi'. To je hrpa međusobno povezanih sredstava u kojoj kvantifikacija postaje centralna kada je organizacija simboličke logike nametnuta."²⁷

27 Cf. Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York., p. 32

Govoreći o nedokučivosti značenja kao o plauzibilnom izboru notacije Quine je konceptualni relativizam prikazao kao *mogućnost alternativnog konstruktivizma*, odnosno kao vjerovanje u postojanje više djelotvornih, mada različitih sistema (analitičkih hipoteza ili hipoteza prevođenja) prevođenja objekt-teorije u background-teoriju, ili *različitih stilova podešavanja* referencije i značenja, te konsekventno tome zastupao postojanje *različitih modela odnosa prema objektima*, ukoliko svi modeli zadovoljavaju iste (logičke) zakone teorije (cf. Quine, *OR*, p. 42). Postoje, prema tome, različiti načini eksplikacije jednog svijeta diskursa i njegovih varijabli kao alternativne konstrukcije unutar kojih se može izvršiti redukcija na druge varijable.

"Izrazi se saznanju samo uz pomoć njihovih zakona, zakona teorije povezivanja, tako da bilo koje konstrukcije koje se pokoravaju ovim zakonima - Godelovi brojevi, na primjer - su *ipsofacto* prikladne kao objašnjenja izraza. Brojevi se opet saznanju jedino kroz njihove zakone, zakone aritmetike, tako da bilo koje konstrukcije koje se pokoravaju ovim zakonima - određeni skupovi, na primjer - su prikladni kao objašnjenja brojeva. Skupovi se opet saznanju jedino kroz njihove zakone, zakone teorije skupova."²⁸

Oslanjajući se na relativnost u pogledu entiteta predikacije, Quine je uz ideju o neodredivosti prevođenja, nastalu na tezi o nedokučivosti referencije, napravio korak ka totalitetu saznanja unutar kojeg postoje različite vrste spoznaje izražene u različitim formama jezika, od (1) iskaza uvjerenja (belief sentences), kojima obiluje svakodnevni govor, preko (2) iskaza motrenja (observational sentences) empirijske znanosti, do (3) simboličkih

28 Cf. Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York, p. 44

parafraza i kanonske notacije teorijskih sistema apliciranih u egzaktnim znanostima, i (4) filozofskih stavova o onome što jest, kao različiti stupnjevi istog totaliteta znanja, koji imaju svoju *psiho-* i *o«to-genezu*, od stimulirajućih ekstralingvističkih značenja (stimulus meaning) do apstrakcija teorijskih znanosti.

Quine je posmatrao jezik kao socijalnu i kulturnu činjenicu (cf. Quine, *W&O*, p. 1), i osim fizikalnog pojma kauzaliteta uveo, kao dio holizma i pragmatizma, socijalni kauzalitet koji potpuno mjenja i dovodi u pitanje verifikacioni kriterij istinitosti iskaza motrenja. "Samo u povezanosti sa situacijom ima stav neku isti-nosnu vrijednost".²⁹ U pojmu situacije prikrivena je Quineova teorija o relativizmu konceptualne sheme u metafori centra i periferije, o tome kako empirijski input koji dolazi sa periferije jedne teorije transformira središte (analitičko, logičko) same teorije.

Davidson je i u ovom pitanju radikalizirao Quineovu kritiku epistemoloških dogmi starog racionalizma, zalažući se sada za rušenje i treće dogme: dihotomije između konceptualne sheme i sadržaja. U tekstu *On the Very Idea of a Conceptual Scheme* Davidson odbacuje ideju one *vrste konceptualnog relativiteta* koja se zasniva na razlikovanju sheme i sadržaja, preduvjeta mišljenja i referiranja koji bi bili dati subjektu intrinzički (kako kaže Putnam) ili mentalno u nekoj pre-individuativnoj fazi istine i strukture, s one strane jezika i mišljenja, ili ideju o postojanju inkomenzurabilnih i različitih konceptualnih shema kao različitih evidencija i onda različitih opisa svijeta. Mi, jednostavno, smatra Davidson, nemamo racionalnog načina da dadnemo solidno značenje takvoj ideji konceptualnog relativizma kakvu zagovara

29 Cf. Quine, W. v. O. (1976): *Die Wurzeln der Referenz*. Suhrkamp, Frankfurt/M (Quine, *The Roots of Reference*. Open Court Publishing Co., La Salle, Illinois. S. 94

Quine koja bi se temeljila na ideji različitih konceptualnih shema i različitih idioma identiteta i kvantifikacije: mi ne možemo prosuditi da li su vjerovanja drugoga radikalno različita od naših. No to opet ne znači da konceptualne sheme nisu relativne na jedan drugi način, na način *objektivnog relativiteta*, koji nastaje zbog zavisnosti strukture rečenica od strukture jezika, a ne od različitosti elemenata koje posjeduju različiti jezici ili koje upotrebljavaju različiti govornici istog jezika. Relativizam Quineovog tipa dolazi upravo od zadržavanja referencije, ili od, u krajnjem slučaju, različitog psiholongvističkog i ontogenetskog porijekla izraza i jezičkog ponašanja, što vodi u kulturni i civilizacijski relativitet. Davidson smatra da jedino što se mora postulirati u govornoj situaciji jeste *princip tolerancije (charity)* sa kojim treba ući u razgovor sa drugim, a to znači prihvatiti njegova uvjerenja kao istinita sve dok se njegovo ponašanje slaže sa njima.

Davanjem maksimuma smisla riječima drugog mi povećavamo mogućnosti sporazuma. To znači *radikalno interpretirati drugog* sa maksimalnim pridavanjem smisla. U eseju *The Radical Interpretations* Davidson je izložio princip tolerancije (charity) ili *radikalne interpretacije* koja postulira odnos ili držanje u komunikaciji sa drugim: "smatrati daje rečenica istinita" (holding sentence to be true, cf. Davidson, *IT&I*, p. 135) sa kojim se treba ulaziti u diskurs sa drugim, koje je kao uvjerenje primjenjivo na sve rečenice.

Mogućnost jedne empirijske teorije istine i njene aplikacije nalazi Davidson u Tarskijevoj Konvenciji T ili u njegovoj semantičkoj karakterizaciji predikata "istinito" za formalizirane je-

30 Cf. Davidson, D: *On the Very Idea of a Conceptual Scheme* In: Rajchman, J. & West, C. (1985): *Post-Analytic Philosophy*. Columbia Univ. Press, New York. p. 142

zike³¹, s tim što ovu metodu Davidson želi primjeniti na prirodne jezike. Pri tome Davidson korigira ovaj postupak tražeći mogućnost da njegov princip interpretacije prethodi razumijevanju kao princip istine.

"U Tarskijevom radu T-rečenice se uzimaju kao istinite zato što se desna strana bikondicionala uzima kao prijevod istinosnih uvjeta rečenice za koju su navedeni. Ali mi ne možemo prihvatiti unaprijed da korektan prijevod može biti shvaćen bez prethodnog zauzimanja stanovišta radikalne interpretacije; u empirijskoj aplikaciji mi moramo napustiti to pretpostavljanje. Ono što ja predlažem je da treba promijeniti pravac opravdavanja: uvrštavanjem prijevoda Tarski je bio sposoban da definira istinu; ideja koja se predlaže sada jeste da treba uzeti istinu kao osnovni pojam i izvesti jedno objašnjenje prevođenja ili interpretiranja. Očigledne su prednosti sa stanovišta radikalne interpretacije. Istina je pojedinačno svojstvo koje se pripisuje, ili se pogrešno pripisuje, izgovaranjima, zato što svako izgovaranje ima svoju interpretaciju; i istinu je prikladnije povezati sa sasvim jednostavnim držanjima govornika."³²

Razlozi zbog kojih je Rorty označio Davidsonovu teoriju jezika, teoriju istine i teoriju značenja kao epistemološki bihejviorizam³³ leže upravo u Davidsonovom pojmu interpretacije

31 Tarski je cijelo jedno poglavlje svoga rada posvetio dokazivanju da se u prirodnim jezicima ne može izvršiti karakterizacija istinosnog predikata zbog univerzalnosti i bogatstva prirodnog jezika. Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London, pp. 153-165

32 Cf. Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford., p. 134
Cf. Rorty, R. (1990): *Filozofija i ogledalo prirode*. Veselin Masleša, Sarajevo. Str. 256 (R. Rorty: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton University Press, 1980.)

koji teoriju istine uzima kao teoriju razumijevanja značenja iskaza drugog govornika primjenom principa širokogrudnosti ili tolerancije koji pretpostavlja da govornik ima namjeru iskazati istinitu rečenicu.

Za Davidsonovo epistemološko stanovište presudno je ipak njegovo inzistiranje na tome da je teorija istine jednog prirodnog jezika teorija značenja za taj jezik, a teorija značenja, onakvu kakvu je on želio kao mehaničku proceduru, jeste Tarskijeva teorija istine ili (T) konvencija. Teorija značenja je za Davidsona teorija razumijevanja jer se u razumijevanju jezika krije njegov misterij: naša sposobnost da ograničene resurse jezika kombiniramo na neograničen način i da razumijevamo upravo taj neograničeni broj rečenica koje smo u stanju producirati. Kako je to moguće? To za Davidsona znači prije svega da su značenja rečenica ovisna od njihove strukture i od riječi koje su njihovi dijelovi, a teorija značenja samo treba "opisati kako su značenja rečenica ovisna od značenja riječi" (cf. Davidson, *T&M*). Međutim, ono stoje bitno leži u činjenici da iako značenja rečenica zavise od značenja riječi koje ulaze u njih, to ne znači da su značenja rečenica izgrađena od značenja riječi. Ovu činjenicu eksplicira Davidson u prvom dijelu eseja *Truth and Meaning*. Ovo implicira holističko shvatanje jezičkih značenja: struktura rečenica zavisi od značenja riječi koje sadrži, ali ne možemo znati značenje nijednog dijela ove strukture ako ne razumijemo značenje svake rečenice u kojoj se taj dio pojavljuje³⁴. Ovu vrstu razumijevanja prema Davidsonu može osigurati jedino rekurzivna definicija, ili ponavljanje strukture rečenice čime se struktura multiplicira i njeni se dijelovi povezuju bikondicionalom ("ako i samo ako"). Ovo je unutarnje koreliranje (intra-korelacija) kao samo-osvješćivanje strukture o samoj sebi (izraz "self-con-

34 Cf. Davidson, D. *Truth and Meaning*. In: Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, p. 60

scious" u vezi sa ovom temom uvodi Richard L. Kirkham u knjizi *Theories of Truth. A Critical Introduction*. MIT Press, London, 1997, p. 242) a što bi se moglo prihvatiti kao "samo-označavanje označenog" (Aristoteles je govorio "o poopćavanju općeg", vidi I dio rada), gdje je označeno "znak" ili "ime rečenice" (jednako Tarski u *Logic, Semantics, Metamatematics*, posebno u tekstu *The Concept of Truth in Formalized Languages*), ili lijeva strana kao objekt-rečenica (objekt-jezik), odnosno rečenica označena navodnim znacima, a desna strana bikondicionala ista ta rečenica bez navodnih znakova obogaćena predikatom "istinit" koja u stvari čini prevod imena rečenice u metajeziku. To je formulacija Tarskijeve teorije istine, odnosno generalna shema istinitih rečenica ili Konvencija I:

(I) R je istinita ako i samo ako p.

U ovoj formulaciji ili konvenciji, kada se primjeni na prirodne jezike, holistički i strukturalistički pristup značenju dolaze u poseban odnos.

"Davidsonovo aktualno shvatanje onoga što jedna teorija značenja u njegovom stilu obezbjeđuje s obzirom na značenja individualnih riječi uključuje delikatno balansiranje napetosti semantičkog holizma i semantičkog kompozicionalizma. Ovo zadnje stanovište smatra, grubo rečeno, da je značenje svake rečenice funkcija značenja njenih dijelova. Semantički holizam, koji se uobičajeno smatra kao suprotstavljen semantičkom kompozicionalizmu, drži, sasvim grubo rečeno, da jedino cijele rečenice imaju značenja. Premda je Davidson eksplicitno prihvatio semantički holizam, njegovo shvataje je u stvari jedan pokušaj da se pomire te dvije pozicije. Rečenice, a ne riječi, su nezavisno značenjske."³⁵

35 Cf. Kirkham, R. L. (1997): *Theories of Truth. A Critical Introduction*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England., p. 242

Ovo balansiranje holističkog i kompozicijskog principa u teoriji značenja, pa onda i u teoriji istine, omogućava Davidsonu da ustanovi kako značenje rečenica ne daju nikakvi aksiomi ili definicije značenja pojedinih riječi, nego da teoremi ili I-rečenice daju istinosne uvjete (značenja) svih rečenica koje imaju istu (logičku) strukturu. Odgovarajući na primjedbe koje su stavili Lemmon, Castaneda, Chisholm, Martin, Cargile i Hedman na neke ideje iznesene u tretiranju logičke forme rečenica koje izražavaju radnje/činjenja (*The Logical Form of Action Sentences*) Davidson je u tekstu *Criticizm, Comment, and Defence* nedvosmisleno izrazio jednu misao koja je razbacana po mnogim njegovim drugim spisima: misao o mehaničkom prevođenu objekt--jezika u meta-jezik, ili otvorenih rečenica u zatvorene, ili jednih logičkih struktura u njihove strukturalne dvojnice.

"Ja sanjam o jednoj teoriji koja pravi prijelaz od ordinarnog idioma ka kanonskoj notaciji čisto mehanički, i kanonskoj notaciji dovoljno bogatoj da uhvati, na svoj dosadan i eksplicitan način, svaku razliku i vezu pravovaljano uvažavajući posao teorije značenja."³⁶

§ 5. Pragmatički koncept strogog holizma: kontingencija (Rorty) i internalistički koncept pragmatizma (Putnam)

Zbog holističkog pristupa problemima društva, svijeta i jezika, te zbog višestrukog nastavljanja na neke temeljne ideje Quinea i Davidsona, smatramo da je opravdano u ovom dijelu rada govoriti o pragmatičkom konceptu holizma Richarda

36 Cf. Davidson, D. (1980): *Essays on Actions and Events*. Clarendon Press. Oxford. p. 123

Rortva, iz kojeg je izvedena teorija o kontingenciji jezika, kontingenciji sopstva i kontingenciji društva kao osnova za jednu "post-metafizičku kulturu" koja je ujedno ili zbog toga postreligijska. S druge strane, Richard Rorty je u više navrata navodio sličnost svoje filozofske koncepcije sa onom koju zastupa Hilary Putnam³⁷, premda je ovaj svrstan prije svega u nastavljače Chomskog zajedno sa Fodorom i drugim transformativnim gramatičarima. Za Putnama je odlučujuća tematika filozofije jezika, no filozofski je interesantnija ontološka i epistemološka pozicija do koje je došao baveći se jezikom.

(Epistemološki biheviorizam). *Na čemu se temelji saznanje da saznanje nema temelja!* - možda bi trebalo započeti postavljanjem jednog ovakvog pitanja Richardu Rortyju. Odgovor da, u svakom slučaju, filozofija nije niti može biti temelj saznanja korespondirao bi onom zahtjevu koji ne želi priznavanje neke trajne i permanentne prirode ljudskog duha koja bi određivala jedno trajno i permanentno ponašanje ljudskih bića u svim mogućim svjetovima (situacijama: lingvističkim, moralnim, epistemološkim). Ponašanje od konteksta do konteksta, od slučaja do slučaja ("Svijet je sve što je slučaj" Wittgenstein), od jednog pragmatičkog modela djelovanja do drugog, zahtijeva novi tip racionaliteta: hermeneutičko prilagođavanje kontekstu ili situaciji.

U svojoj knjizi *Philosophy and the Mirror of Nature* Rorty nastupa kao predstavnik antifundamentalističkog pristupa zna-

37 Cf. Rorty, R. *Solidarity or Objectivity?*, In: Rajchman, J. & West, C. (1985): *Post-Analytic Philosophy*. Columbia Univ. Press, New York. p. 7. gdje Rorty kaže da stanovište koje on zastupa u filozofiji i koje naziva "pragmatizmom" je uglavnom, ali ne sasvim, isto kao ono koje Hilary Putnam, u svom nedavnom djelu *Reason, Truth, and History* zove "intemalističkom koncepcijom filozofije".

nju: on proglašava da ne postoji nikakvo zajedničko tlo, ili nikakav povlašteni epistemologija³⁸, te da hermeneutika, za koju se sada zalaže Rorty, nije nikakav legitimni nasljednik epistemologije, nego prije svega "nada za postizanjem saglasnosti" (*Ibid.*, 307). Epistemološki biheviorizam ili hermeneutički konsenzus za koji se zalaže Rorty jeste u suštini pragmatički pristup saznanju koji odbacuje dogmu o postizanju racionalne saglasnosti zbog postojanja zajedničke osnove znanja, morala, mišljenja i ponašanja, drugim riječima da ne postoji algoritam koji objektivno objašnjava različitost utemeljujućih modela i reprezentacije.

Kritiku Jednog (teorijskog i epistemološkog shvatanja, društvenog i političkog ponašanja, lingvističkog i konceptualnog habitusa,...) ili onoga stoje Putnam imenovao "a God's Eye point of view" (cf. Putnam, *RTH*, p. xi) izvršio je Rorty u djelu *Contingency, Irony, and Solidarity* u figuri ironijskog intelektualca ili liberalnog ironičara koji ne vjeruje u postojanje jednog algoritma za rješavanje moralnih problema, i koji odbacuje teologiju i metafiziku. Jedan od zadataka kojeg je sebi postavio Rorty u svojoj filozofiji jeste da zastupa "mogućnost jedne liberalne utopije, jedne takve u kojoj je ironizam, u relevantnom smislu, univerzalan" (cf. *Ibid.*, xv). To znači za Rortya, prije svega, dospjeti do svijesti da je svijet "out there", a da istina nije "out there": istina ne može biti nezavisna od ljudskog duha (jer rečenice ne mogu tako postojati), a svijet, premda je "out there" nije nezavisan od opisa svijeta (Putnam je jednom metaforom da "duh i svijet stvaraju duh i svijet" izrekao ovu misao o relevant-

38 Cf. Rorty, R. (1990): *Filozofija i ogledalo prirode*. Veselin Masleša, Sarajevo. Str. 307. (R. Rorty: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton University Press, 1980).

nosti opisa svijeta). Rorty zaključuje da *'jedino opis svijeta može biti istinit ili lažan'* (cf. *Ibid.*, p. 5). Ne postoji privilegirana jezička igra ili privilegirani opis svijeta koji bi bili utemeljeni na nekoj unutarnjoj ljudskoj prirodi. Za potvrdu ove teze, a prije svega teze da su samo rečenice istinite ili lažne, navodi Rorty Davidsonov pristup jeziku koji ukazuje na kontingenciju jezika kojeg upotrebljavamo. Davidson je prvi, smatra Rorty, odbacio ideju o jeziku kao medijumu izražavanja neke ljudske prirode ili mentalnih (unutarnjih) stanja koja se prezentiraju ili reprezentiraju u jeziku (*Ibid.*, 10). Prema Rortyu, Davidsonovo shvatanje jezika nije ni redukcionističko ni ekspanzionističko, i najviše je slično Wittgensteinovom zbog tretiranja alternativnih vokabulara kao alternativnih oruđa koje se svodi na pitanje sličnosti ili razlika upotrebe riječi.

U eksplikaciji stanovišta o kontingenciji jezika Rorty slijedi onu liniju mišljenja koja je naturalizirala duh i jezik i dovela pitanja o jeziku u rezonaciju sa cjelinom kauzalnih pitanja, suprotno pravcu koji inzistira na korespondenciji i ujednačavanju zadatih struktura jezika, svijeta i duha. Sa Davidsonovom apsolutno empirijskom teorijom jezika postignut je moralni i intelektualni napredak u tom smislu što se jezik ne posmatra kao oruđe nekog nehumanog kreatora, nego kao evolutivna, na biološku i falibilnu matricu čovjeka oslonjena djelatnost: jezik se stvara a ne nalazi gotov niti u duhu niti u svijetu. Napredovanje ka kontingenciji jezika je napredovanje ka kontingenciji jezičkih igara: same jezičke igre su kontingentne i ne pružaju mogućnost fiksiranja značenja i upotrebe jezičkih izraza.

"Kada se pojam 'opis svijeta' pomakne sa nivoa rečenica koje usmjeravaju kriteriji u jezičkim igrama na nivo jezičkih igara kao cjeline, igre koje mi ne izabiramo pozivanjem na kriterije,

ideja da svijet odlučuje koji opisi su istiniti ne može više imati smisla."³⁹

Rorty potpuno odbacuje bilo kakvu teoriju o nekoj unutarnjoj prirodi ljudskog duha ili uma iz koje se ustanovljavaju principi istinitosti deriviranih saznanja o svijetu, sopstvu i društvu. U odnos prema rješavanju dileme solidarnost-objektivnost, prema Rortvevom iskazu, treba ići "...s etnocentrizmom u jednoj ruci, i sa pragmatizmom u drugoj ruci" ° Ono što je za pragma-tistu želja da se bude objektivniji, nije želja da se bude uvijek u pravu (kao što je Adorno spočitavao dijalektici) nego želja da se postigne konsenzus ili intersubjektivni sporazum (cf. *Ibid.*, p. 5) (Internalistički realizam). Hilarv Putnam je svoju poziciju "unutarnjeg realizma" (*the internal realism*) zasnovao na objašnjenju jedne koncepcije istine koja treba objediniti i povezati subjektivne i objektivne komponente našeg znanja o aktualnom svijetu ili svijetu mogućeg iskustva i time za epistemologiju osigurati ipak neku osnovu koja se ne bi mogla nekritički odbacivati kao što to rade relativisti svih koncepcija, od Kuhna i Feyerabenda do Rortva. Upravo je ovo zadržavanje objektivne komponente saznanja razlog zbog kojeg je Putnam odbio da svoju poziciju identificira sa pozicijom relativista, naprimjer sa Rortvevim pragmatičkim ili strogim holizmom koji potpuno odbacuje objektivnost i centrira epistemologiju uz kontingenciju. U tom pogledu Putnam vidi svoju poziciju sličnu onoj koju je izložio Kant i u kojoj je sproveo transcendentalnu analizu našeg saznanja, a ne njegovu metafizičku analizu.

39 Cf. Rortv, R. (1989): *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge Univ. Press, Cambridge., p. 5

40 Cf. Rortv, R. *Solidarity or Objectivity?*, In: Rajchman, J. & West, C. (1985): *Post-Analytic Philosophy*. Columbia Univ. Press, New York. p. 12.

Putnam je najprije postavio distinkciju između istine (*truth*) i racionalnog prihvatanja (*the rational acceptability*), mada postoji između ova dva pojma izuzetno čvrsta povezanost, jer kriterij koji odlučuje o tome šta su istinite ili neistinite činjenice za nas ("okretanje Zemlje" ili "mirovanje Zemlje", npr.) jeste upravo racionalna prihvatljivost koja je ovisna od našeg sistema vrijednosti, naše konceptualne sheme, naše falibilne bilogije, naših mogućnosti upotrebe singularnih i generalnih termina, našeg izbora opisa svijeta itd. Realizam Putnamove pozicije sastojao bi se u tome što dopušta da neka tvrdnja može biti *racionalno prihvatljiva* u jedno vrijeme i u jednoj konceptualnoj shemi i u jednom sistemu vrijednosti i "za sebe istinita" (u sebi koherentan skup stavova), *mada ne i istinita* (cf. Putnam, *RTH*, x), tj. inkompatibilna sa drugim sistemom vrijednosti ili sa samom sobom u drugo vrijeme. Ova diferencija je nastala prije svega na Putnamovom uvjerenju da je moguć ne samo subjektivni relativizam (koji vodi kulturnom relativizmu), nego isto tako objektivni relativizam koji je unutarnja realnost naše duhovne i teorijske svijesti, našeg svijeta pojmova koji čine našu konceptualnu shemu i konstelacija tih pojmova koje imaju različite centre. Drugo uvjerenje koje utemeljuje ovaj koncept jeste da racionalnost nije određena skupom nepromjenjivih kanona ili principa, tj. da su "metodološki principi povezani sa našim shvatanjem svijeta, uključuju naše shvatanje samih sebe kao dijela svijeta, i mijenjaju se sa vremenom" (cf. Putnam, *RTH*, x). U tome se Putnam slaže sa filozofima subjektivnosti, tj. sa onima koji zagovaraju alternativne epistemologije (Feyerabend) i inkomenzurabilne paradigme (Kuhn), koji drže da ne postoji fiksirani ahistorijski organon koji odlučuje o tome šta treba smatrati racionalnim. No, s druge strane, Putnam ne želi iz te činjenice izvesti zaključak da treba prihvatiti apsolutnu različitost idioma (npr. idioma identiteta i kvantifikacije na kojem Quine inzistira)

koja bi vodila kulturnom relativizmu (Quine, Rorty, francuski strukturalisti,) i potpunom odbacivanju bilo kakvog utemeljenja saznanja u nečem objektivnom. Takve koncepte Putnam proglašava alijeniranim, onim kojima treba suprostaviti nealienirani koncept koji dovodi u vezu racionalitet i vrijednosti (*values*). Rečena jezikom metafora ova koncepcija znači da "duh i svijet zajedno stvaraju duh i svijet" (cf. Putnam, *RTH*, p. xi).

"Unutarnji realizam' kojeg ja zastupam ima obadvije strane, i pozitivnu i negativnu. Unutarnji realizam poriče da postoji nešto takvo kao što su konceptualne sheme što nam služe tako dobro - konceptualna shema common-sense objekata, sa njenim nejasnim identitetom uvjeta i njihovih raspoloživih i kontrafaktičkih svojstava, ili znanstveno-filozofska shema fundamentalnih partikula i njihovih "agregata"(to jeste, njihovih mereoloških zbirova) - koja je "stvarno istinita". Svaka od ovih shema sadrži, u svojoj prezentnoj formi, dijelac koji će je preokrenuti u to da postane "pogrešna" u jednom ili drugom smislu - djelice koji su tačni ili pogrešni *zbog standarda koji su svojstveni svakoj shemi*, no pitanje koja je vrsta "istinitosti" zaista "Istina" jeste pitanje koje unutarnji realizam odbacuje."⁴¹

Putnam je u knjizi *Reason, Truth, and History* izvršio kritiku mentalnog predstavljanja ili mentalne slike svijeta i korespondencije koja počiva na odslikavanju logičkih struktura svijeta i jezika na jednom širem planu koji je uključio kritiku predstavljanja, intenzionalnog određivanja referencije, ideniteta i apri-origina mentalnih opisa svijeta u nekoj semantičko-strukturalnoj (logičko-deskriptivnoj) konstrukciji ili opisu koji ne referira na ekstra-mentalne objekte. Kao prvo, misaone riječi i mentalne

41 Cf. Putnam, H. (1992): *Realism with a Human Face*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England., p. 96

riječi ne reprezentiraju intrinzički ono na šta se odnose jer subjekt koji ih ima i koji ih producira posmatra sebe samo kao "mozak u zdjeli", koji ne može čak niti sebe samog obuhvatiti izvana. Osnovni način na koji Putnam vrši ovu kritiku reprezentacije kao nekog unutarnjeg tipa odslikavanja sadrži u sebi pretpostavku vlastitog odbacivanja čak kada bi se takav tip predstavljanja proširio sa aktualnog na sve moguće svijetove (meta-svijetove referencije): niti u jednom svijetu takvog tipa referencije riječi ne mogu referirati na objekte ekstra-mentalnog sadržaja jer *ne postoji kauzalna interakcija sa stvarima u terminima u kojima one mogu biti opisane* (cf. *RTH*, p. 17).

U kantijanskom stilu Putnam želi prije svega opisati našu konceptualnu shemu (i po tome je blizak Strawsonovom naporu izloženom u *Individuals* koji je također bio inspiriran Kantovom kritikom uma), odnosno utvrditi koji su preduvjeti (*preconditions*) mišljenja, predstavljanja, i referiranja termina, a koji se ne nalaze u nekoj formi apriornog rezoniranja, nego u sposobnostima prihvatanja generalnih logičkih konstrukcija, tj. u sposobnosti produciranja čisto teorijskih pretpostavki. U tom smislu vidi Hilary Putnam svoju vezu sa Kantovom transcendentalnom analizom jednog pojma -jer je to analiza (u lingvističkom smislu oko kojeg se vode ovi Putnamovi napori) *preduvjeta referencije (the preconditions of reference)*, i prema tome, samog mišljenja, budući se preduvjeti našeg mišljenja "izgrađuju u samoj prirodi našeg duha" (*Ibid*, 16). Putnam odbacuje ideju o intencionalnosti izraza koja vodi ka utvrđivanju značenja riječi kao o nekom prethodnom povlaštenom tipu mentalne reprezentacije. Pojmovi, za Putnama, nisu mentalne prezentacije koje iznutra reflektiraju na vanjske objekte, nego su "znaci koji se upotrebljavaju na određeni način", a "znak odvojen od njegove upotrebe nije pojam" (*Ibid.*, 18).

Pojam referencije je ključni kritički pojam kojim Putnam pokazuje da slikovne teorije istine ili mentalne reprezentacije (korespondencije) sadrže same u sebi svoju pretpostavku odbacivanja. Svako postavljanje formalnih ograničenja i formalizacija koje bi htjele da fiksiraju referenciju singularnih termina, bila ta ograničenja teorijske naravi i vezana za upotrebu kvantifikatora, ili operativne prirode i vezana za primjenu supstitucija drugim izrazima, ne može uspjeti jer se tim "okonačavanjem" (koje ionako nije moguće) ne osigurava znanje o tome na šta referiraju termini. Referencija individualnih termina ostaje neodređena čak i pod uslovom da se aktualni svijet (referencije) proširi mogućim svijetom (referencije). Time determinističko shvatanje da se referencija može odrediti nekim intenzionalnim pojmom ne uspijeva.

Problem perspektive metafizičkog realizma (koji zastupa mentalna predstavljanja), kojeg prema Putnamu u pogledu referencije dijeli Quine, Kripke⁴² (svojom teorijom o vlastitim imenima kao o rigidnim designatorima koji zadržavaju svoje značenje u svim mogućim svjetovima) i drugi, leži u shvatanju da je svijet neki totalitet kojeg čine neke vrste objekata koji su neovisni od duha. Ovu vrstu metafizičke perspektive naziva Putnam "izvanjskom perspektivom" (*the externalist perspective*). Perspektiva koju Putnam zastupa i brani i koju naziva "unutarnjim realizmom" (*the internal realism*) karakterizira stanovište da da je pitanje o tome šta su *objekti od kojih se svijet sastoji ima smisla samo unutar teorije ili opisa svijeta, što onda implicira da ne postoji samo jedna istinita teorija ili opis svijeta.*

"Istina' u jednom unutarnjem smislu jeste neka vrsta (idealne) racionalne prihvatljivosti - neka vrsta idealne koheren-

42 Cf. Kripke, S. A. (1980): *Naming and Necessity*. Basil Blackwell. Oxford.

čije naših vjerovanja između sebe i sa našim iskustvima kako se takva iskustva predstavljaju u našem sistemu vjerovanja - a ne neka korespondencija sa, od uma nezavisnim ili od dis-kursa nezavisnim, 'stanjima stvari'" (cf. *Ibid.*, p. 52).

Prema tome, objekti na koje referiraju znaci našeg jezika ne postoje nezavisno od naše konceptualne sheme, a sami znaci nisu nezavisni od toga ko ih i kako ih primjenjuje. U tom smislu se Putnam ograđuje od subjektivnog relativizma tipa Feferabenda ("*Anything goes*") što internalizam ne poriče da postoje iskustveni inputi (empirijski sadržaj) našeg znanja, ali ti inputi nisu nezavisni od njihovog opisa kojeg dajemo u našem vokabularu i od pojmova sa kojima raspolaže naša konceptualna shema. Svaki iskustveni sadržaj (*input*) našeg znanja je konceptualno kontaminiran, a koherencija iskustvenih vjerovanja sa teorijskim vjerovanjima, kao i naše racionalno prihvatanje u dubokoj je vezi sa našom psihologijom, biologijom, kulturom koje određuju vrstu naše objektivnosti ili objektivnosti za nas (*Ibid.*, p. 55). Na ovom tragu je Putnam sproveo diferenciju između pojma istine i pojma racionalnog prihvatanja: istina nije racionalno prihvatanje; racionalno prihvatanje je rastegljivu i ovisno od ličnosti i u tom smislu je stvar slaganja. Istina je idealizacija racionalnog prihvatanja, pa prema tome *idealna forma koherencije*. Putnamu ne smeta teorija istine kao korespondencije nego korespondencija koja se zasniva na mentalnom predstavljanju. Putnam smatra da inkompatibilne teorije nekada mogu između sebe biti prevodive, što znači da mogu postojati (u sebi) koherentne, ali (izvana) inkompatibilne konceptualne sheme "koje jednako dobro podešavaju naša iskustvena vjerovanja" (*Ibid.*, p. 73). Putnam smatra da čak i ako fiksiramo teoriju i fiksiramo objekte koji postoje, još uvijek može biti upotrebjeno beskonačno mnogo načina da se naprave novi modeli date teorije (*Ibid.*, p. 74).

Racionalnost i racionalna prihvatljivost razlikuju se u tome što racionalisti traže idelanu teoriju racionaliteta koja odlučuje o tome šta se treba smatrati racionalno prihvatljivim uz pomoć kriterijalnih pojmova racionalnosti (verifikacije). Za svoju poziciju *objektivnog pluralizma* (unutarnji realizam je u suštini upravo to) Putnam je potražio argumentaciju u rehabilitiranju povezanosti činjenica (*facts*) i vrijednosti (*values*), tvrdeći da čak i faktičke tvrdnje pretpostavljaju vrijednosti, kao što i znanost pretpostavlja jednu vrijednost - *vrijednost same istine*. Tako je Putnam našu konceptualnu shemu, odnosno preduvjete našeg mišljenja i referiranja, odredio izborom sistema vrijednosti -jer "izbor konceptualne sheme nužno reflektira vrijednosne sudove, i izbor konceptualne sheme je ono na šta se odnosi kognitivna racionalnost" (*Ibid.*, 212).

Putnam u tekstu *A Defense of Internal Realism* (cf. Putnam, *RHF*, p. 40), braneći svoju filozofsku poziciju unutanjeg realizma nasuprot metafizičkom realizmu i, 2, 3 (tri teze metafizičkog realizma koje odbacuje Putnam: 1. da se svijet sastoji od fiksiranog totaliteta objekata koji su nezavisni od duha; 2. da postoji samo jedan istinit i kompletan opis načina na koji svijet jest; 3. da istina uključuje neku vrstu korespondencije) i idealizmu, i odgovarajući prije svega na kritike koje su o njegovim tezama iznesenim u *Reason, Truth, and History* dali Hartrv Field i Gilbert Harman, eksplicira svoju vlastitu filozofsku poziciju ("sliku"):

"Neka mi se dopusti da zaključim tako što ću reći nešto više o mojoj vlastitoj slici, jer ja zaista imam jednu sliku. Ne smatram da je loše imati slike u filozofiji. Ono što je loše jeste zaboraviti da su to slike i odnositi se prema njima kao prema 'svijetu'. U mojoj slici objekti su nezavisni od teorije u smislu da teorije sa inkompatibilnim ontologijama mogu obadvije biti u pravu. Reći da su obadvije teorije u pravu ne

znači reći da postoje područja 'tamo vani' kao entiteti sa ekstenzijom i (još dodatno) područja u smislu logičkih konstrukcija. To ne znači reći da postoji oboje, apsolutne prostorno-vremenske tačke i tačke koje su samo granice. To znači reći da različita pretstavljanja, različiti jezici, različite teorije jesu jednako dobre u određenim kontekstima. U tradiciji Jamesa i Deweya to znači reći da sredstva koja su funkcionalno ekvivalentna u kontekstu istraživanja za kojeg su doznačena, jesu ekvivalentna u svakom pogledu onima koja imamo 'na raspolaganju'⁴³

Zaključak

Da ukratko sumiramo raspravu u ovom dijelu rada. Holistički koncept filozofije logike se pokazao kao filozofsko-znanstveni koncept koji ima svoju "manje holističku" (Quine) i "više holističku" (Davidson) fazu, koncept unutar kojeg se može zagovarati relativni empirizam i apsolutni empirizam, te koji raspolaze takvim rasponom ontoloških opredjeljenja od ontološkog relativizma (Quine) do ontološkog neutralizma (Tarski), a u epistemološkom smislu od povlaštenih diskursa i povlaštenih notacija jedne epistemološke ekonomije, do pragmatičkog odbacivanja bilo koje utemeljivačke epistemologije ili do iskazivanja interesa za hermeneutičku metafiziku ili intemalistički realizam koji traži moratorij na Ontologiju i Epistemologiju (Putnam).

Promjene kritičkog i analitičkog idioma, koji posreduje ovakve transformacije, idu od scijentističkog i fizikalističkog, koji na kraju krajeva ipak smatra da su bez obzira na svoju onto-

43 Cf. Putnam, H. (1992): *Realism with a Human Face*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England., p. 40

genezu i psihogenezu, a time i vezanost za jezik svakodnevnog života, ipak najsigurnija ona značenja riječi i rečenica i čitavih teorija koja određuje i producira znanost, a prije svega teorijska fizika, do odbacivanja svakog znanstvenog diskursa, postavljanja zahtjeva za znanstvenim anarhizmom i alternativnim metodama saznanja, i sve do oduševljenja kontigentnim formama saznavanja kontingentne stvarnosti i realnosti koju čine jezik, društvo i sopstvo.

Kako je prošla logika u ovom relativizmu, internalizmu, anarhizmu, inkomenzurabilnosti, neodređenosti i nedokučivosti referencije ili pak značenja? U svojoj povijesti logika je uvijek bila stavljena u pitanje s jedne strane: ako je bila ugrožena logika opsega onda se razvijala logika sadržaja, ako je bila ugrožena logika ekstenzije, razvijala se logika intenzije. Holističku filozofiju karakterizira ugrožavanje logike u svim njenim mogućnostima, ili u samim njenim osnovama. Jedino stoje ostalo donekle pošteđeno ove i drugih vidova dekonstrukcije jeste zahtjev za odgovarajućim opisom koji bi bio opis istine izveden na pragmatički, internalistički, anarhički, paradeigmatički, ili falibilni način.

Četvrti dio PRINCIP LOGIČKOG

§ 1. Struktura konceptualne sheme

Probleme vezane za teorije koje se bave zadovoljavajućim opisom konceptualne sheme izdvojili smo i dali im poseban dio u knjizi. Zašto smatramo da se tako različite koncepcije, koje su nastale unutar filozofije logike, mogu istraživati pod zajedničkim naslovom kao stoje ovaj koji smo uveli? Odgovor na ovo pitanje slijedi dijelom već iz načina na koji smo predstavili glavne točke filozofskih mišljenja koja su temeljena na korelaciji logičkih, ontoloških i epistemoloških aspekata u zasnivanju i opisanju konceptualne sheme.

Iz naših dosadašnjih istraživanja izdvojila su se tri pojma: podmet ($\acute{\upsilon}\pi\omicron\kappa\acute{\epsilon}\iota\mu\epsilon\nu\upsilon\nu$), činjenica (fact), i promjenjiva (variable). Ono što ove pojmove povezuje jeste da su izrazi za logičku, ontološku i lingvističku općenitost, koje svoje mjesto imaju u strukturi iskaza i jednako tako u strukturi misli. Utvrdili smo da se radi o dinamičkim (u logičkom smislu) pojmovima, koji mogu predstavljati viši stupanj logičke općenitosti i niži stupanj logičke općenitosti, (matematički iskazano od $1 + \omega$, $\omega + 1$, do ω^{ω}), te da u tom smislu njihovo mjesto u mišljenju i jeziku nije fiksirano. Vidjeli smo, osim toga, da su to pojmovi relacije, odnosno daje njihova "logička općenitost" relacione prirode ili da se njima iskazuje stupanj ili rang relacija unutar jedne cjeline. Pitanje strukture koju izgrađuju takvi dijelovi misli i dijelovi jezika je,

čini se, također pitanje strukture relacija unutar mišljenja i unutar jezika. To znači da se mišljenje i jezik mogu posmatrati kao polja odnosa ili relacija koje ih ispunjavaju, s jedne strane, relacija unutar konceptualnog sadržaja, a sa druge strane, unutar gramatičkog sadržaja kojeg čine elementi jezika. Kako se ova dva polja relacija odnose između sebe i kako se odnose prema "relacijama" izvan sebe? Odgovor na jedno takvo pitanje treba pokazati kako te strukture funkcioniraju i stvaraju ukupnu mrežu odnosa i relacija koja se može nazvati *pojmom svijeta* u filozofskom smislu ili *svijetom pojmova* u znanstvenom smislu.

Vidjeli smo da se stanovišta filozofije logike o ovom pitanju kreću od onih koja smatraju da postoji nešto takvo kao što je konceptualna shema (Strawson), kao permanentno i nepromjenjivo jezgro ljudskog mišljenja koje je ahistorijsko i koje trpi samo promjenu svoga opisa¹ zbog stalne promjene kritičkog i analitičkog idioma u filozofiji. U suštini je to primjena kantijanske analize ili kritike čistog uma u istraživanjima filozofije jezika i u lingvistici samoj kao zasnivanje jezičko-gramatičkog apriorija², koja otvara pitanja uloge transcendentnog argumenta u znanosti,³ odnosno, kako smatra Hilary Putnam, potrebno je "istraživati preduvjete mišljenja i referencije koji su dati u duhu i od kojih nije neovisan naš opis svijeta i naše shvatanje istine: istina nije vrhovno načelo, sama istina dobija svoj život od našeg kriterija racionalne prihvatljivosti."

1 Cf. Strawson, P. F. (1990): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London and New York, p. 10

2 Cf. Apelt, K. O. (1980): *Transformacija filozofije*. Veselin Masleša, Sarajevo. Str. 71.

3 Cf. Bieri, P., Horstmann, R-P., Kruger, L. (ed.), (1979): *Transcendental Arguments and Science*. D. Reidel Pub. Comp., Dordrecht-Boston-London.

4 Cf. Putnam, H. (1981): *Reason, Truth, and History*. Cambridge Univ. Press, p. 130

U drugom pravcu su išla mišljenja da postoji dualizam konceptualne sheme koji je posljedica generalne "epistemološke bifurkacije",⁵ otkrivene najprije u istraživanjima principa matematike, a koja se manifestira kao konceptualna i doktrinarna strana. Konceptualna strana epistemologije je išla ka istraživanju značenja pojmova (teorija pojmova ili značenja), a doktrinarna se bavila zadovoljavajućom (formalnom i materijalnom) definicijom istine ili karakterizacijom predikata "istinito". Razvoj filozofskih istraživanja jedne i druge strane doveo je konceptualnu stranu do otkrića kontekstualne definicije (Bentham i Frege) i vezanja teorije skupova za logiku (Cantor, Frege, Russell, Wittgenstein, Carnap, Tarski), a razvoj konceptualne sheme u doktrinarnom pravcu do različitih tipova racionalne rekonstrukcije, od iskaza motrenja i jezika čulnih datosti, do rekurzivnih definicija, tj. do shvatanja daje vanjski svijet jedna vrsta znakovne konstrukcije. Quine je utvrdio daje ova generalna epistemološka bifurkacija na konceptualno i doktrinarno, tj. da je pitanje šta znače iskazi i kako se zna nešto o njihovoj istinitosti, povezano prije svega sa jezikom stvari ili sa iskazima motrenja koje su zaliha ili skladište evidencije znanstvenih hipoteza (cf. Quine, *OR*, p. 88). To znači da iskazi motrenja (*observation sentences*) i jezik čulnih datosti uvjetuju jednako evidenciju značenja riječi i istine iskaza (stimulus meaning). U tom smislu Quine smatra da "je iskaz motrenja kamen temeljac semantike" (Quine, *OR*, p. 89), a oni su situirani na periferiji jednog znanstvenog korpusa ili teorije, pri čemu svaka promjena ekstralingvističkih stimulacija producira promjene u centru konceptualne sheme. Quine je, prije nego stoje napisao *Philosophy of Logic*, (1970) smatrao da je "istina generalno zavisna od jezika i ekstra-lingvističkih

5 Cf. Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York, p. 71

činjenica" (*FLPV*, p. 36), a tek u *Philosophy of Logic* iznosi mišljenje da je logika produkt dva faktora: istine i gramatike, te odbacuje teoriju skupova kao upotrebljivu za logiku (cf. Quine, *PhL*, p. vii, 64). Ovdje Quine već odbacuje, u jednom smislu, problem referencije i definira logičku istinu kao "iskaz čija je gramatička struktura takva da su svi iskazi sa tom (logičkom!) strukturom istiniti".⁶ U ovom djelu Quine se potpuno okreće unutarnjoj strani konceptualne sheme, njenoj strukturi tvrdeći da je upravo logička struktura iskaza ono od čega zavisi istinitost iskaza, a ne strukturalna deskripcija (notacija) logičke strukture. Ovdje Quine zamjenjuje kvantifikacionu interpretaciju varijable sa supstitutivnom interpretacijom i iskazne funkcije sa valjanom logičkom shemom: iskaz je logički istinit ako iz supstitucije iskaza sa prostim dijelovima iskaza slijedi jedino istina (cf. *PhL*, 55). Šta supstitutivna interpretacija logike i logičke istine donosi; zbog čega Quine najednom odbacuje teoriju skupova, i zašto predikat istinito ne karakterizira više na način na koji to čini kvantifikaciona interpretacija varijable ("biti, znači biti vrijednost varijable")?

"Evidentna filozofska prednost u pomaganju sa ovom supstitutivnom definicijom, a ne sa otvorenom teorijom modela, jeste da štedimo na ontologiji. Dovoljne su rečenice, čak rečenice objekt-jezika, umjesto svijeta skupova koji se mogu specificirati i koji se ne mogu specificirati... Na ovaj način, kada nastane prilika za reviziju teorija, mi smo u prilici da izaberemo teorije čiji su zahtjevi jednostavniji. Tako napredujemo uvijek za korak kad god nađemo mogućnost smanjivanja ontoloških izdataka nekom pojedinačnom sektoru."⁷

6 Cf. Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York, p. 58.

7 Cf. Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York, p. 55.

Hao Wang je u studiji *Beyond Analytic Philosophy* (1988), imenovao Quineovu filozofsku poziciju "logičkim negativizmom",⁸ zbog toga što se njegova najpoznatija djela bave isključivo negativnim tezama (neodređenost prevoda, ontološki re-lativitet, nedokučivost referencije i značenja), sve do potpune promjene stava prema logici i konceptualnoj shemi promjenom odnosa prema teoriji skupova i kvantifikacionoj interpretaciji varijable. Wang smatra daje ovaj okret ka supstitutivnom strukturalizmu napuštanje formalizma i okret ka intuicionizmu do kojeg je došlo zbog okreta u psihogenetsku i ontogenetsku interpretaciju značenja i referencije.⁹

Treći pravac u definiranju konceptualne sheme pružili su Donald Davidson i drugi koji su smatrali da je istina rečenica apsolutno zavisna od lingvističkih činjenica, odnosno od strukture jezika i da je u tom smislu ravnodušna na koje se entitete odnose izrazi, pa je i pojam referencije apsolutno nepotreban. Ovo shvatanje je nastalo na odbacivanju treće dogme empirizma koje je sproveo Davidson¹⁰, odnosno odbacivanju dihotomije forme i sadržaja, konceptualne sheme i onoga što ona u iskustvu organizira. Umjesto razmatranja bilo generalne bilo parcijalne konceptualne sheme potrebno je pronaći zadovoljavajuću formu razumjevanja ili zadovoljavajući *princip razumjevanja* jezičke komunikacije i beskonačnog broja formi izraza. Taj princip je Davidson predložio kao princip tolerancije ili princip istine¹¹ koji

8 Cf. Wang, H. (1988): *Beyond Analytic Philosophy*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England, p. 9

9 Cf. Wang, H. (1988): *Beyond Analytic Philosophy*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England, p. 149

10 Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford.

11 Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, p. 134

je vrsta uvjerenja, tolerancije ili širokogrudnosti kojom se svakom izgovaranju rečenica drugog unaprijed priznaje intencija da bude istinita. Time se *radikalnom interpretacijom* rečenica drugog postiže ono što se ne može postići radikalnim prevodenjem kod Quinea.

U ovom dijelu rada mi nećemo pledirati za jedan, drugi ili treći opis konceptualne sheme, nego ćemo pokušati iznijeti vlastiti stav o ovom pitanju, tražeći uporišta našeg razumijevanja u onim mislima za koje smatramo da mogu doprinijeti jednom revizionarnom aspektu. U tom smislu mi se ovdje nećemo baviti onim šta limitira konceptualnu shemu, njen odnos prema jeziku koji je dovodi u apsolutnu ili relativnu zavisnost, ili njen odnos prema ekstralingvističkim činjenicama, jer smatramo da to uključuje niz duplikacija; tim se pristupom, kako kaže Carnap, dupliciraju ili entiteti ili termini. Želimo govoriti o *unutarnjem principu* koji iznutra sužava ili proširuje konceptualnu shemu, postavlja je kao jednu trenutnu simulaciju ili logički dobro uređenu formu lingvističkog i ekstralingvističkog plana, i transformira je na drugom nivou u sasvim drugu strukturu sa istim sadržajem ili sa sasvim drugim sadržajem. Naše je pitanje pitanje strukture konceptualne sheme, njeno funkcioniranje, njena konstrukcija i dekonstrukcija, formacija i transformacija, čiji opis se samo indirektno može dovesti u vezu sa psihološkim terminima "sticanje" i "promjena mišljenja". Vodeće pitanje je: *na temelju kojeg principa, jednog ili više njih, je sve to moguće, ili koji princip harmonizira sve simulacije u kojima se pojavljuje jedna forma iskaza, kao ona koja može biti racionalno prihvaćena, racionalno odbačena ili jednostavno zaboravljena (ne u psihološkom smislu) ili djelomično transformirana ili pak nepovljiva?*

Tarskijeva rekurzivna definicija ili Konvencija T (I) kojom se harmonizira lijeva i desna strana bikondicionala,¹² Cantorova dva principa produkcije (die Erzeugungsprincipie) i princip zaustavljanja produkcije mnogostrukosti (die Beschrackungsprinzip)¹³, Strawsonovi kriteriji identifikacije i re-identifikacije partikula¹⁴, Quineove pre-individuativne i individuativne faze govora i referencije¹⁵ (mišljenja također?), Fregeova teorija posmatranja imena kao stavova i stavova kao imena¹⁶, Russellova teorija konačnih opisa¹⁷, Wittgensteinova teorija "jezičkih igara" koje su mnogostruke i nefiksirane (kontingentne), Davidsonov princip tolerancije ili radikalna interpretacija koja postulira: "smatrati da je rečenica istinita" (holding sentence to be true)¹⁸ sa kojim se treba ulaziti u razgovor sa drugim, - sve su to reference za ovu temu koje se sabiru u *pojmu variable* (multiplicirane logičke općenitosti) i matematičkom *pojmu sekvence* koji predstavlja izraz semantičke multiplikacije. Predstaviti u jeziku multipliciranu logičku općenitost, odnosno iznaći zadovoljavajuću semantičku multipliciranu općenitost ili zadovolja-

12 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London, p. 188

13 Cf. Cantor, G. (1962): *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitstheorie*. In: G. Cantor, *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim. S. 167.

14 Cf. Strawson, P. F. (1990): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London and New York. p. 42.

15 Cf. Quine, W. v. O. (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York. p. 12

16 Cf. Frege, G. (1962): *Über Sinn und Bedeutung*. In: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. S. 41.

17 Cf. Russell B. (1966): *On Denoting*. In: *Logic and Knowledge*. London.

18 Cf. Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford. p. 134

vajuću kanonsku notaciju (re-deskripciju), bio je zadatak koji je pratio sve koncepte filozofije logike.¹⁹

Kako stvar stoji sa konceptualnom shemom sa stanovišta ovih istraživanja koja su vođena uglavnom pod zahtjevom iznalaženja odgovarajuće teorije istine kao odgovarajuće notacije značenja, koja bi ustanovila ekonomiju mišljenja a time i povlaštenu epistemologiju kao povlaštenu vrstu diskursa, bilo je određivano iz pravca različitih gledanja na značenje, referenciju, koherenciju, semantičku korespondenciju itd. No u epistemološkom smislu promatrano bila je to *potraga za jednim principom* iz kojeg bi se mogla izgraditi građevina svijeta misli i iz kojeg bi se onda mogla opravdati (the justification) i sama procedura te konstrukcije. Generalno gledano to je bila potraga za principom konzistencije jedne ili svake moguće konstrukcije u kojoj je trebala učestvovati logička forma i forma jezika kao jedinstvena forma dokaza. Mi ovaj princip sada želimo nazvati *principom logičkog* i njegovom karakterizacijom pokušati datu jedno shvatanje kako se taj princip odnosi unutar konceptualne sheme. Karakterizacija predikata "logično", koju je ovdje potrebno poduzeti, osim tvrdnje da se izvorno ovaj predikat odnosi na misli, njihove dijelove i na cjelinu pojmovnog sadržaja, uključuje u sebi i rezonanciju prema karakterizaciji predikata "istinito" koji

19 Prof. Michael Dummett, koji je u novije vrijeme objavio niz knjiga i studija o filozofiji Gottloba Fregea, naročito naglašava da se u pokušaju predstavljanja multiplicirane općenitosti (multiple generalitv), tj. u pokušaju da se iznađe jedan mehanizam analize uz pomoć kojeg će se moći dati opis rečenica koje sadrže multipliciram! općenitost, sastoji pionirski posao i značaj Fregeovog *Begriffsschrift*. "Frege is able for the first time in history of logic to give an adequate account of the logic of statements involving multiple generalitv, and to introduce variables for relations and funetions". Cf. Dummett, M. (1981): *FREGE. Philosophy of Language*. Second Edition. London, p. XXXVI.

se pripisuje iskazima. Takvu karakterizaciju je dao Frege u svom istraživanju strukture misli (Gedankengefuge) i strukture iskaza (Satzgefuge),²⁰ dok su neki drugi, kao npr. Hilarv Putnam smatrali da je "relacija između racionalne prihvatljivosti i istine relacija dva različita pojma: jedna tvrdnja može biti racionalno prihvatljiva ujedno vrijeme, a da ne bude istinita..."²¹

Mi smatramo daje za istraživanje konceptualne sheme važnije učiniti prethodnu karakterizaciju predikata "logično" nego predikata "istinito" ili "činjenica je" (' (—) zato što je u slučaju ova dva posljednja predikata njihova primjena na propozicije, kao iskazane *misli*, na rečenice kao *izraze* iskaza, i na *izgovaranja* izraza iskaza samo udaljavala i smanjivala mogućnost da se jasno utvrdi čemu se ti predikati pripisuju: (1) mislima koje se izražavaju, (2) iskazima misli kao materijalnim objektima, ili (3) govornim situacijama izricanja misli. Predikat "logično" osim toga ima širu upotrebu od dva druga predikata i u jednom smislu ih obuhvata. Ontologija analitičke filozofije, koja je prikovana za istinosne vrijednosti jezičkih izraza, ne može se pomaći iz istog razloga iz kojeg se nije mogla pomaći iz mreže tautologija i kontradikcija parmenidovska ontologija Sfairosa koja je tvrdila da se nebitak ne može ni misliti ni iskazati, sve dok je Platon nije redefinirao sa stanovišta ortologije i dok nije pronađeno mjesto negacije u logičkom prostoru.²² Svako redefiniranje ontologije nužno vodi kroz redefiniranje konceptualne sheme i iznalaženje prostora za logičke konstante i logičke varijable na drugi način nego onaj koji nudi kanonska notacija, posebno zbog toga

20 Cf. Frege, G. (1966): *Logische Untersuchungen*. Vandenhoeck & Ruprecht. Gottingen. S. 73

21 Cf. Putnam, H. (1981): *Reason, Truth, and History*. Cambridge Univ. Press, p. x.

22 Cf. Pelletier, F. J. (1990): *Parmenides, Plato, and the Semantics of Not-Being*. Univ. of Chicago Press. Chicago and London.

što postoje forme mišljenja, kao viševrijednosne i devijantne logike, u kojima se pokazuje da neki logički zakoni, kao npr. zakon isključenja trećeg, ne važe.

Ovdje je možda i mjesto da se navedu razlozi za naše bavljenje radije filozofijom logike a ne filozofijom jezika. Koncepti koji su polazili od ideje da je jezik empirijska osnova istraživanja logičke strukture, da su u samoj jezičkoj strukturi položene logičke strukture, te daje na taj način struktura jezika (*Satzgefüge*) identična strukturi misli (*Gedankengefüge*), i na kraju, da zajedno odlikavaju, putem dvostruke prirode simbola o kojoj je kao dijaboličkoj govorio Frege, logičku strukturu svijeta, propala je zbog nemogućnosti da se u jednom jeziku progovori o njegovoj fenomenalnoj (prostorno-vremenskoj) i strukturalnoj (idealnoj) izgradnji. Paradoks kojeg je otkrio Russell u Fregeovoj teoriji klasa, i način kojim je bilo pokušano otklanjanje tog paradoksa (teorija tipova), doveli su kasnije do razdvajanja objekt-jezika i meta-jezika, do objekt-teorije i background-teorije. Sve dok Tarski nije dao zadovoljavajuću, u formalnom i materijalnom smislu, teoriju istine za formalizirane jezike, nije se pristupilo istraživanju rekurzivnog karaktera formalizacija, pa onda ni rekurzivnom karakteru upotrebe prirodnog jezika. Filozofija koja je smatrala daje jezik apriorna struktura misli, učinila je ono aposteriorno apriornim.

Mi smatramo da niti struktura jezika, dakle struktura gramatičkih konstrukcija, niti struktura misli, ili struktura logičkih kategorija, ne mogu mjenjati ništa osim svog centra i svoje periferije promjenom svojih sekvenci i njihovih modela simulacije (virtualnih klasa, kako ih je nazvao Quine) jedne dobro uređene konstrukcije (misli, fraza, rečenica, notacija), ili jednog miš-

23 Cf. Tarski, A. (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London, p. 198.

ljenja, koje se u jednom trenutku organizira kao dobro uređena formula (iskaz, diskurs, ili običan razgovor), a u drugom raspada na elemente koji možda više nikad neće ponovno zajedno činiti istu formu; šta sve tome doprinosi, biloška, socijalna, psihološka ili povijesna struktura, čini drugi predmet istraživanja, kao i način na koji konceptualna shema mjenja navedene strukture, no to nije samo promjena opisa svijeta nego traži upotrebu objektivnih sredstava (intelektualnih, povijesnih, materijalnih, bioloških, i socijalnih matrica o kojima je govorio Dewey) u kojima se prethodna konceptualna shema učvrstila, kao npr. u tehnicima.

U različitim kulturama različiti jezici, u različitim jezicima različite konceptualne sheme, u različitim konceptualnim shemama različiti kritički i analitički idiomi, u njima različiti idiomi identifikacije i kvantifikacije, zbog toga različite oznake i značenja, te na kraju različite ontologije i označeno: to je stanovište ontološkog, epistemološkog, kulturnog i konceptualnog relativiteta kojeg je zastupao Quine prije nego što je odbacio teoriju skupova i kvantifikacijsku interpretaciju varijable (objektno vezane varijable) i zamijenio je supstitutivnom interpretacijom kojom se označava kraj shvatanju da "biti, znači biti vrijednost varijable" (biti realna klasa ili biti realna relacija).

S druge strane Davidson smatra da takvu argumentaciju ili takvu vrstu relativizma treba odbaciti u potpunosti. Ne postoji takva konceptualna organizacija izvanjskog, vanlogičkog i ekstralingvističkog koja bi se odražavala na različitost kvaliteta evidencije. Ne postoje zato različite i nesamjerljive konceptualne sheme na koje se u svrhu sporazuma i odvijanja komunikacije ne može primijeniti princip tolerancije (*charity*). Ono o čemu Davidson nije govorio, a što bi se moglo izvesti iz njegovog tretiranja jezika, jeste da jezik posjeduje također modele simulacije svoje upotrebe (frazе, rekurzivni dijelovi rečenica, čak i

rekurzivne situacije izgovaranja u kojima se upotrebljavaju) koje mu osiguravaju njegovu rekurzivnu sposobnost. Izbor modela simulacije u upotrebi (u kontekstu) je izbor strukture koju ispunjavaju učesnici jedne komunikacije i koji se mogu napuštati istog časa kad se zasnuju: "htio sam reći to, ali sam rekao ovo", "htio sam reći ovako, ali je ispalo tako", "mislio sam reći to, ali..." Jezik simulira svoje modele upotrebe koji se nameću jednostavnošću, jednako kao što upotreba jednog modela *trenutno* podešava značenje i referenciju njegovih izraza.

Naša je namjera da u pogledu pitanja o konceptualnoj shemi pružimo argumentaciju za uspostavljanje opisa unutarnje strukture konceptualne sheme, opisa njene unutarnje diferenciranosti, njene strukture od koje zavisi struktura misli. Da li je struktura konceptualne sheme rekurzivna, da li je sav mentalni i psihički sklop rekurzivan, o tome treba tek prosuditi. Pitanje koje je zbunjivalo Davidsonovu teoriju apsolutne empirijske istine je pitanje o proširivanju saznanja, iznicanju novih predikata u meta-teoriji ili meta jeziku za čiju karakterizaciju nema sredstava u konačnom vokabularu jednog prirodnog jezika. Na to pitanje može odgovoriti jedino generalna gramatička konstrukcija. Rekurzivna definicija na kojoj počiva Tarskijeva konvencija (T) u suštini znači da se jedan iskaz istovremeno posmatra kao svoje ime i kao svoj predikativni dio, što je već Fregeovo dostignuće. Ali rekurzivnost možda ne proširuje saznanje nego ponovno prepoznaje jedno te isto, ili rečeno Fregeovim izrazima, radi se o "*Wiedererkennungsurteile*" ("sudovi ponovnog prepoznavanja" istinitosti ili lažnosti, istinosne vrijednosti, predmeta, značenja). Istraživanje rekurzivnosti konceptualne sheme stoji pred upitom o transformaciji uvjerenja, promjeni mišljenja, proširivanju saznanja.

U ovom dijelu naša namjera je da pružimo više argumentacije za četvrtu hipotezu koja je navedena u Uvodu, naime da

se konceptualna shema kojom raspolažemo sastoji iz polivalentnih konceptualnih sekvenci i da se njihov odnos regulira primjenom ili funkcioniranjem *principa logičkog* koji je različit od logičkih principa. Ovaj dio spada u revizionarni dio filozofije logike kojom smo se bavili do sada. Argumentacija se može potražiti od Herakleitosove enantiotropijske (unatrag okrenute) harmonije, preko Putnamovog učenja o lingvističkim stereotipovima, transformativne gramatike koja razlikuje dubinsku i površinsku strukturu pri čemu dubinska/logička generira površinske strukture, posebno Quinevih stavova o stupnjevima pre-individualne lingvističke faze i općenito govora i mišljenja koje je predmetno usmjereno, do Tarskijeve i Davidsonove emfaze o rekurzivnosti. Stabiliziranje značenja i referencije ili njihovo harmoniziranje je centralna zadaća funkcioniranja principa logičkog. Hao Wang je u novije vrijeme dao jedan vlastiti opis kojeg je nazvao "fenomenografija" (*phenomenography*), i pod kojim je podrazumjevaao rekurzivnost same filozofije, meta-filozofiju.

Mi smo već u Uvodu uvrstili u svoj hipotetički okvir tvrdnju da se logička struktura sastoji se od različitih konceptualnih shema (sekvenci). Oslanjajući se na istraživanja u filozofiji logike, koja smo do sada naveli, na istraživanja u području filozofije duha i artificijelnih oblika saznanja, smatramo da možemo razlikovati između:

- 1) i'nira-konceptualne sekvence sheme / podešavanje smisla,
- 2) mier-konceptualne sekvence sheme / podešavanje značenja,
- 3) erfra-konceptualne sekvence sheme / podešavanje označenog, pri čemu na različitim nivoima konceptualnih shema važe različiti kriteriji istinosne vrijednosti i različite forme mišljenja koje su sastavljene od sekvenci.

24 Cf. Wang, H. (1988): *Beyond Analytic Philosophy*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England, p. 10, i čitavo poglavlje 5.

Prvi nivo konceptualne sheme ili *intra-konceptualna sekvenca*, kao kriterij za utvrđivanje istinosne vrijednosti ima jednu vrstu ortonimije, a kao osnovnu formu struktuiranja ili podešavanja smisla multiplikaciju. Intra-konceptualni sadržaj ili jedna/neka, neodređena misao (a ne ova ili ona određena misao) jeste produkt svojih dijelova, jedna vrsta multiplikacije ili multipliciranog pojma ili čak samo reduplikacije sadržaja. Jednostavno, imamo neku misao čiju istinosnu vrijednost ne znamo, tj. ne znamo da li je istinita ili lažna. Rečeno Fregeovim izrazima mi imamo "*eine Gedanke*" odnosno "*ein Urteil*", ali o tom sudu ili toj misli tek trebamo prosuditi da li je istinita ili lažna (moramo doći do stava koji je sud sa određenom istinosnom vrijednosti). Multiplikacija je prvi odnos mišljenja prema logičkom predmetu (misli, sudu).

Kako nastaje jedna forma multiplikacije? Djelovanjem principa logičkog koji se prvobitno javlja kao reduplikacija ili rekurzivna forma strukture pojma ili njegova dioba na dijelove koji su jednaki po sadržaju, ali ne i po formi ili opsegu (u smislu u kojem se izraz " $1 + \omega$ " razlikuje od izraza " $\omega + 1$ "), ili kao suma istih dijelova u kojoj dijelovi više nisu jednaki. Na primjer, općenito kod adicije, kao što Cantor primjećuje, važi zakon asocijacije ($\alpha + (\beta + \gamma) = (\alpha + \beta) + \gamma$), ali ne i zakon komutacije jer su izraz $\alpha + \beta$ i izraz $\beta + \alpha$ različiti, tako i kod multiplikacije vrijedi zakon asocijacije $\alpha (\beta\gamma) = (\alpha\beta) \gamma$, ali ne vrijedi zakon komutacije, jer je izraz $\beta\alpha$ gdje je β multiplikator, α multiplikandus, različit od izraza $\alpha\beta$. Kada se pojam multiplicira pod dejstvom kriterija ortonimije i postane jedna sekvenca onda se njegov logički prostor širi za još jedno mjesto i sekvenca predstavlja već uređenu sukcesiju zbog koje sada isti konceptualni sadržaj ima dvije različite forme ili dva različita opsega. Zašto se u sekvenci radi o podešavanju smisla? Smisao je, onako kako ga je već jednom Frege odredio,²⁵ način datosti jednog pojmovnog sadržaja, odnosno način na koji su poredani njegovi dijelovi. Od tog poretka

ili zakona koji djeluje u sukcesiji dijelova zavisi vrsta sekvence na intra-konceptualnom nivou.

Na drugom nivou konceptualne sheme ili *inter-konceptualnoj sekvenci* kao kriterij utvrđivanja istinitosti stoji jedna vrsta ortologije, a kao forma mišljenja ili forma odnosa misli prema logičkom predmetu (misli ili sudu ili pojmovnom sadržaju) forma generalizacije. Generalizacija je drugi stav misli prema logičkom predmetu. Pitanje je sada kako nastaje jedna forma generalizacije? Popćavanjem općeg, ili, uzimanjem onoga što je opće kao opće, ili, moglo bi se reći, tako što iz mnoštva uređenih multiplikacija nastaje jedna generalizacija, odnosno primjenom univerzalnog kvantifikatora na otvorenu rečenicu sa jednom ili više varijabli koje su uvijek znak općenitosti sadržaja kojeg zastupaju u otvorenoj rečenici. Generalizacijom se poopćava jedna intra-konceptualna sekvenca, u tom smislu što se pojam uzima u cijelom svom opsegu, ili što ortonimijska sukcesija prestaje da važi kao relevantna za z'nčer-konceptualnu sekvencu koja je sada drugi stupanj dobro uređenog odnosa između pojmova, a ne unutar njega. Kriterij koji vrši ovo podešavanje i kroz koji djeluje princip logičkog jeste ortološki kriterij, ispravnost povezivanja pojmova. Na ovom stupnju funkcioniranja konceptualne sheme kroz strukturu inter-konceptualne sekvence vrši se podešavanje značenja.

Treći konceptualni nivo ili *extra-konceptualna sekvenca* kao kriterij ispravnosti kroz koji djeluje princip logičkog ima ortografski kriterij ili kriterij označavanja kojim se vrši razopćavanje općeg (*jedan* čovjek, *neki* čovjek, *onaj* čovjek, *taj* čovjek), a kao formu mišljenja ili formu odnosa misli prema logičkom predmetu - individualizaciju. U extra-konceptualnoj sekvenci vrši se podešavanje referencije. Kako nastaje jedna određena forma indi-

25 Cf. Frege, G. (1962): *Über Sinn und Bedeutung*. In: G. Frege. *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. S. 41.

vidualizacije? Upojednačavanjem općeg, uzimanjem općeg u njegovom pojedinačnom ili ne-općem opsegu, ili primjenom egzistencijalnog kvantifikatora na otvorenu rečenicu, tj. rečenicu sa jednom ili više varijabli. Varijabla u rečenici je uvijek dokaz općenitosti sadržaja kojeg izražava otvorena rečenica, a egzistencijalni kvantifikator uvijek je povezan sa singularitetom.

Prema tome, otvorene i zatvorene rečenice su samo granični slučajevi prevodenja ili interpretiranja logičke općenitosti čiji znak je uvijek varijabla u rečenici. Jer, između univerzalnog i egzistencijalnog kvantifikatora stoji čitava i velika skala indeksikalnih i deskriptivnih elemenata koji formatiziraju multiplikaciju u smjeru njenog poopćavanja ili u smjeru njenog upojednačavanja.

Diferencijacija u nivoima konceptualne sheme ili u sekvencama čini se jedino radi našeg načina shvatanja, ali sve sekvence funkcioniraju sinhrono, interferiraju se i na različite načine produciraju različita značenja.

Intra-konceptualna sekvenca (IKS) je korelacijska shema svih naših misli koje nemaju određenu istinosnu vrijednost. IKS ima svoj vlastiti sadržaj (intra-konceptualni sadržaj) unutar kojeg se uspostavlja identitet iz odnosa prema drugim sekvencama koje imaju istu sukcesiju dijelova, što znači da ne postoji nikada jedan pojam o jednoj stvari, nego da su pojmovi logičke tvorevine koje idu uvijek u paru. Jedna misao nastaje tako što se jedan pojam razdjeljuje u forme multiplikacije (beskonačno mnoštvo formi multiplikacije) i kada se, na taj način, reduplicira misao o biti predmeta u kategorijama kvaliteta i kvantiteta. To su prve kategorije ili kategorije koje potpuno odgovaraju formama multiplikacije.

Postoji jasna evidencija o tome daje Aristoteles nedosljedno ili nesistematski nabrajao kategorije do kojih je došao. Na nekim mjestima *Metafizike* Aristoteles nabraja samo četiri kategorije,

na drugom mjestu samo sedam, u *Kategorijama* deset i tako dalje. Moguće je govoriti o tome daje Aristoteles upravo imao nejasnu slutnju o različitim nivoima pojmovne strukture i različitim funkcijama kategorija (kategorije koje su forme multiplikacije, kategorije koje su forme generalizacije i kategorije koje su forme individualizacije).

§ 2. Karakterizacija principa logičkog

Karakterizacija principa logičkog u potpunosti zavisi od karakterizacije konceptualne sheme, odnosno od karakterizacije kriterija istinitosti kojim se unutar različitih sekvenci u različitim konceptualnim shemama podešava značenje i referencija izraza, odnosno nivo općenitosti gramatičkih kategorija i logičkih kategorija. U tom smislu je princip logičkog pojavljuje kao izdiferencirana kriteriologija podešavanja logičkih i gramatičkih struktura na različitim nivoima, jednom kao princip ortonimije, jednom kao princip ortologije i jednom kao princip ortografije.

U *Uvodu* smo rekli i to da logička struktura ne može biti u koliziji sa semantičkom i sintaksičkom strukturom. Logička struktura ne može biti u koliziji sa semantičkom i sintaksičkom strukturom jezika čija značenja i referencije određuje teorija istine, odnosno čija je dubinska struktura ili sintaksa logička struktura (Chomskv i generativne gramatike), a čije se referencije podešavaju ili su relativne od ontologije koju usvaja data teorija ili od vrste entiteta koje obuhvataju kvantifikatori te teorije.

A) *Intra-konceptualna karakterizacija principa logičkog*. Na nivou intra-konceptualne sheme, sekvence kao simulacije jedne moguće logičke forme, predstavljaju jednu formu multiplikacije ili produkta kojeg čine dijelovi pojma kad se ovaj u sebi razdjeli, i koji nisu više istog smisla (istog načina datosti kojeg su imali

prvobitno) jer zauzimaju različita mjesta, čime je načinjena jedna intra-konceptualna sekvencu u koju se pojam ponovno pozicionirao (prepoznao kao isti). Poticaj za ovu promjenu leži u principu koji je producira, odnosno u principu imenovanja predmeta za koje se može uzeti širi ili skraćeni jezički stimulus (ova djelatnost prožima sve logičke i sve jezičke procese).²⁶ Kriterij ortonimije međutim zahtijeva da se podesi izraženo i izraz, ili kako se kolokvijalnim jezikom kaže, da se pronade "prava riječ" za pojam koji se želi izraziti. Ovo "traženje riječi" ili načina predstavljanja misaonog sadržaja jednako pogada i znanstvenu i neznanstvenu jezičku upotrebu, a samo pokazuje da ne postoje jednom utvrđeni i skovani izrazi koji se nužno povezuju sa pojmovima kao dijelovima misaonog sadržaja. Ovdje su nastale sekvence konceptualne sheme kategorije ili forme multiplikacije koje izražavaju kvantitet i kvalitet relacije koja je u njima uspostavljena i koja treba da se uspostavi i u izrazu, što znači da gramatička struktura jednog izraza mora pratiti kvantitet i kvalitet konceptualne sekvence, tj. ako je ona sužena i znakovna simulacija mora biti skraćena i obratno, ako je ona proširena, i izraz mora to da prati. Činjenica da je teško zadovoljiti ovaj kriterij ili princip logičkog koji producira kroz ortonimiju, svjedoči W. Quine u svom eseju *Speaking of Objects* (cf. OR, pp. 1-25), čija istraživanja smatramo relevantnim za argumentiranje teza postavljenih u ovom dijelu našeg rada.

Međutim, djelujući kao kriterij ortonimije princip logičkog uspostavlja odnos između jedne sekvence infra-konceptualne

26 Na ovoj djelatnosti učenja i primjene jezika, koja kao jezička igra sticanja, usvajanja i produciranja opisa, podrazumjeva skraćivanje ili proširivanje opisa, izgradio je Wittgenstein svoju teoriju jezičkih igara za koju su bitni njihova mnogostrukost (di Mannigfaltigkeit) i sposobnost da budu transformirane. Cf. Wittgenstein, L. (1960): *Philosophische Untersuchungen*. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. S. 300.

sheme i svih extra-konceptualnih lingvističkih sekvenci koje su date u vokabularu kojeg razumije jedna komunikaciona zajednica koja se koristi istim jezičko-gramatičkim idiomom ili logičkim stereotipom, nalazeći u njoj ona svojstva predmeta koja može da izrazi svojim obilježjima ili kvantitativnim i kvalitativnim karakteristikama, tj. istog stupnja općenitosti kojeg ima konceptualna sekvencu i položaja kojeg u njoj zauzima. Tek kada dođe do podešavanja ovih sekvenci, intra-konceptualne i extra-konceptualne ili lingvističke (apstraktni singularni termin), slijedi iz multiplikacije jedna generalizacija ili jedna sekvencu srednje ili inter-konceptualne (ortologijske) sheme, unutar koje princip logičkog djeluje kroz kriterij ortologije.

B) *Inter-konceptualna karakterizacija principa logičkog.* Nivo inter-konceptualne sheme je nivo povezivanja sekvenci dobijenih iz odnosa intra-konceptualnih (logičkih) i extra-konceptualnih (gramatičkih) sekvenci. Ovo je odnos u kojem se generalizacija dobijena iz prethodnog stupnja ili ponovo generalizira (dinamizira) ili se transformira u jednu statičku generalizaciju koja postaje dio extra-konceptualne sheme, ili se univerzalnom afirmacijom podiže nivo općenitosti sekvence i postaje dinamička generalizacija. Kategorije koje djeluju na ovom nivou su logičke i gramatičke kategorije koje su forme relacije. Kriterij kroz koji djeluje princip logičkog jeste na ovom nivou ortologijski.

C) *Extra-konceptualna karakterizacija principa logičkog.* Ovo je shema realiziranih statičkih generalizacija kroz individualnu upotrebu logičko-gramatičkog stereotipa, ili onih kojima je utvrđena istinska vrijednost njihovom prostorno-vremenskom relacijom prema stvarima i strukturalnom relacijom prema intra- i inter-konceptualnoj shemi: prema svom dubinskom i površinskom porijeklu ili izvoru. Ova shema znači ima dvije strane. Ortografija je kriterij kroz koji djeluje princip logičkog na ovom

nivou tako što jedan logički stereotip ispravno ili neispravno notira ili simbolizira, tražeći za njega skraćeni ili prošireni (elementarni ili kompleksni) simbol koji izražava poredak elemenata u sekvenci koju izražava.

Smatramo opravdanim govoriti ovdje o razlikovanju vrste generalizacije, i pravimo distinkciju između statičke generalizacije i dinamičke generalizacije. *Statička generalizacija* (materijalna implikacija) je ona koju zadovoljava jedna istinska vrijednost varijable, *dinamička generalizacija* (formalna implikacija) je multiplicirana logička općenitost, tj generalizacija koju zadovoljavaju sve njene istinske vrijednosti. Statička generalizacija se može objasniti i psihološkim idiomom (neko prihvata da je jedna generalizacija istinita, ali ne i da je istinita druga generalizacija koja ima isti stupanj općenitosti) kao stoje Quine u *OR* napravio distinkciju između upotrebe riječi kao konkretnih generalnih termina i apstraktnih singularnih termina (*OR* p. 38), ili Aristoteles u "poopćavanju općeg" i "razopćavanju općeg". To je smisao stava da se ne može svaka generalizacija individualizirati (razopćiti opće), nego samo statička generalizacija.

Šta je općenito jedan konceptualni sadržaj? U skladu sa tradicijom koja vodi od Fregea mogli bi reći da je to misao (Gedanke), odnosno složena misao ili sud (Urteil), ili ono što su engleski pisci podrazumjevali pod terminom "proposition" ili ono što jedan izraz izražava. Jedan sud je, dakle, jedna misao ili jedan mćra-konceptualni sadržaj. Mi ga možemo nazvati jednom intra-logičkom istinom, ali o tom sadržaju tek treba suditi ili odrediti njegovu istinosnu vrijednost. Nas ne interesuje - kako kaže Frege - samo misao nego uvijek pitamo za njenu istinitost ili istinosnu vrijednost. Trebamo uvijek praviti korak od intra-logičkih istina - ili od smisla (Sinn) u Fregeovoj terminologiji - prema extra-logičkim istinama (prema značenju, Bedeutung,

istinosnoj vrijednosti, predmetu - prema Fregeu) preko inter-logičkih istina. Imamo dakle:

(1) intra-logičku "istinosnu" vrijednost (jednu složenu misao ili jedan sud), za koju još nemamo utvrđenu istinosnu vrijednost, tj, ne znamo da li je istinita ili lažna, nego samo kako su u sekvenci raspoređeni njeni dijelovi, što je znak da na ovom nivou kriterij ortonimije nije kriterij istinitosti, nego kriterij logičnosti.

(2) inter-logičku istinosnu "vrijednost" (stav, prosuđena misao, misao kojoj je određena istinosna vrijednost), i koja predstavlja naše "vlastito" mišljenje ili koja je produkt našeg "vlastitog" iskustva, i, kojoj je, na temelju utvrđene logičnosti (korelacije sa extra-konceptualnom ili lingvističkom sekvencom) pripisan i predikat "istinito" ili "lažno".

(3) "extra-logičku" istinu, misao koja je istinita ne samo po sebi nego je istinita ili neistinita za nas, zadobija ili ne zadobija svoju istinitost u relaciji prema drugim iskazima, našim vlastitim (u drugo vrijeme i na drugom mjestu) i iskazima drugih ljudi, (ima dakle vrijednost javnog značenja), koja pripada extra-konceptualnoj shemi u kojoj smo svi učesnici, shemi koja čini *konstelacije heteroglosse* kroz svijet nauke, kulture, morala, filozofije, umjetnosti, etike, egzaktnih znanosti, jezika, vokabulara itd.

Prema tome: mi imamo ili stvaramo misli kojima ne znamo istinosnu vrijednost sve dok ih ne dovedemo kroz forme generalizacija u vezu sa već postojećim, svojim ili tuđim, mislima. Na drugom stupnju racionalizacije mi tim mislima određujemo istinosnu vrijednost pozivajući se na naša ranija znanja i iskustva i na činjenicu da posjeduju ispravnu korelaciju u gramatičkim simulacijama. Na kraju tako određene stavove iskazujemo pred drugima njihovim izgovaranjem i tako ih prepuštamo suđenju koje tek treba da im odredi istinosnu vrijednost.

Dok možemo reći da se u (1) i (2) radi o djelovanju onog logičkog u sferi mišljenja i u sferi jezika (ortonomija i ortologija), ovdje (3) dolazi u prvi plan djelovanje onog logičkog u sferi realnosti (ortopraksija), tj. u sferi u kojoj je i jezik postao jedan rod bića: $\epsilon\nu\ \tau\iota\ \gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\sigma\ \tau\omega\nu\ \acute{\omicron}\nu\tau\omega\nu$, kako kaže Platon ili istina za nas kao racionalno prihvatljiva misao (Putnam), odnosno jedan logičko-gramatički stereotip koji podlježe standardizaciji (odbacivanju ili uklapanju).

Tako se ono logičko izražava kroz međusobni odnos triju sfera - područja unutar kojih djeluje: u sferi mišljenja (konstelacije misli, relacija), u sferi jezika (konstelacije riječi, rečenica, vokabulara, teorija) i u sferi realnosti (konstelacije stvari, stanja stvari). Koja je sfera presudna za formiranje frameworka? Princip logičkog je različit od logičkih principa i on je princip istinitosti za nas što ukazuje na to daje sfera realnosti presudna za formiranje frameworka. Strawson je *Individuals* započeo sa tom sferom, tj. sa sferom ontoloških pretpostavki. Jednim dijelom je Kantov kopernikanski obrat značio okretanje početka filozofiranja prema epistemološkim pretpostavkama logike.

§ 3. Princip logičkog kao matrica identifikacije logičkih principa

O principu logičkog (ili o teoriji istine) treba reći sljedeće: vjerovatno je Georg Cantor bio prvi koji je opisao kako princip logičkog funkcionira na području nove logike ili logičkog *calculus*, dajući u svojoj teoriji skupova, na temelju metode obostranog jednoznačnog preslikavanja, mogućnost produkcije logičke općenitosti (ω) i njene reprodukcije na višem nivou, ili višoj potenciji, sve do potencije ω^ω . No on je o jednom principu,

kojeg mi imenujemo principom logičkog, govorio kao o tri, kao o dva principa dinamiziranja kojim se stvara jedna klasa i od najvećeg stupnja ove započinje stvaranje druge klase kao najmanje potencije druge klase, uz čiju je pomoć definirao konstrukciju nove određene beskonačne cjeline, i jednog principa koji odlaže ili zadržava ili ograničava tu produkciju (*das Hemmnungs* - ili *Beschränkungsprinzip*). Bila su to tri principa koja su se odnosila na formiranje i transformiranje beskonačnih uređenih skupova (I - formiranje jednog beskonačnog skupa prirodnih brojeva kao jednog konačnog i određenog odsječka, II - formiranje drugog beskonačnog skupa koji uzima prvi skup kao svoj prvi član i čija je on potencija, III - ograničavanje produkcija na odsječke).²⁷

Carnap je u svom kratkom eseju *Testability and Meaning* govorio o principu empirizma (*The Principle of Empiricism*) kojeg je zagovarao u gotovo svim svojim istraživanjima, tvrdeći da princip empirizma ne treba formulirati u formi tvrdnje - "sve znanje je empirijsko" ili "sve sintetičke rečenice koje možemo znati zasnovane su na (ili su u vezi sa) iskustvu" ili tome slično - nego prije u formi ponude ili zahtijeva. "Kao empiristi mi zahtijevamo da jezik znanosti bude ograničen na određeni način; mi tražimo da deskriptivni predikati a onda i sintetičke rečenice ne mogu biti prihvaćeni bez da imaju neku povezanost sa mogućim motrenjima, povezanost koja će ih karakterizirati na prikladan način."²⁸

27 Cf. Cantor, G. (1962): *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitstheorie*. In: G. Cantor, *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim.

28 Cf. Carnap, R. *Testability and Meaning*. In: *Classics of Analytic Philosophy*. Ed. By Robert R. Ammerman. (1965). McGraw-Hill Book Company. USA., p. 188

Ono što je važno za naše shvatanje funkcioniranja principa logičkog je Quineov pojam virtualne klase kao simulacije logičkih relacija između logičkih općenitosti na bazi simuliranja identiteta,²⁹ kojim se iz logike isključuje izvorna (genuine) teorija skupova (cf. Quine, *PHL*, 72), odnosno zamjenjuje se egzistencija klasa i relacija njihovom apstrakcijom i subzistencijom budući se klase i relacije ne uzimaju više kao vrijednosti varijable kvantifikacije (cf. Quine, *Set Theory and Its Logic*, p. 21, 28). Ono stoje ponajviše uticalo na Quineovo promjenjeni stav prema odnosu teorije skupova i logike jeste mogućnost ontoloških ekscesa i semantičkih paradoksa u koje zapada logika kada se bavi entitetima kao što su svojstva stvari, brojevi, klase, relacije, i kada od notacije traži da odgovori na šta njeni izrazi referiraju. Zašto se princip logičkog razlikuje od logičkih principa? Princip logičkog služi da se jedan novi logički stereotip, odnosno jedna nova teorija istine, i od nje zavisna teorija značenja, može upotrebljavati/primjenjivati sa svojim ontološkim i epistemološkim pretpostavkama.

Princip logičkog služi da se stvori ili otkrije ili proizvede novi logički stereotip, jedna nova virtualna simulacija identiteta unutar jedne sekvence koja ima smisao, značenje i referenciju, (npr. teorija istine kao dvostruke negacije, ili teorija istine kao koherencije, ili teorija istine kao korespondencije u Davidsonovom smislu, ili teorija istine kao Konvencije T u Tarskijevom mislu, itd.), i da se njegova upotreba ograniči ili harmonizira sa drugim logičkim stereotipovima. Putnam je govorio o lingvističkim stereotipovima i lingvističkoj podjeli rada u *Meaning of Meaning*, gdje je uveo svoju socio-lingvističku hipotezu, za razliku od Quineove analitičke hipoteze prevođenja kojom se har-

29 Quine, W. v. O. (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York. p.

moniziraju značenja i referencije unutar jednog jezika i između dva različita jezika. Putnamova hipoteza govori o lingvističkoj podjeli rada kojom se uspostavljaju standardi utvrđivanja značenja unutar jedne jezičke komunikacije, (cf. Putnam, *M&M*, in: Putnam: *PP*, p. 227), unutar koje postoji podjela rada između sociolingvista, koji trebaju odrediti ekstenziju izraza ili referenciju, i psiholingvista koji trebaju odrediti intenziju ili individualnu kompetenciju svakog govornika. Lingvistički stereotipi su upravo socialno definirana ekstenzija izraza ili standard koji omogućava znanje o referenciji izraza. U tom smislu su lingvistički stereotipi matrice identifikacije označenog ili "konvencionalne ideje" povezane sa riječima kao npr. "tigar", "zlatno" itd. Postoji prema tome lingvistička obligacija učesnika komunikacije u priznavanju stereotipa ili standarda upotrebe riječi.

"Komunikacija podrazumijeva da ja imam stereotip tigra koji uključuje pruge, i da ti imaš stereotip tigra koji uključuje pruge, i da ti znam da tvoj stereotip uključuje pruge, i da ti znaš da moj stereotip uključuje pruge, i da ti znaš da ja znam... (i tako, a la Grice, beskonačno). Međutim to ne podrazumijeva da je bilo koji partikularni stereotip korektan, ili da većina naših stereotipa ostaje korektna vječno. Lingvističko obavezivanje ne pretpostavlja da postoji neki indeks univerzalnosti ili čak istine; prema tome mi možemo držati da 'tigrovi imaju pruge' je dio značenja izraza 'tigar' bez zapadanja u zamku problema analitičnosti".³⁰

Mi sada želimo reći: *princip logičkog je matrica identifikacije logičkih principa*. Kako princip logičkog producira novi logički stereotip ili novu teoriju istine i novu teoriju značenja, odnosno jedan novi teorijski model (kako funkcionira kod Kanta

30 Cf. Putnam, H. (1975): *Language and Reality*. In: *Philosophical Papers 2*. Cambridge Univ. Press. London, p. 256

uobrazilja?), ili šta pretpostavlja jedan logički stereotip? Sada možemo reći da je jedan logički zakon jedan logički stereotip koji obavezuje sve imaoce konceptualne sheme u svim situacijama upotrebe ili karakterizirani a predikata "logično", a da je princip logičkog postupak, koji omogućava otkrivanje svojih stereotipa u kontekstima koji su ne-stereotipni, te kao takav *princip harmoniziranja* konteksta sa stereotipom putem karakterizacije predikata "logično" za sekvence konteksta koje imaju smisao, značenje i referenciju. Jedan od načina na koji reagira kontekst je da se opire harmonizaciji i da je tek na nekom udaljenom stupnju moguće otkriti stereotip (blok, kako se izražava Quine) koji je njegova logička sekvenca. No, taj "udaljeni stupanj" identifikacije stereotipa može biti drugi kontekst, a ne blok datog konteksta. *Identitet se mora identificirati kao identitet, i to je suština harmonizacije koja se zbiva kroz princip logičkog. Kontradikcija se mora identificirati kao kontradikcija. Ova se identifikacija logičkog stereotipa događa u logičkom prostoru koji je kontekst za takvu identifikaciju.* Logika se doista, kako kaže Wittgenstein, mora brinuti za samu sebe.

Logiku stimuliraju njene vlastite simulacije: logičke istine koje uvijek idu u paru; da bi neka misao bila logički istinita ili logički lažna potreba joj je uvijek druga misao. Rečenice koje su logički istinite uvijek idu u paru i parnost je obilježje L-istine. Stoga je jedan logička istina jedna simulacija koju sačinjavaju dvije misli, od kojih je jedna uvjet istinitosti druge. Jedna od njih uvijek stimulira drugu, pretpostavke stimuliraju konkluziju, ili "ako"-simulacija stimulira "onda"-simulaciju. *Samo u tome postoji odnos dubinskih i površinskih simulacija, u međusobnom stimuliranju, u kojem "onda"-simulacija može da stimulira "ako"-simulaciju. Kao što se stvari vanjskog svijeta u jednoj svojoj sekvenci prostorno-vremenskog frameworka moraju moći identificirati, i kao što se moraju moći i re-identificirati kao iste (identične) u drugoj sekvenci istog frameworka, jednako se tako*

ono logičko mora moći identificirati u jednom logičko-gramatičkom izrazu (rečenici, kontekstu, teoriji) i re-identificirati u drugoj povezanosti sa gramatičkim kategorijama u jednom izrazu, rečenici, kontekstu ili teoriji. To je karakteristika rekurzivnosti mišljenja do koje nas je dovela karakterizacija principa logičkog, jer je on princip po kojem misao identificira svoje dijelove kao povezane logičkim principima. Nema logičke istine dok se misao ne razdjeli u sebi na sekvencu koju čine dijelovi "ako..." i "onda..." na različitim pozicijama sekvence.

Quine je govorio o logici virtualnih klasa kao o simulacijama identiteta (*PhL*, 71) i simulacijama relacija koje postoje u njima na temelju identiteta. Govorio je i o tome da logika ubire istinu sa stabla gramatike, odnosno da logika trasira istinosne uvjete kroz gramatičke konstrukcije (*PhL*, 35). Mi želimo sada reći da su *gramatičke konstrukcije simulacije logičkih konstrukcija.*

Samo zato što je forma suda simulacija jedne forme jednoznačnosti moguća je harmonizacija koju vrši princip logičkog; samo zato što su sekvence forme simulacije moguće je da ono logičko nema privilegovano mjesto u sudu, odnosno moguće je da generalni termin zauzima mjesto subjekta, a da se singularnom terminu ne može utvrditi referencija.

Teorija istine i teorija značenja su dva oblika u kojima se manifestira logički stereotip. Ta dva oblika ili dvije vrste logičkog stereotipa generira filozofska insinucija ontoloških i epistemoloških pretpostavki, drugim riječima filozofija koja ga u sebe uključuje. To znači da filozofija insinuira ontološke i epistemološke pretpostavke koje čine okvir i jeziku i logičkim principima i unutar kojeg se otvara logički prostor: širina logičkog prostora u jednoj filozofiji zavisi od mogućnosti funkcioniranja logičkih principa. Tim logičkim prostorom vlada jedan logički stereotip, tj. jedna određena teorija istine i jedna određena teorija značenja na njoj zasnovana.

Zaključak

Iz razmatranja u dijelu IV, u kojem se raspravlja struktura konceptualne sheme i njeno funkcioniranje kroz različite sekvence konceptualizacije (multiplikaciju, generalizaciju i individualizaciju) na temelju različitih kriterija (ortonimije, ortologije, ortografije), koje nameće princip logičkog kojim se sekvence harmoniziraju i postaju sposobne da budu predstavljene u jednoj jezičko-gramatičkoj konstrukciji, ili u jednoj "dobro uređenoj formi" (simulaciji) smisla, značenja i referencije, vidljivo je da se princip logičkog, ili ovo harmoniziranje, provodi između dubinskih i površinskih struktura, odnosno semantičkih i sintaksičkih struktura iskaza čime se otklanja mogućnost da logičke i gramatičke strukture budu u koliziji.

Mi smo se zalagali za to da karakterizacija predikata "logično" prethodi karakterizaciji predikata "istinito", jer smatramo da logička struktura sa svojim sekvencama i različitim kriterijima zadovoljavanja logičke općenitosti nije potpuno identična dijelovima rečenica, ili da logička struktura i jezička struktura nisu jednake, ali da su obje podvrgnute principu logičkog koji ih harmonizira na planu značenja i referencije. Logički zakoni i gramatički zakoni, formativna i transformativna pravila, kao statičke generalizacije logičkih i gramatičkih relacija, trpe još naknadno dinamičku generalizaciju ili identifikaciju uslova svoje logičnosti i svoje istinitost. Dinamička generalizacija, koju vrši princip logičkog kao princip identifikacije vrijednosti (argumenta) logičke ili iskazne funkcije, ili kao matrica identifikacije logičkih principa, podešava nivoe općenitosti koje u svojim varijablama sadrže jezik, mišljenje i stvarnost. Ona se ne može označiti nekom apriornom verifikacijom, nego radije kontekstualnom ili čak inter-kontekstualnom verifikacijom smisla i značenja.

ZAKLJUČNA RIJEČ

U ovom radu mi smo, gledano iz aspekta problema kojim smo se bavili, prešli jedan kratak put na kojem smo pratili formiranje zahtjeva za rješavanjem ontoloških i epistemoloških pitanja njihovim reduciranjem na logičko-semantički problem *jednoznačnosti*, tj. na mogućnost da se ono što je *mnogo* (mnogostruko i mnogoznačno), a u *ontološkom* smislu *jedno*, shvati, argumentira, i predstavi u jednom sistemu iskaza kao jednoznačno, i u *epistemološkom smislu* jednostruko (apriorno ili aposteriorno, analitičko ili sintetičko), odnosno u *logičkom smislu* kao logički predmet i kao logički prostor, ili kao pojam sa svojim sadržajem i opsegom kojem se može odrediti stupanj općenitosti univerzalnom ili egzistencijalnom kvantifikacijom.

Jednoznačnost se je pokazala kao ideal, kako ontološke logike tako i simboličke logike, jednom iskazan kod Aristotelesa u stavu $\tau\omicron\ \acute{\omicron}\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\tau\alpha\iota\ \pi\omicron\lambda\lambda\alpha\chi\acute{\omega}\varsigma$, drugi put kod Fregea u zahtjevu da znanstveno spoznavanje istine mora stalno praviti korak od smisla izraza ka njihovom značenju ili njihovoj istinosnoj vrijednosti. Holizam i pragmatizam su preokrenuli ideal: put je vodio od razbijanja onog jednoznačnog u *mnogostruke modele jednoznačnosti*, u modele teorije koji zadovoljavaju ontološki i konceptualni relativitet, pa sve do pragmatičkog potpunog odbacivanja bilo kojeg utemeljujućeg modela znanja i spoznaje (Rorty). Time je istaknut novi ideal: *ideal mnogoznačnosti i mnogostrukosti*, njegovog shvatanja, shvatanja onog što

je Mnogo, mnogostruko u njegovom čulnom, prostorno-vremenski distribuiranom pojavljivanju i mnogoznačno u njegovom jezičkom transformiranju, odnosno mnogostruko u čulnom i teorijskom statusu.

Zbog logike i povodom logike ontologija i epistemologija su podvrgnute i bile podvrgavane značajnim transformacijama: formalna semantika je postala ontologija savremene analitičke filozofije (cf. Tugendhat, *Uvod u jezičkoanalitičku filozofiju*), a epistemologija je razvila falibilne koncepte saznanja kao uklopive u teorije zavisne od izbora polja, izbora objekata, i izbora jezika.

Filozofija logike od Aristotelesa do Davidsona bavila se, generalno gledano, jednim pitanjem: kako ono mnogo (mnogostruko, čulno, mnogoznačno) shvatiti prema pojmu, a s druge strane kako ono jedno (bitak, logički predmet, relaciju) shvatiti u njegovoj čulnosti ili njegovom izrazu. Ovu opreku između κατά τον λόγον (shvatiti nešto prema pojmu ili odrediti mu logički status) i κατά την αἴσθησιν (shvatiti ono logičko u njegovoj čulnoj pojavi ili onom logičkom odrediti predmetni status) postavio je Aristoteles ne samo u svojoj metafizici ili prvoj filozofiji nego i u fizici i u logici. Od tada je ovaj zadatak bio centralni za svaku metafiziku, fiziku i matematiku koja je tražila da se ljubav spram mudrosti transformira u znanost. Bio je to zahtjev da se pojam formira i da se transformira *salva veritate* i *salva congruentia*. Pri tome se pokazalo da *ono logičko ima svoj ontološki, epistemološki i jezičko-gramatički status* koji se u jednoj filozofiji preferira *u skladu sa izabranim* ili *vladajućim kritičkim i analitičkim idiomom*: od hipostaziranja onog logičkog i njegovog postavljanja u jedan svijet iznad čulnosti (Platon i Frege), do naturaliziranja a onog logičkog analogno vrstama i rodovima fizičkog svijeta (Aristoteles). Zbog toga smo mi u hipotetički okvir svojih razmatranja unijeli *tvrdnju da ono*

logičko nema privilegirani (fiksirani ili konačno određeni, finitni) status niti u relitetu, niti u spoznaji, niti u jeziku, nego da zavisi od pitanja koja se povodom njega samog formuliraju u jednom određenom kritičkom i analitičkom idiomu.

Stravvson je u svom djelu *Individuals* tvrdio da postoji razlika između deskriptivne i revizionarne metafizike, pri čemu se prva trudi da što bolje opiše konceptualnu shemu, a druga da opiše revidira i ponudi bolji. Osnova te podjele je postojanje nepromjenjenog i vječnog središta problema koji su povezani sa pitanjem o statusu onog logičkog i stalne *izmjene kritičkog i analitičkog idioma*.

U historijskom smislu ovaj put je dug i nezavršen i mi smo ga se držali samo formalno, nastojeći da glavne pravce razvoja filozofije logike sagledamo u njihovom problematskom jedinstvu i problematskoj povezanosti. Na početku rada postavili smo hipotetički okvir kao framework za koji se pokazalo da je holistički ili bar inspiriran holizmom. Nastojali smo pronaći zadovoljavajuću argumentaciju u djelima deskriptivnih i revizionarnih filozofa logike. Misli koje smo izrekli o *principu logičkog i pluralizmu konceptualne sheme* spadaju u revizionarni dio promišljanja onog centralnog i nepromjenljivog dijela filozofije logike koji je problemski. Hipoteze na kojima počiva ovaj (revizionarni) dio rada ne mogu se argumentirati pozivom na neku knjigu ili sistem, u onom smislu u kojem Kant pod kritikom čistog uma nije mislio na kritiku knjiga i sistema, nego imaju svoju istinitost zbog istinitosti drugih hipoteza u zajedničkom hipotetičkom okviru ovog rada.

Ono što smo ovim istraživanjima željeli pokazati jeste da je logika bitno pripadna u filozofiju ne zato stoje produkt systemske filozofije i zavisna od stila insinuiranja/uvodenja gotovih ontoloških i epistemoloških pretpostavki u njene osnove, nego zato što povodom (formalne) logike nastaju ontološki i epistemološki

problemi koji pokreću transformiranje formalno-logičkih standarda i filozofskih pretpostavki, jedan dakle proces koji logiku čini rezonantnom ostalim filozofskim disciplinama. Logika se treba brinuti o samoj sebi - kako to misli Wittgenstein u *Tractatusu* - ali ona u toj "samo-zabrinutosti" povećava krug pitanja koji se oko nje i zbog nje javljaju i postavljaju i učestvuje u njihovom razrješavanju.

U ovom radu mi smo postavili probleme filozofije logike u nadređenu mapu (framework) "*jedno-mnogo*" kao zajednički okvir istraživanja strukture stvarnosti, strukture misli i strukture jezika (*jednostruko-mnogostruko, jednoznačno-mnogoznačno*) i u njoj otkrivali rezonantnostproblema ontologije, epistemologije i logike. U *ontološkom* smislu mi smo ovaj problem koncipirali kao problem relacije bitka i njegovih trpnosti (jezičko-logičkih); u *epistemološkom* smislu ovaj problem se javio kao problem izvora i primjene, strukture i upotrebe konceptualne sheme; u *logičkom* kao formiranje i transformiranje logičkih formi u simboličkom ili znakovnom pismu *salva veritate ed salva congruentia*. U tom smislu možemo reći da smo imali mogućnost da filozofiju logike posmatramo ili kao rezultatnu dvije komponente: ontologije i epistemologije, ili kao područje istraživanja koje producira ontološke i epistemološke zahtjeve. Mi smo se u blagoj formi opredjelili za ovu drugu mogućnost, jer nismo željeli isključiti onu prvu koja se uostalom pokazala živom u djelima Kanta, Hegela i Husserla.

Namjera ovog rada nije bila da nivelira razliku između dva osnovna tipa logike, logike supstancije i logike funkcije, o kojima je kao suprotstavljenim govorio Casirrer (cf. *Suhstazbegriff und Funktionsbegriff*), niti da previdi razliku između pitanja o bitku kao ontološkog pitanja i pitanja o egzistenciji jezičkih univerzalija ili predmeta jedne formalne ili semantičke ontologije. Tokom rada nama se nametnula misao da govoriti o *filozofiji logike*

znači govoriti o ontološkim i epistemološkim pretpostavkama filozofije koja nastaje iz tog govora o logici (kao što je Russell na jednoj logičkoj teoriji zasnovao filozofiju logičkog atomizma), a da, s druge strane, govoriti o *logici filozofije* znači govoriti o ontološkim i epistemološkim pretpostavkama logike. To je bio smisao navedenog stava u Uvodu da će se u ovom radu filozofija pojaviti u horizontu logike i logika u horizontu filozofije. Naravno, jednom znanstvenom ekstremizmu, ontološkom ili logičkom ili lingvističkom, ova teza neće odgovarati, ali neka se onda pokuša prevazići Platonovo pitanje iz Kratylosa: Šta je bliže istini, riječi ili stvari? ili: Zašto se sve riječi odnose na nešto (τ), a ne na ništa? Pokazalo se da pragmatizam sa svojim konceptom etnocentrizma, utopizma i neznanstvenog fikcionizma, ironijske intelektualnosti, kontingencije jezika, sopstva i društva, nije u stanju prezreti pojam istine bar ne u onoj formi u kojoj se ona stvara a ne otkriva, i motivira stvaralaštvo u literaturi, filmu, novinskim izvještajima, novelama; u komediji i tragediji u kojoj učestvuju i riječi i stvari.

Iz onoga što je rečeno u prvom dijelu o *ontološkoj logici*, ili onoj logici koja je pojam istine orijentirala na pojam bitka, tako stoje ontologizirala pojam (Platon), odnosno naturalizirala pojam (Aristoteles), proizilazi da je unutar prve filozofije ta i takva logika, orijentirajući svoj pojam istine na ontološki primarno, bitak, osigurala ontološke i epistemološke pretpostavke prvoj filozofiji time što je u *logosu apofantikosu*, kao kvantificiranoj formi govora, podesila predikaciju, odnosno referenciju singularnih i generalnih izraza prve filozofije, tako da su njeni iskazi bili *moгуća* i neproturječna korelacija hipotetičkih (analitičkih ili empiričkih) stavova i njihovih konsekvenci.

Vidjeli smo kako je kod Aristotelesa u prvoj filozofiji ono logičko uključeno u stupce suprotnosti ili trpnosti, odnosno kako je uključeno u lanac uzroka kao ono srednje u silogizmu kojim

se podešava ispravnost logičkih relacija u sudu. Nadalje vidjeli smo kako se *kvantifikacijom tog logičkog određuje njegov ontološki status*, kao najvišeg u rodu i kao najnižeg u rodu i vrstama koje rod obuhvata, tj. kao *prve supstancije* koja ima *maksimum ontološke općenitosti i minimum logičke općenitosti*, odnosno kao *drugih supstancija* (rodova i vrsta) koje imaju *maksimum logičke općenitosti i minimum ontološke općenitosti*. Podešavanje mjesta logičkog u njegovom ontološkom statusu koji se ovdje vrši "*poopćavanjem općeg*" i "*razopćavanjem općeg*", tj. univerzalnom afirmacijom i negacijom, znači podešavanje smisla, značenja i referencije koje *princip logičkog* sprovodi kroz jezičko-gramatičku strukturu.

Zbog toga (zbog bitne pripadnosti "formalne" logike u prvu filozofiju) je prva filozofija bila *moгуća*, a ne apsolutno izvjesna (tautološka) ili apsolutno nemoguća (kontradiktorna), *insinuacija* ontoloških i epistemoloških pretpostavki u područje fizike i astronomije, etike i politike, koja je važila ujedno doba kao metafizika tog doba, dakle: kao istinita i racionalno prihvatljiva mudrost (σοφία).

Iz razmatranja provedenih o atomističkom konceptu filozofije logike jasno je daje teorija o logičkom atomizmu, začeta najprije kod matematičara Fregea, Russella i Wittgensteina, kao jedna, u pogledu jasne teorije smisla i značenja ili teorije istine još ne sasvim završena teorija, uspjela da u dva pravca producira ontološke i epistemološke pretpostavke, na temelju kojih se zasnivala filozofija logičkog pozitivizma ili logičkog empirizma, a na drugoj strani, i gotovo uporedo, filozofija ordinarnog jezika. Kako je bilo moguće da jedna logička doktrina posluži kao temelj tako različitim filozofskim orijentacijama i tako različitim kritičkim i analitičkim idiomima? Na koju vrstu entiteta je orijentirala svoj pojam istinitosti, ili koju vrstu teorije istine je zasnivala, unutar kojeg frameworka je osiguravala referenciju termina

jezika filozofije u koji je pripadala? Logički atomizam je utemeljen na teoriji o skupovima ili na matematičkom idiomu, odnosno na idiomu sintakse artifičijelnog jezika ili logičkog *calculus* jezika koji se orijentira na entitete kao što su klase i svojstva, te relacije unutar i između klasa i svojstava. On uzima klase i svojstva kao entitete na koje referiraju singularni i generalni termini jezika te teorije, a kao hipotetičke pretpostavke uzima, u prvoj fazi analitičke apriorne stavove, a u drugoj fazi empirijske stavove ili iskaze motrenja, tj. u prvoj fazi idealni logički jezik, a u drugoj fazi jezik stvari i potom semantiku prirodnih jezika. Simbolička logika je jednako bitno pripadala logičkoj sintaksi ili jeziku znanosti kao i formalnoj semantici ili semantičkoj ontologiji filozofije jezika (čak filozofija ordinarnog jezika nije nikada napustila upotrebu simboličke notacije).

Postmetafzička filozofija je ponajprije u Quineovom eseju *Two Dogmas of Empiricism* iz 1951 odbacila temelje lingvističke teorije istine, analitičnost i redukcionizam na jezik stvari ili neki opservacijski jezik o čulnim datostima, odbacujući istovremeno dihotomiju analitičko-sintetičko i proglašavajući besmislenom razlikovanje lingvističke i fakičke komponente u istini nekog pojedinačnog iskaza, i unijela holističko stanovište o ontološkim i epistemološkim pretpostavkama: pitanje o istinitosti jednog iskaza ne može se riješiti bez pitanja o istinitosti svih iskaza koji imaju istu (logičku) strukturu, odnosno ono se rješava kao pitanje prevođenja ili parafraziranja a jednog skupa međusobno povezanih iskaza ili jedne teorije u jezik neke druge teorije. Za Quinea ne postoji kanonska notacija niti odgovarajuća simplifikacija (parafraza) koja bi mogla do kraja izbaciti iz upotrebe sve generalne termine ili nereferentne termine, te je stoga ontološko pitanje ili pitanje o vrsti entiteta na koje referiraju jezički izrazi samo pitanje stupnja: fizički objekti, na kojima počiva mit o epistemološkom prvenstvu znanstvene (laboratorijske) spoznaje, i Ho-

merovi besmrtni olimpski bogovi razlikuju se u stupnju a ne u vrsti: u holističkom i pragmatičkom smislu oni su podjednako kulturne činjenice (Cf. Quine, *FLPV*).

U dijelovima I-III data je argumentacije za hipotezu da *logika ne može biti u koliziji sa ontološkim i epistemološkim pretpostavkama filozofije sa čijim kritičkim i analitičkim idiomom korelira*. Našim određenjem filozofije (Uvod), te ontoloških i epistemoloških pretpostavki, postiglo se da filozofija posjeduje vlastiti kritički i analitički idiom koji se mijenja i relativan je od vremena, prostora, jezika i konceptualne sheme koju koristimo, a da logika trajno producira ontološke i epistemološke pretpostavke za *jednu moguću* insinuaciju. Logika nije identična kritičkom i analitičkom idiomu filozofije u koju spada, i nije relativna, partikularna i parcijalna na način na koji je konceptualna shema, čiji stavovi predstavljaju (lingvističke) transformacije elementarnih stavova u kompleksne i kompleksnih stavova u elementarne na osnovu formativnih (logičkih) pravila.

Ono logičko (das Logische) ne može imati privilegirano/izuzetno mjesto u logičkom prostoru, niti privilegirano/izuzetnu kategoriju u jeziku; drugim riječima, ono logičko nema nikakvu privilegiranu misaonu, jezičku ili zbiljsku formu, jer ne postoje prestabilirani entiteti, niti povlaštena singularna ili generalna predikacija.

Nema privilegirane ontologije niti privilegirane epistemologije, niti privilegiranih (singularnih ili generalnih) jezičkih izraza, već postoji samo podešavanje smisla, značenja, i označenog u okviru jedne teorije istine (princip logičkog) koja harmonizira njene hipotetičke stavove sa njihovim konsekvencama. To harmoniziranje se zbiva kroz jezik, kroz produciranje jezičkih struktura: logičkih, semantičkih i sintaksičkih. Logičke strukture se pri tom podešavanju ili harmoniziranju javljaju kao semantičke

i sintaksičke kategorije, kao dubinska struktura. Tu dubinsku strukturu mi nazivamo *principom logičkog ili principom identifikacije* koji je raličit od *logičkih principa* mišljenja čije se djelovanje unutar jednog skupa iskaza mora i samo identificirati. Naročito je Davidson u novije vrijeme istakao zahtjev da se značenje i referencija moraju rješavati samo unutar teorije istine.

Centralni pojam filozofije logike XX stoljeća, oko kojeg se sabiraju sve njene koncepcije i čije shvatanje i definiranje određuje vrstu moguće insinuacije, a koji se može uporediti sa Aristotelesovim konceptom onoga što je on imenovao sa *ὑποκειμένου*, ili sa pojmom *činjenice* (fact) u analitičkoj filozofiji, koji ima svoju ontološku, logičku, i jezičko-gramatičku upotrebu, jeste, u svakom slučaju *pojam promjenljive* (variable). Filozofija logike, u svim svojim fazama naročito se trudila da ovaj pojam formulira i da ga eksplicira, odnosno da iznađe neku vrstu kanonske notacije za *predstavljanje onog logičkog*.

Ovaj pojam i njegova upotreba povezan je sa centralnim logičkim postupkom ili centralnom logičkom i matematičkom metodom supstitucije i integracije dijelova jednog subjekt-predikatskog iskaza, a kao problem predstavljanja multiplicirane logičke općenitosti pojavio se u formama sistema ili teorije koju sačinjava jedan niz takvih iskaza koji sadrže varijablu i koji imaju istu istinosnu vrijednost.

Logička struktura ne može biti u koliziji sa semantičkom i sintaksičkom strukturom jezika čija značenja i referencije određuje teorija istine, odnosno čija je dubinska struktura ili sintaksa logička struktura, a čije se referencije podešavaju ili su relativne od ontologije koju usvaja data teorija ili od vrste entiteta koje obuhvataju kvantifikatori te teorije. Mi smo se u radu zalagali za to da karakterizacija logičkog predikata prethodi karakterizaciji istinosnog predikata, jer smatramo da logička struktura sa svojim

sekvencama i različitim kriterijima zadovoljavanja logičke općenitosti nije potpuno identična dijelovima iskaza, ili da logička struktura i jezička struktura nisu jednake, ali da su obje podvrgnute principu logičkog koji ih harmonizira na planu značenja i referencije. Logički zakoni i gramatički zakoni kao *statičke generalizacije* logičkih i gramatičkih relacija trpe još naknadno *dinamičku generalizaciju ili identifikaciju uvjeta svoje logičnosti i svoje istinitost*, budući da je *princip logičkog matrica identifikacije logičkih principa*, u čemu se sastoji *rekurzivna sposobnost konceptualne sheme vođene principom logičkog* kroz tri sekvence. Dinamička generalizacija ili princip logičkog kao princip identifikacije vrijednosti (argumenta) logičke ili iskazne funkcije podešava nivo općenitosti koje u svojim varijablama sadrže jezik i mišljenje. Ona se ne može označiti nekom apriornom verifikacijom, nego radije kontekstualnom ili čak inter-kontekstualnom verifikacijom smisla i značenja.

Mi smo u ovom radu pokušali dati nacrt za jednu filozofiju logike koji se temelji na uvjerenju da se logika, ontologija i epistemologija prožimaju/koreliraju sa jezikom i kroz jezik kao medij u kojem se podešavaju značenja izraza i entiteti na koje se odnose riječi i rečenice, i to prinudom principa logičkog koji nezavisno od vrste entiteta (fizički objekti, događaji, djelovanja, klase, svojstva, brojevi,...) i nezavisno od prirode hipotetičkih stavova (analitički ili logički, empirijski ili sintetički) harmonizira njihovu istinosnu vrijednost u istinosnu vrijednost konsekvenci. U toj i takvoj filozofiji logike za koju smo se opredjelili princip logičkog je zauzeo mjesto teorije istine.

Iz razmatranja u dijelu IV, u kojem se raspravlja o strukturi konceptualne sheme i njenom funkcioniranju kroz različite sekvence konceptualizacije (multiplikaciju, generalizaciju i individualizaciju), na temelju različitih kriterija (ortonimije, ortologije, ortografije), koje nameće princip logičkog i kojim se se-

kvence harmoniziraju i postaju sposobne da budu predstavljene u jednoj jezičkogramatičkoj konstrukciji, vidljivo je da *se, princip logičkog ili ovo harmoniziranje* provodi između dubinskih i površinskih struktura, odnosno semantičkih i sintaksičkih struktura iskaza, čime se otklanja mogućnost da logičke i gramatičke strukture budu u koliziji.

U širem smislu princip logičkog je *princip* ontološke, konceptualne i jezičke (kulturne i civilizacijske) *tolerancije* (Carnap je prvi u sintaksu uveo princip tolerancije) koji dopušta različite stilove podešavanja referencijalne ili supstitucionalne kvantifikacije unutar svakodnevnog diskursa. Tolerancija, bilo koje vrste da je, ima svoje konsekvence koje joj daju njenu istinosnu vrijednost, određuju je kao smislenu ili besmislenu, jednako kao što princip logičkog, ili princip harmoniziranja logičkih principa kojima podlježu alternativni modeli eksplikacije aparata individualizacije i objektivacije, svaki put iznova reidentificira smislenu i značenjsku ili pak samo možda rečeničnu rečenicu (iskaza). Bilo koja vrsta skepticizma ili relativiteta mora biti u najmanju ruku konzistentna sa pravilima koja postavlja za svoju eksplikaciju. U tom smislu je jedan teorijski model jedna moguća, a ne apsolutna i univerzalna, insinucija (način ili stil - kako kaže Strawson - uvođenja u teoriju, ili diskurs) ontoloških i epistemoloških pretpostavki, ili, ako se hoće, način predstavljanja multiplicirane logičke općenitosti u prostorno-vremenskom i jezičkogramatičkom frameworku.

Mi smo u Uvodu rada rekli da će se u ovim istraživanjima logika pojaviti u horizontu filozofije i filozofija u horizontu logike. Rezultat istraživanja *filozofije logike* jeste da ono logičko nema privilegiranu topiku, pa prema tome da nema niti privilegirane ontologije kojoj se jedan diskurs nužno mora obavezivati, niti povlaštene epistemologije ili pravca u kojem se nužno mora orijentirati koncept istine. Rezultat istraživanja *logike filozofije*

pokazuje međutim suprotno: da jedan određeni kritički i analitički idiom uvijek privilegira ono logičko u njegovom ontološkom, epistemološkom ili jezičko-gramatičkom statusu i na taj način insinuira ontološke i epistemološke pretpostavke u same osnove logike.

LITERATURA

- Ammerman, R. R.** (1965): *Classics of Analytic Philosophy*. McGraw-Hill. USA.
- Apelt, K. O.** (1980): *Transformacija filozofije*. Veselin Masleša, Sarajevo.
- Appleton, R. B.** (1922): *The Elements of Greek Philosophy*. Methuen & Co. LTD. London.
- Ayer, A. J. (1990): *Filozofija u dvadesetom vijeku*. Svjetlost. Sarajevo.
- Aristotelis Opera**, (1960): ed. Academia Regia Borussica, Volumen Primum, Berolini. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri. Editio Altera.
- Aristotelis Metaphysica I-II**, (1978). In. Griechisch-deutsch. In übersetzung von Hermann Bonitz. Neu Bearbeitete mit Einleitung und Kommentar von Hoerst Seidel. FMV, Hamburg.
- Aristotelis fragmenta selecta**, (1960). Recognovit, brevique adnotatione instruxit W. D. Ross, Oxford.
- Aristotelis Physica**, (1960). Recognovit, brevique adnotatione instruxit W. D. Ross. Oxford.
- Aristotelis Organon, I-II**. (1948). Übersetzt und erleutert von Eugen Rolfes. Felix Meiner Verlag, Leipzig.
- Austin, J. L.** (1962): *How to do things with Words*. Clarendon Press, Oxford.
- Bergman, G.** (1954): *The Metaphysics of Logical Positivism*. Logmans, Green & Co., London.
- Bergman, G.** (1964): *Logic and Reality*. The Univ. of Wisconsin Press, Madison.

- Bieri, P., Horstmann, R-P., Kruger, L.** (ed.), (1979): *Transcendental Arguments and Science*. D. Reidel Pub. Comp., Dordrecht-Boston-London.
- Bochenski, J. M.** (1950): *Die zeitgenössischen Denkmethode*. Lehnen Verlag.
- Bochenski, J. M.** (1978): *Formale Logik*. K. Alber, Freiburg, München.
- Bröcker, W.** (1935): *Aristoteles*. Frankfurt am Mein.
- Burkhard, H.** (1980): *Logik un Semiotik in die Philosophie von Leibniz*. Erlangen.
- Cantor, G.** (1962): *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim.
- Cantor, G.** (1962): *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitslehre*. U: G. Cantor, *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts*. Georg Olms, Hildesheim.
- Carnap, R.** (1956): *Meaning and Necessity*. The Univ. of Chicago Press, Chicago. **Carnap, R.** (1937): *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York.
- Carnap, R.** (1956a): *Empiricism, semantics, and ontology*. U: R. Carnap, *Meaning and Necessity*, 2d ed., The Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Carnap, R.** (1928): *Der logische Aufbau der Welt*. Berlin.
- Carnap, R.** (1965): *Testability and Meaning*. In: *Classics of Analytic Philosophy*, ed. By Robert R Ammerman, McGraw-Hill Company, USA.
- Cassirer, E.** (1923): *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*. Verlag von Bruno Cassirer. Berlin.
- Church, A.** (1956): *Introduction to Mathematical Logic*. Princeton Univ. Press, Princeton.
- Davidson, D.** (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, D.** (1984): *Essays on Actions and Events*. Clarendon Press, Oxford.

- Davis, J. W., Hockney, D. J., Wilson, W. K.** (ed.) (1969): *Philosophical Logic*. D. Reidel Publ. Company, Dordrecht.
- Devitt, M. & Sterelny, K.** (1995): *Language and Reality. An Introduction to the Philosophy of Language*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Dewey, J.** (1962): *Logika. Teorija istraživanja*. Nolit. Beograd.
- Diels-Kranz, (1974):** *Fragmente der Vorsokratiker*, I-III. Weidman.
- Dummett, M.** (1981): *Frege. Philosophy of Language*. Second Edition. Duckworth, London.
- Dummett, M.** (1988): *Ursprünge der analytischen Philosophie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Eley, L. (1985): *Philosophie der Logik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Feyerabend, P.,** (1958): *Protiv metode*. Veselin Masleša, Sarajevo. (P. Feyerabend: Against Method)
- Filipović, M.** (1987): *Filozofija jezika I*. Svjetlost, Sarajevo. **Finch, H. L. R.** (1971): *Wittgenstein - The Early Philosophy. An Exposition of the "Tractatus"*. Humanities Press. New York.
- Frege, G.** (1964): *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. 2. Auflage, Georg Olms, Hildesheim.
- Frege, G.** (1962): *Über Sinn und Bedeutung*. In: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Frege, G.** (1962): *Funktion und Begriff*. In: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Frege, G.** (1988): *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Velix Meiner, Hamburg.
- Frege, G.** (1966): *Logische Untersuchungen*. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
- Gadamer, H. G.** (1978): *Istina i metoda*. Veselin Masleša, Sarajevo (H. G. Gadamer: *Wahrheit und Methode*. Tübingen 1972).
- Gadamer, H. G. ed.** (1968): *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

- Graham, W. D.** (1990): *Aristotle's Two Systems*. Clarendon Press, Oxford.
- Haack, S.** (1978): *Philosophy of Logics*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Hintikka, J. ed.** (1975): *Rudolf Carnap, Logical Empiricist*. D. Reidel Publ. Co. Dordrecht-Boston.
- Hookway, C.** (1988): *Quine. Language, Experience and Reality*. Polity Press, Cambridge.
- Husserl, E.** (1974): *Formale und Transzendente Logik*. In: Edmund Husserl: *Husserliana. Gesammelte Werke, Band XVII*
- Kirkham, R. L.** (1997): *Theories of Truth. A Critical Introduction*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Klein, F.** (1979): *Vorlesungen über Entwicklung der Mathematik im 19. Jahrhundert*. Verlag von Julius Springer, Berlin.
- Klemke, E. D.** (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press, Chicago.
- Kneale, W. & M.** (1971): *Development of Logic*. Clarendon Press, Oxford.
- Kornblith, H. (ed.)**, (1994): *Naturalizing Epistemology*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Kripke, S. A.** (1980): *Naming and Necessity*. Basil Blackwell, Oxford.
- Lothar, E.** (1985): *"Philosophie der Logik"*. Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Meinwald, C. C.** (1991): *Plato's Parmenides*. Oxford Univ. Press.
- Neale, S.** (1990): *Descriptions*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Pelletier, F. J.** (1990): *Parmenides, Plato, and the Semantics of Not-Being*. Univ. of Chicago Press, Chicago and London.
- Platonis Dialogi. Secundum Thrasylli Tetralogias.** Recognovit Martinus Wohlrab. Vol. I. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. MCMII.

- Porphyrii Isagoge et in Aristotelis Categorias Commentarium.** Consilio et Auctoritate Academiae litterarum regia Borussicae. Ed. Adolfus Busse. Berolini MDCCCLXXXVII.
- Popper, K. R.** (1971): *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, London.
- Putnam, H.** (1992): *Realism with a Human Face*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
- Putnam, H.** (1994): *Words and Life*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Putnam, H.** (1981): *Reason, Truth, and History*. Cambridge Univ. Press
- Putnam, H.** (1996): *Representation and Reality*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Putnam, H.** (1975): *Language and Reality. Philosophical Papers 2*. Cambridge Univ. Press, London.
- Quine, H.** (1992): *Pursuit of Truth*. Revised Edition. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Quine, W. V.** (1995): *Selected Logic Papers*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Quine, W. v. O.** (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia Univ. Press, New York.
- Quine, W. v. O.** (1961a): *From a Logical Point of View*. U: W. v. O. Quine, *From a logical Point of View*, Harper, New York.
- Quine, W. v. O.** (1961b): *Reference and Modality*. U: W. v. O. Quine, *From a Logical Point of View*, Harper, New York.
- Quine, W. v. O.** (1960): *Word and Object*. M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts.
- Quine, W. v. O.** (1970): *Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York.
- Quine, W. v. O.** (1976): *Die Wurzeln der Referenz*. Suhrkamp, Frankfurt/M (Quine, *The Roots of Reference*. Open Court Publishing Co., La Salle, Illinois).
- Quine, W. v. O.** (1962): *Methods of Logic*. Routledge & Kegan Paul, London.

- Quine, W. v. O.** (1995): *From Stimulus to Science*. Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts, London, England. **Quine, W. v. O.** (1994): *The Ways of Paradox and Other Essays*. Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Quine, W. v. O.** (1963): *Set Theory and Its Logic*. Harvard Univ. Press.
- Rajchman, J. & West, C.** (1985): *Post-Analytic Philosophy*. Columbia Univ. Press, New York.
- Romanos, G. D.** (1986): *Quine and Analytic Philosophy*. M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts London.
- Rorty, R.** (1989): *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Rorty, R.** (1990): *Filozofija i ogledalo prirode*. Veselin Masleša, Sarajevo (R. Rorty: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton University Press, 1980).
- Rudenbusch, G.** (1985): *Plato on Sense and Reference*. Mind. Vol. XCIV. No. 376.
- Russell, B.** (1918): *Philosophy of Logical Atomism*. G. Allen & Unwin, London (slov. prev.: *Filozofija logičnega atomizma*. CZ, Ljubljana, 1979).
- Russell, B.** (1951): *The Principles of Mathematics*. George Allen & Unwin LTD. London.
- Russell B.** (1966): *On Denoting*. In: Logic and Knowledge. London.
- Russell B.** (1961): *An Inquiry into Meaning and Truth*. London.
- Scholz, H.** (1961): *Mathesis Universalis. Abhandlungen zur Philosophie als strenger Wissenschaft*. Benno Schwabe & Co. Basel/Stuttgart.
- Searle, J. R.** (ed.) (1971): *The Philosophy of Language*. Oxford Univ. Press, Oxford.
- Skirbekk, G.** (ed.) (1977): *Wahrheitstheorien. Eine Auswahl aus Diskussionen über Wahrheit im 20. Jahrhundert*. Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Stegmüller, W.** (1969): *Metaphysik. Skepsis. Wissenschaft*. Springer Verlag, Berlin / Heidelberg / New York.

- Strawson, P. F.** (1990): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London and New York.
- Strawson, P. F.** (ed.) (1967): *Philosophical Logic*. Oxford Univ. Press, Oxford.
- Strawson, P. F.**: *On Referring*. In: Klemke, E. D. (1970): *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago.
- Tarski, A.** (1956): *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford Univ. Press, London.
- Tugendhat, E.**, (1958): *TI KATA TINOS. Eine Untersuchung zu Struktur und Ursprung aristotelischer Grundbegriffe*. Verlag Karl Alber, Freiburg / München.
- Ule, A.** (1981): *Filozofski problemi sodobne logike*. CZ, Ljubljana.
- Wang, H.** (1988): *Beyond Analytic Philosophy*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Wang, H.** (1995): *Reflections on Kurt Gödel*. MIT Press. London.
- Windelband, W.** (1912): *Geschichte der antiken Philosophie* München.
- Wittgenstein, L.** (1960): *Tractatus logico-philosophicus*. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, L.** (1960): *Philosophische Untersuchungen*. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, L.** (1960): *Das Blaue Buch*. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften 5*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, L.** (1984): *Philosophische Grammatik*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, L.** (1964): *Philosophische Bemerkungen*. Schriften 2. Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Wood & Bernasconi ed.,** (1985): *Derrida and Differance*, Warwick: Parousia Press, p. 1 -5 ("Letter to a Japanese Friend" 10 July 1983).
- Wright, C.** (1992): *Truth and Objectivity*. Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts, London, England.

PHILOSOPHY OF LOGIC

In this book, I am concerned with ontological and epistemo-logical suppositions of logic, respectively with philosophical questions raised by formal or symbolical logic when it reflect about its grounds and its relation to reality and language.

The hypothetical framework which I constructed is holistically inspired and contain the following four theses:

(a) that logic cannot be in collision with the ontological and epistemological suppositions of philosophy with which analytical and critical idiom stand in correlation;

(β) that *the logical* can not have any kind of privileged topic in the logical space or any kind of privileged category in the language; in other words, the logical can not have any privileged kind of form of thought, of language, or of reality because such entities that are privileged nor singular and general kind of predication that are privileged, do not exist.

(γ) that the logical structure can not be in the collision with the semantical and syntactical structure of language whose meanings and references are defined by the theory of truth, i.e. whose deep structure or syntax is the logical structure and whose references are fitting or are relative to the ontology of theory or relative to the kind of entity over range of the apparatus of quantification of theory.

(δ) that the conceptual scheme is functioning on the three levels that compound its *wira*-conceptual, *z«ćer*-conceptual, and *extra-conceptual* sequences whose harmonization was produced by *the principle of the logical* with fitting to the syntactical and semantical structure of sentences.

I have been searching for the argumentation for those hypothesis in the three concepts of the philosophy of logic, (1) *ontological* concept or metaphysical one formulated by Plato's ontologization of the logical (hypostatization of ideas), and by Aristotle's naturalization of the logical; (2) *atomical* concept or analytical one formulated by Gottlob Frege, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap; (3) *holistic* concept or pragmatist one developed by Willard van Orman Quine, Hilary Putnam, and Richard Rorty.

I suggest that there are three central concepts which comprise in themselves the problems of the philosophy of logic: the concept of *ὑποκείμενον* in the metaphysical theory of logic, the concept of *fact* in the atomist theory of logic, and the concept of *variable* in the holistic theory.

The way of the formulation accepted by different concept of philosophy of logic for treatment of ontological, epistemological, and grammatical status mentioned concepts is relative to the critical and analytical idiom of philosophy insinuated in the theoretical framework or discourse. That is a reason why I define the philosophy as *possible*, and not as necessary (absolutely certain/tautological or absolute uncertain/contradictory) way of *insinuation* of ontological and epistemological suppositions of logic.

By the *ontological suppositions of the logic* I understand the orientation of the principle of the logical on the kind of entity that *can* be referred by the singular (names) and general (predicates) terms and the whole sentences of an language - an natural or artificial one - in the framework of quantificational form of an theory whose derived sentences are true consequences of hypothetical (analytical or empirical) statements that are (formal) ontological, logical, and temporal prior and that can be - without danger to the truth - translated, reformulated or paraphrased in the sentences into another theory and same theory interpreted in the language of some other theory keeping the meaning and reference.

Under the *epistemological suppositions of the logic* I understand the question of the origin and application of the true-values of the consequences of a theory, i.e. the question are the conse-

quences of theory true by ontological or by logical priority of hypothesis produced by our conceptual scheme or by its recursive application at the hypothetical (empirical or analytical) sentences. In the other words, are true-values of consequences of a theory relative to their origin or to their application ?

When I discuss about ontological and epistemological suppositions of the logic I always mean the logic as the object of investigation and not as the insinuation of an disposed object of the logic by the philosophical system. In the other words, the logic itself produced the epistemological and ontological suppositions as the grounds for some *possible* philosophy like one of logical atomism.

As the main consequences of investigation in the parts I, II, and III, which contain the argumentation for the truth of theses (a) and (β) I find as follows:

1. - that the formulation of different concepts of the philosophy of logic happened in the relation to the central philosophical themes connected with the problems of explicating "one-many" relation, in the respect to the kind of ideal produced by a critical and analytical idiom belonging was defined by the *ontological way* (directed by relation between of Being-concept and its passion), or by *mathematical way* (directed by relation between parts of function as the relation between variables and constants), or *pragmatical one* (directed by relation of theory and its models of paraphrasing).

2. - the ontological logic (the logic which the concept of truth is directed by the concept of the being) provide the ontological and epistemological consequences for the first philosophy by means of fitting of the predication for the first philosophy within *λόγος ἀποφαντικός* as quantificational form of discourse, or by the fitting of the references of the singular and general terms of the first philosophy so that its statements were became possible and uncon-contradictory correlation the hypothetical sentences and its consequences.

The inquiries showed how the concept of *ὑποκείμενον* and the procedure of quantification of the *λόγος σημαντικός* (the statement that has some meaning, *σημαίνει τι*, but nothing true or

falls, neither being nor not being, or neither something general nor particular) transformed it in the λόγος ἀποφαντικός (the statement which has defined meaning and which is necessarily true or falls, that means: something general or something individual). The proof of that is possibility of the subject-object conversion, a possibility which was given by Aristoteles in *Topica*, B.5. 101 b 5: the being (οὐσία) in the role of the subject of the statement has the possibility to converse with ἴδια πάθη or with the essential predicates of subject. For this reason the logic does not have privileged or fixed topic in field of ontological logic, but its topic derives from the συλλογισμός, in the proof and through proof. In this way the logic through syllogism release the first substance her ontological priority by giving it a medium place (μη ζον) or the place of the cause (αίτιον) within its forms or the forms of knowledge.

3. - from the considerations about atomistic concept of philosophy of logic is shown how the theory of the logical atomism, started by the mathematicians like Frege, Russell, and Wittgenstein, to succeed in producing the ontological and epistemological suppositions in two directions: for the philosophy of the logical positivism and for ordinary language philosophy. The logical atomism was based on the mathematical idiom, i. e. on the syntax idiom or on the idiom of the logical calculus of the language oriented at the set concept, class concept, the relation between the elements of the sets like relation between properties. Taking the properties like entity that are referred by singular and general terms of language of a theory, and as hypothetical suppositions is oriented at the analytical suppositions (a first stage of the logical atomism) or at the empirical or at the observational sentences (a second stage of the logical atomism).

4. - symbolic logic was whole time oriented at one vague concept, i.e. at the concept of the *fact* under which was assumed first of all the logical relation which expression are symbols - simple (logical sentences) and complex (logical functions). The concept of fact has possibility of being intensive as well as extensive to represent the logical generality of different levels (or multiply generality).

This concept is still appearing in the Wittgenstein's theory of "language games" as an activity that penetrates whole language like contraction or expansion of expressions in the process of naming and description.

5. - that which was named as transformation of the metaphysical and transcendental philosophy and signed as "Linguistics Turn" was compound by one whole series of the turns: (i) the turn which was going from the simple operationality with the signs of numbers to investigations of the principles of mathematics and the concepts of number; (ii) the ontological turn from the ontology of impressions to the ontology of sets theory; (iii) the syntactical turn from the investigations of the meaning of the words to the investigations of the relations between words and the formal characteristics of the language; (iv) the semantical turn which was going to the investigations of the relations of the signs to the extra-linguistical facts; (v) the pragmatism turn as the investigation of the sign relations to the people or to the contexts of discourse.

6. - that all aspects of transformation of philosophy into philosophy of language were intervening by the different critical and analytical idioms, as the first *mathematical idiom* (the mathematical one-signedness or integration, and mathematical many-signedness or distribution), as the second the *grammatical idiom* (grammatical integrations and distributions), and third the *behavioral idiom* (the language-uses idiom or the utterances of sentences as speech-integration in the context of space-time relation).

7. - the transformation of ontological and epistemological suppositions happened by the intervention of one certain idiom and had different directions, (a) as the ontologizing of the truth-values as the eternal and true meaning of the words and the sentences, (b) as the ontologizing states of affairs (Wittgenstein), accepting the sets, classes, and properties like objects on which signs refer; (c) as ontologizing languages contexts or theories of the models (Tarski).

8. - in these transformations of philosophy, the epistemological suppositions served for justification of judgments and in analytical and apriori mathematical truths like essential parts of arithmeti-

zation and axiomatization the object languages and identification of the logical and mathematical statements, and coherention of analytical and logical truth (L-truth), their equivalence (L-equivalence), correlation of the object languages and meta languages through their formal structure.

9. - the holistic concept of philosophy of logic has it selfless holistic" (Quine) and "one more holistic" (Davidson) stage, i.e. within that concept it is possible to represent the relative empiricism and absolute empiricism. The holistic philosophy provides such extensive approach to the ontological turn like ontological relativism or ontological neutralism. Regarding epistemological suppositions, holistic philosophy comprises such different views, like logical negativism and epistemological optimism.

The changes of critical and analytical idiom producing such transformation goes from (1) scientific and physicalistic holding that science is the only one that gives true meanings of words and sentences, (2) refusing each scientific discourse, demanding scientific anarchism and alternative methods of knowledge and (3) enthusiasm with contingent forms knowledge of contingent reality and reality which contend language, society, and selfhood.

What happened with logic in this relativism, internalism, anarchism, incommensurability, indeterminacy, and inscrutability of reference or meaning? In its own history logic was always attacked from the one side: if logic of extension was in danger the logic of content was developing, if logic of extension was attacked the logic of intension has been developing. But holistic philosophy is characterized by attacking of logic in all its possibilities, or in its own roots. The only thing that remain spared of this one or the other aspects of deconstruction is *the principle of logical* or principle of minimum or maximum tolerance of heterological world descriptions produced by pragmatic, or intrernalistic, or anarchistic, or paradigmatic, or fallible and deviant idioms of identity and quantification.

Referring to the consideration in IV part which is discussing conceptual scheme of structure and its functioning through various sequences of conceptualization (multiplication, generalization, indi-

vidualization) based on various criterion (orthonymy, orthology, orthography) which was imposed by the principle of the logical and with which are sequences harmonized and therefore become able to be represented in one linguistico/grammatical construction (simulation, λόγος σημαντικός), resulted with argumentation of hypothesis (γ) and (δ):

10. - that *the principle of the logical* or the harmonization that it provides between different sequences of conceptual scheme or inside its logical matrices, on the one side, and between deep and surface structures, on the other, i.e. semantical and syntactical structure statements which deny possibility that logical and grammatical structure come into collision.

11. - that *the principle of the logical* is different from the logical principles because it is ideal logical matrices for the identification of logical principles; one possibility that characterizes human thinking (reflection) as recursive.

In the Introduction to this book, I explain that logic is going to appear in horizons of philosophy as well as philosophy in horizon of logic. *Philosophy of logic* shows that the logical has no privileged or fixed topic neither in knowledge nor in language or reality and consequently has no privileged ontology or epistemology. On the contrary *the logic of philosophy* shows that the critical and analytical idiom always privileged the logical in its ontological, epistemological, or linguistico-grammatical status and in that way insinuate ontological and epistemological suppositions in logical grounds. In my interpretation, the philosophy of logic can be based only on statement that logic itself produced epistemological and ontological aspects of the theoretical knowledge and represented only *possible insinuation* or possible style and way of introducing of expressions in discourse.

SKRAČENICE

Aristoteles

M Aristotelis Metaphysica I-II, griechisch-deutsch. In Übersetzung von Hermann Bonitz. FMV, Hamburg 1978.

K KATHΓΟΡΙΑΙ. In: *Aristotelis Opera*. Ed. Academia Regia Borussica. Volumen Primum. Berolini. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri. Editio Altera (1960)

Piaton

Kr. Κρατύλος, ή περί ονομάτων ὀρθότητος, λογικός. In: Piatonis Dialogi. Secundum Thrasylli Tetralogias. Recog-novit Martinus Wohlrab. Vol. I. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. MCMII.

Soph. Σοφιστής, ή περί τοῦ ὄντος, λογικός. Ibid.

Th. Θεαιτήτος, ή περί ἐπιστήμης, πειραστικός. Ibid.

Camap

LSL *The Logical Syntax of Language*. Harcourt, Brace, New York 1937.

LAW *Der logische Aufbau der Welt*. Berlin 1928.

M&N *Meaning and Necessity*. The Univ. of Chicago Press, Chicago 1956.

T&M *Testability and Meaning*. In: *Classics of Analytic Philosophy*, ed. by Robert R. Ammerman, Mc Graw-Hill Company, USA 1965.

Davidson

IT&I *Inquiries into Truth & Interpretation*. Clarendon Press, Oxford 1984.

EA&E Essays of Actions & Events. Clarendon Press, Oxford 1984.

T&M Truth and Meaning. In: IT&I. pp.

SNL Semantics for Natural Languages. In: IT&I. pp.

Frege

Bs Begriffsschrift und andere Aufsätze. Georg Olms, Hildesheim 1964.

Gl Die Grundlagen der Arithmetik. Velix Meiner, Hamburg 1988.

SuB Über Sinn und Bedeutung. In: Frege: *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1962.

FuB Funktion und Begriff. In: G. Frege: *Funktion, Begriff Bedeutung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1962.

Putnam

RT&H Reason, Truth, and History. Cambridge Univ. Press. London 1981.

PhP Philosophical Papers 2. Cambridge Univ. Press. London 1975.

MM The Meaning of Meaning. In: *PhP*

W&L Words & Life. Harvard Univ. Press. London 1994.

RHF Realism with Human Face. Harvard Univ. Press. London 1992.

Quine

FLPV From a Logical Point of View. Harper, New York 1961. *OR*

Ontological Relativity and Others Essays. Columbia Univ.

Press, New York 1969. *W&O Word and Object*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts

1960. *WR Die Wurzeln der Referenz*. Suhrkamp, Frankfurt/M

1976. *ML The Methods of Logic*. Routledge & Kegan Paul, London

1962. *PL Philosophy of Logic*. Prentice-Hall, New York

1970.

WP The Ways of Paradox and Other Essays. Harvard Univ. Press 1994.

Russell

PM The Principles of Mathematics. G. Allen & Unwin. London

1951. *IM&T An Inquiry into Meaning and Truth*. London 1961

PLA Philosophy of Logical Atomism. G. Allen & Unwin, London.

OD On Denoting. In: *Logic and Knowledge*. London. 1966

Strawson

Ind. Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics. Routledge, London and New York 1990.

OR On Referring. In: Klemke, E. D.: *Essays on Bertrand Russell*. Univ. of Illinois Press. Chicago. 1970

Tarski

LMS Logic, Metamatematics, and Semantics. Hackett Publishing Company. Second edition, second printing 1990.

Wittgenstein

TLPH Tractatus logico-philosophicus. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1960.

BIB Das Blaue Buch. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften 5*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1960.

PhB Philosophische Bemerkungen: Schriften 2. Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1964.

PhU Philosophische Untersuchungen. In: Ludwig Wittgenstein: *Schriften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. (1960):

PhG Philosophische Grammatik. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 1984.

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod	11
Prvi dio: Metafizički koncept filozofije logike	31
§ 1. Kosmologika versus kosmogeneza.....	31
§ 2. Metafizika versus filozofija prirode	44
§ 3. Ontologiziranje logičkog /Platonova filozofija logike/	53
§ 4. Naturaliziranje logičkog /Aristotelesova filozofija logike/	65
Zaključak.....	78
Drugi dio: Atomistički koncept filozofije logike	81
§ 1. Atomizam versus esencijalizam	81
§ 2. Idealni (logički) Calculus	88
§ 3. Filozofska logika/Filozofija ordinarnog jezika/	126
Zaključak	137
Treći dio: Holistički koncept filozofije logike	141
§ 1. Holizam versus atomizam	141
§ 2. Background holizma (fizikalizam, empirizam, pragmatizam)	147
§ 3. Ontološki relativitet (Quine) i njegova radikalizacija (Davidson)	152
§ 4. Konceptualni relativitet (Quine) i njegova radikalizacija(Davidson)	167
§ 5. Pragmatički koncept strogog holizma: kontingencija (Rorty) i internalistički koncept pragmatizma (Putnam)	174
Zaključak	185
Četvrti dio: Princip logičkog	187
§ 1. Struktura konceptualne sheme	187
§ 2. Karakterizacija principa logičkog	203
§ 3. Princip logičkog kao matrica identifikacije logičkih principa	208
Zaključak	214
Zaključna riječ	215
Literatura	227
Summary: Philosophy of Logic	235
Skraćenice	243

konstruirati, ili da je moguće beskonačno konstruirati cjeline iz konačnih odsječaka beskonačnih nizova elemenata, računajući sa nizovima kao sa prebrojivim skupovima, i tako utemeljiti jedno filozofsko-matematičko povjerenje u proširivanje saznanja nezavisno od iskustva; Feferabendov znanstveno-anarhistički manifest značio je *da je sve moguće rekonstruirati*, dovesti u pitanje znanstvenu, na logici i aksiomatici utemeljenu spoznaju, alternativnim metodama saznanja.²

U ovom radu filozofija će se naći u horizontu logike i logika će se naći u horizontu filozofije, u skladu sa holističkim shvatanjem ontologije, logike i epistemologije kao *rezonantnih područja istraživanja*, te kao empirijskih i teorijskih *polja podešavanja smisla, značenja i referencije*, što znači sa rezonantnim predmetom i metodom istraživanja. Rezonancija³ ne mijenja granice znanstvenih područja ako se zasniva na karakterizaciji pojmovna na koje su ona orijentirana u jednoj (problematski) nadređenoj ili zajedničkoj sferi koju čini filozofija. Time želimo reći da se ne mogu svi problemi ontologije reducirati na probleme logike i epistemologije, i obratno, ali smatramo da problemi logike *produciraju* probleme ontologije, epistemologije i logike. "Jedna filozofija - kako kaže Hans Burkhard - ne mora započeti

2 Cf. Feferabend, P. (1979): *Protiv metode*. Veselin Masleša, Sarajevo., str. 72.

3 Ovdje se može umjesto rezonancije govoriti o korelaciji, o beskonačnoj korelaciji rečenica koje su istinite zbog njihove logičko-gramatičke strukture, zbog rasporeda njihovih dijelova, zbog svega onoga što je Davidson mislio pod apsolutnom (empirijskom) teorijom istine. No, s druge strane, mi ovdje rezonanciju područja i predmeta istraživanja i metoda kojima se odnosimo prema predmetu i području možemo posmatrati kao različite procese karakteriziranja predikata "logično" i predikata "istinito", jer se već u povijesti filozofije pokazalo da postoji mogućnost ortologije lažnog govora, odnosno mogućnost sofistčkih argumentacija.

sa logikom, no ona, ipak, mora jednom bilo kada usvojiti logiku i biti s njom kompatibilna".⁴ Logika, ontologija i epistemologija su na istom brodu - rečeno metaforom holističke filozofije - ili, filozofija je taj brod koji se treba izgraditi na otvorenom moru od ova tri elementa.

"Pojavljivati se u horizontu filozofije" ovdje za logiku ne znači gubljenje njene autonomnosti prihvatanjem u svoje osnove insinuiranih ontoloških i epistemoloških pretpostavki. S druge strane, *svaka filozofija se mora pojaviti u horizontu logike*, i to je činjenica koja bi se, prema Deweyu, trebala jednom razmotriti.⁵ Činjenica koju je primjetio Dewey, da se svaka filozofija *mora* pojaviti u horizontu logike, odnosno odgovoriti zahtjevima koje pred nju postavlja logika, ne može utemeljiti imunitet logike od njenog pojavljivanja u horizontu filozofije, a to opet znači: logika, iako se mora brinuti o samoj sebi - kako to navodi Wittgenstein u *Tractatus* (u *Philosophische Grammatik* . * Wittgenstein tvrdi da se i jezik mora brinuti o samom sebi) - ne

4 Cf. Burkhard, H. (1980): *Logik und Semiotik in die Philosophie von Leibniz*. Erlangen. S. 15

5 Cf. Dewey, J. (1962): *Logika. Teorija istraživanja*. Nolit, Beograd., str. 60. gdje se kaže: "U svakom slučaju, bar što se tiče glavnog predmeta logike, logika je jedna grana filozofije, tako da su različita gledišta o njenom predmetu izrazi različitih opštih filozofskih postavki, dok se logički zaključci sa svoje strane koriste za podržavanje filozofskih shvatanjaka koje služe kao njena osnova. Sama činjenica da filozofiranje mora zadovoljavati logičke zahtjeve ima u sebi nečega što bi moralo, u najmanju ruku, probuditi radoznalost, i pojmljivo je da ta okolnost nepovoljno pogađa autonomnost logičke teorije. Već na prvi pogled se vidi da nije na svom mjestu da logičku teoriju opredjeljuju filozofski realizam ili idealizam, racionalizam ili empirizam, dualizam ili monizam, atomistička ili organska metafizika. Čak i onda kada pisci logike ne iskazuju otvoreno svoje filozofske naklonosti, tačna analiza otkriva takvu vezu. U nekim, pak, slučajevima pozajmljena shvatanja iz ovog ili onog filozofskog sistema se stvarno polažu u osnove logike, pa čak i matematike."

i njegovih značenja u simbolima vatre, vode, zraka, zemlje, *njihovog* združivanja i suprotstavljanja, koje je trebalo samo ispravno (ὀρθός) postaviti ili unijeti u simboličke forme koje su zadate.

Znanost je, međutim, zahtijevala da se te suprotnosti spoznaju i iskažu ne više kroz simbole, nego kroz pojmove ili *κατά τον λόγον*. Logička konstitucija pojma svijeta ide drugim putem i traži prethodnu izgradnju *svijeta pojmova* iz kojih se tek može on dohvatiti i spoznati. Logička konstrukcija iz svijeta pojmova podrazumijeva διαίρεσις i σύνθεσις, te afirmaciju i negaciju, a to znači da se više ne može govoriti o identitetu bitka i mišljenja, kao stoje govorio Parmenides, te daje potreban novi kritički i analitički idiom, novi tip logosa koji ima "dubinu" i "širinu", *logički prostor* sastavljen od rodova, vrsta, i negacije. Tek je ovo unošenje mjere u mjereno, biti u bića, otvorilo mogućnost promjene pravca harmoniziranja i upravljanja spoznaje: od *unatrag* okrenute harmonije obrat je vodio prema *unaprijed* postavljenom principu spoznaje, ili uzimanju u obzir onog što se već unaprijed zna u svakoj znanosti.

§ 2. Metafizika versus filozofija prirode

Pod "metafizičkim konceptom filozofije logike" ovdje se misli na "staru ontološku logiku"¹², odnosno na logiku koja je orijentirana na bitak: u ontološkom smislu kao prvo bivstvjuće ili podmet trpnosti; u logičkom smislu kao srednji termin ili uzrok istinitosti silogizma, u jezičko-gramatičkom smislu kao

12 Cf. Apelt, K. O. (1980): *Transformacija filozofije*. Veselin Masleša, Sarajevo. Str. 143.

podmet priroka. Za razliku od theogeneze, koja je predstavljala sebi pojam uzroka u formi mitsko-poetskih slika suprotstavljenih kao smrtna (θάνατοι) i besmrtna (αθάνατοι) bića, filozofija prirode je istraživala uzrok (αίτιον) svega (το πᾶν) tražeći ga u jednoj permanentnoj tvari (ύλη), a kriterij istinitosti spoznaje (κριτήριον τῆς ἀληθείας) u mogućnosti generiranja tog jednog, permanentnog simbola sa svim njegovim pretvorbama u prostoru i vremenu. Kosmologika (versus pan-geneza) se javlja kao pokušaj harmoniziranja relacije Jedno-Mnogo sredstvima logiciranja, nasuprot njegovom mitskom generiranju iz simbola "puno-prazno", "živo-neživo". Kosmo-logika, koja se odvojila od "najdubljih mitologema i theologema Orijenta o nastanku svijeta",¹⁴ pojavila se najprije pod imenom fiziologike ili učenja o prirodi (περί φύσεως), koje je prema Aristotelesovoj ocjeni (M 992 b10) u potpunosti propalo, upravo, zbog orijentacije na (jedan ili veći broj) tvarni uzrok: takvom orijentacijom oni (oi φυσιολόγοι) nikako nisu mogli dokazati Jedno, već uvijek samo Mnogo.

U prethodnim razmatranjima mi smo tek pristupili otkrivanju ortologijskih elemenata u ranom grčkom mišljenju. Pri tome se jasno pokazalo da u napetosti filozofskog učenja o logosu i logistike kao načina otkrivanja "unatrag okrenute harmonije" kosmosa, te kao temeljne forme saznanja, prisutne i noseće u kanonu saznanja antičkog čovjeka, stoji zahtjev da se jasno utvrdi kriterij istinitosti saznanja uopće. Logistika, kao metodski ili ortologijski pristup logosu svijeta, nastala na principu da se isto

15 Cf. Appleton, R. B. (1922): *The Elements of Greek Philosophy*. Methuen & Co. Ltd. London, p. 12

16 Cf. Jaeger, Werner: *Die Theology der Milesischen Naturphilosophen*. In: Gadamer, H-G. hrsg (1968): *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. S. 48.